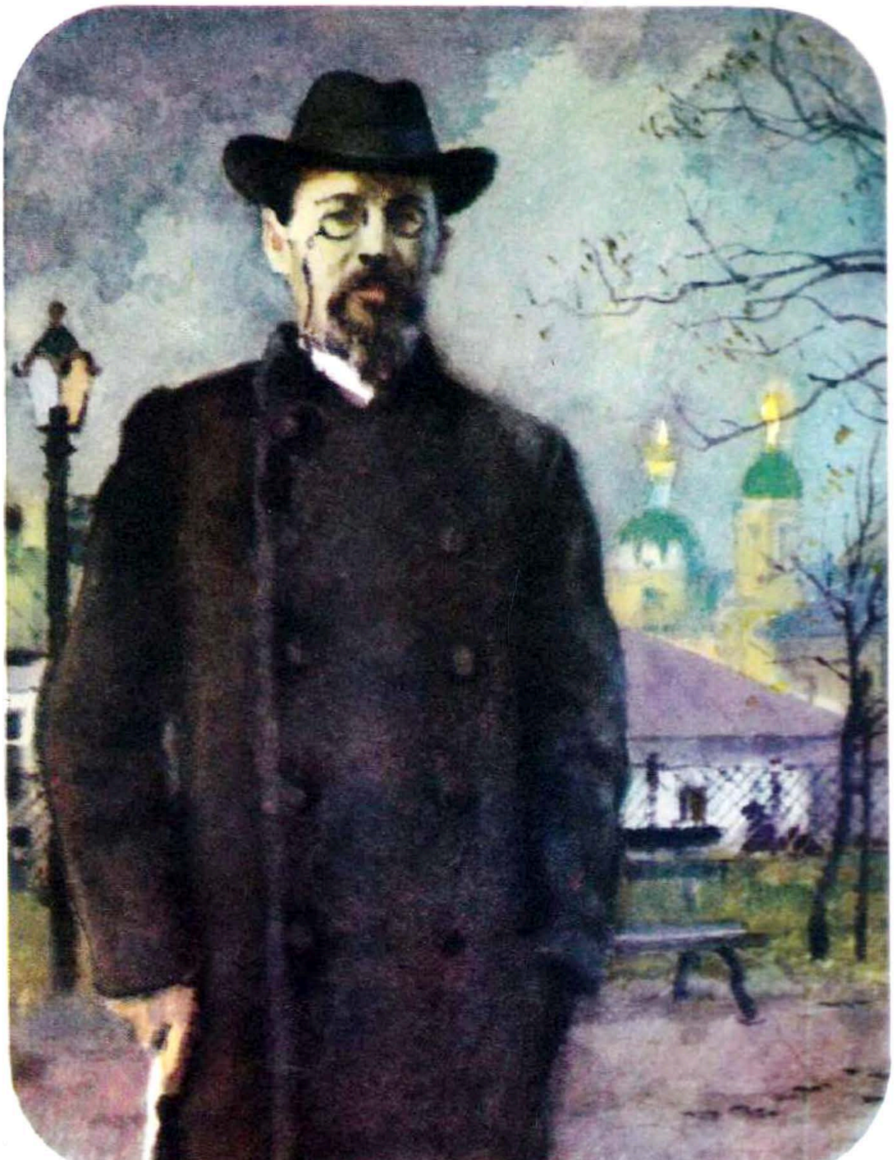
આન્તોન ચેખોવ

બાળકો

વાર્તાઓ

'રાદુગા' પ્રકાશન
મોસ્કો

આન્તોન ચેખોવ

બાળકો

વાર્તાઓ

ચિત્રો — આનાતોલી ઈત્કીન

A. Chekhov

BOYS

in Gujarati

А. Чехов

МАЛЬЧИКИ. РАССКАЗЫ.

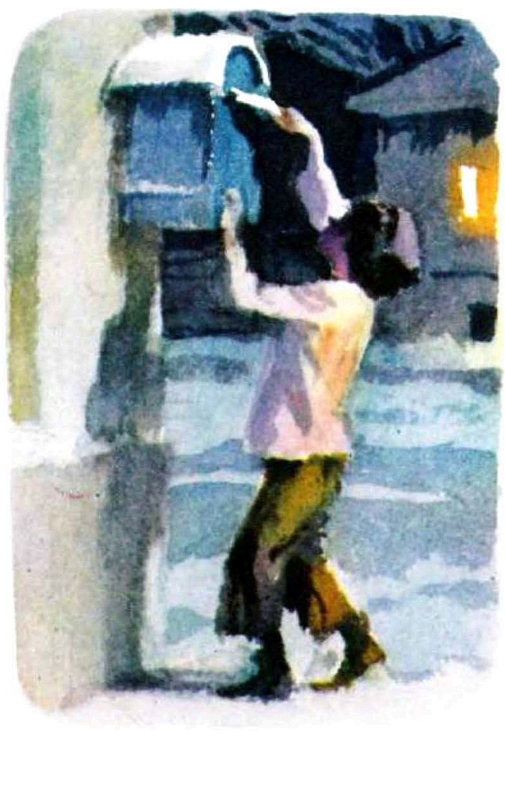
на языке гуджарати

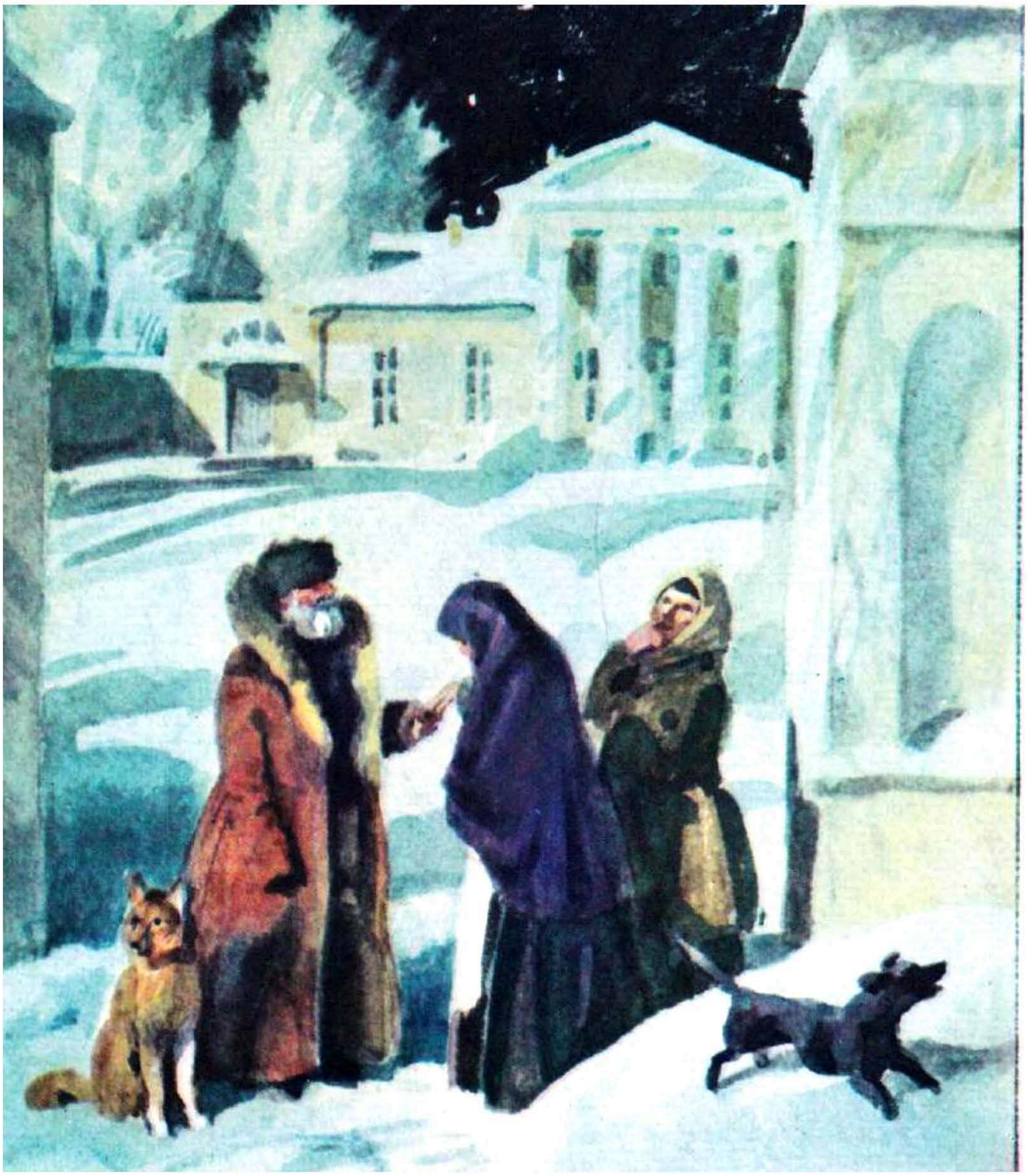
અનુવાદ — અતુલ સવાણી

Ч $\frac{4803010101\text{-}124}{031(01)\text{-}84}$ 325-84

અનુક્રમણિકા

વાનકા

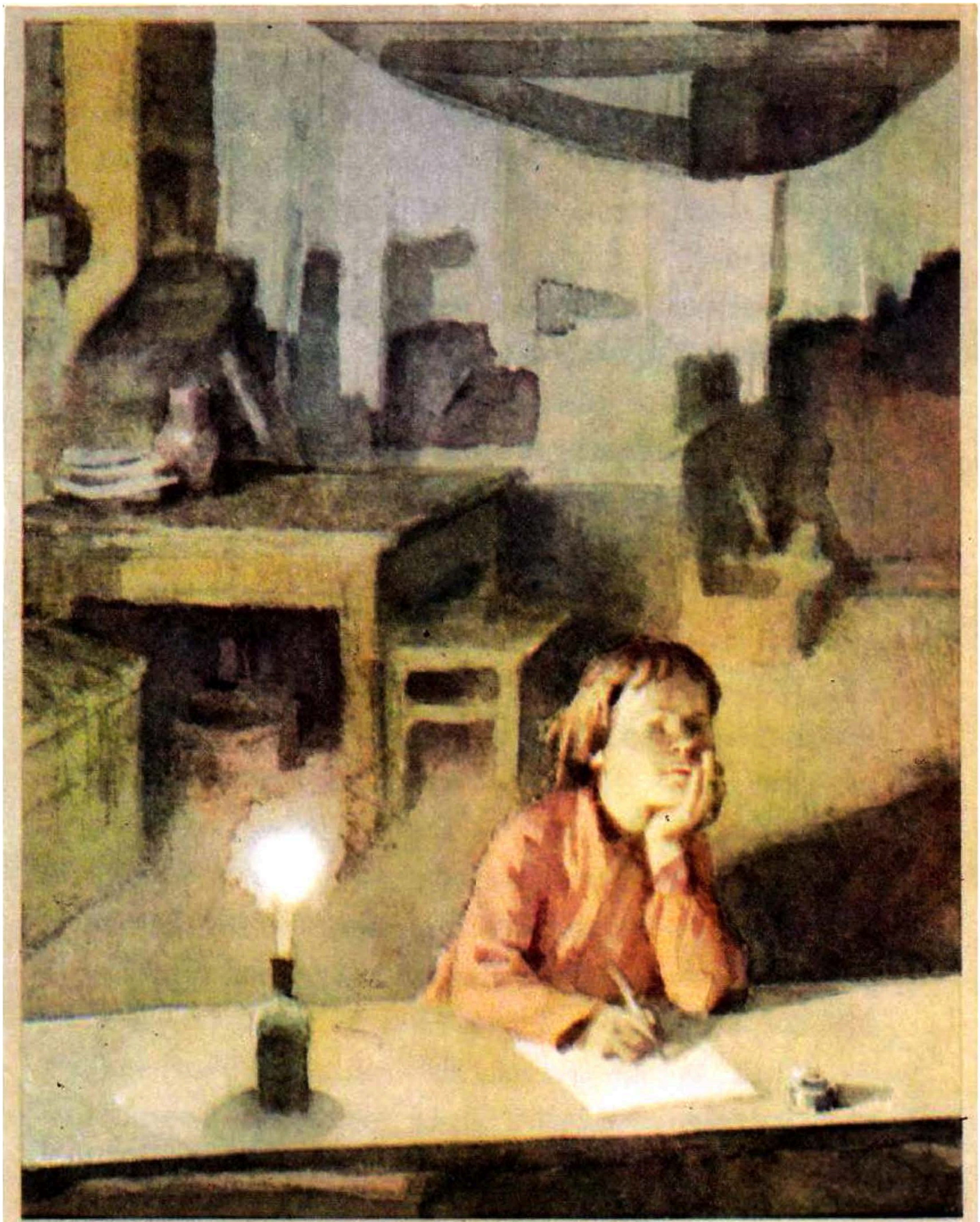

ત્રણ મહિના પહેલાં મોચી આલ્યાખિનને ત્યાં કામ શીખવા ગોઠવી દેવામાં આવેલો નવ વરસનો વાનકા ઝૂકોવ નાતાલની આગલી રાતે સૂઈ ન ગયો. માલિક અને માલકિન તેમ જ જૂના શિખાઉ કારીગરો દેવળે જાય ત્યાં સુધી વાટ જોઈને પછી તેણે કબાટમાંથી શાહીનો ખડિયો તથા કટાઈ ગયેલી ટાંકણીવાળી કલમ કાઢી લીધાં અને ચોળાઈ ગયેલો કાગળ સરખો કરીને ફેલાવી દીધો. લખવાની તૈયારી થઈ ગઈ. કાગળમાં પહેલો અક્ષર માંડતાં પહેલાં તેણે ફિકરભરી નજર કટેલીય વાર બારણા તથા બારી તરફ નાખી, અંધારઘેરા દેવચિત્ર તરફ તેમ જ તેની બેઉ તરફ લંબાતી કાલબૂતની ઘોડીઓ તરફ જોયું, અને કંપતો નિસાસો નાખ્યો. કાગળ બાંકડા

ઉપર ગોઠવેલો હતો અને વાનકા બાંકડા પાસે ભોંયપટ પર ગોઠણભેર બેઠો હતો.

"પ્યારા દાદા કોન્સ્તાન્તીન માકારિચ," તેણે લખ્યું, "હું તમને કાગળ લખી રહ્યો છું. મારા તરફથી નાતાલના સલામ વાંચજો, અને હું ઉમેદ રાખું છું કે ભગવાન તમને સુખી રાખે. મારે તો બાપુયે નથી ને માયે નથી, બસ એકલા તમે જ બાકી રહ્યા છો."

વાનકાએ આંખો ઊંચી કરીને અંધારઘેરી બારીના કાચ તરફ જોયું. ટમટમતી મીણબત્તીનું પ્રતિબિંબ કાચમાં ઝગમગી રહ્યું હતું. વાનકાને પોતાની કલ્પનામાં દાદા કોન્સ્તાન્તીન માકારિચની આકૃતિ સાફ નજરે પડી. તે ઝિવારેવ નામે એક ઉમરાવની જાગીરમાં રાતના ચોકીદારનું કામ કરતો હતો. નાના કદના પાતળા ઘરડા આદમીની ઉંમર લગભગ પાંસઠ વરસની થઈ ગઈ હોવા છતાં તે અજબ ચેતન અને ચપળતા ધરાવતો હતો, તેના ચહેરા ઉપર સદા મલકાટ છવાયેલો રહેતો, અને દારૂની અસરને લીધે આંખોમાં પડળ બાઝેલું રહેતું. દિવસ દરમિયાન તે કાં તો પછવાડાના રસોડામાં સૂઈ રહેતો અથવા બેઠો બેઠો રસોઈયણ તથા કામવાળી બાઈઓ જોડે ટોળટપ્પા કરતો રહેતો, અને રાતે ઘેટાની ખાલનો મોટો કોટ શરીરે લપેટીને ઘંટડી રણકાવતો જાગીરમાં ચક્કર લગાવતો રહેતો. બે કૂતરાં માથાં નમાવીને તેની પાછળ પાછળ ચાલતાં રહેતાં —એક હતી ઘરડી કાશતાનકા, અને બીજાને તેની કાળી રુવાંટી તથા લાંબી નોળિયા જેવી કાયાને કારણે બામ માછલી ઉપરથી બામ નામ આપવામાં આવ્યું હતું. બામ અજબ ફરમાનબરદાર અને હેતાળ હતો, ઓળખીતા અને અજાણ્યા સૌની તરફ એકસરખી આશાભરી મીટ માંડતો, પરંતુ તેની બાબતમાં કોઈને વિશ્વાસની લાગણી ન થતી. તેની ફરમાનબરદારી અને નરમાશ તો ભયંકર કારસ્તાની કીનાખોરી તથા દ્વેષને ઢાંકી રાખતા પડદા જેવી જ હતી. ખબરેય ન પડે એવી રીતે ચુપચાપ નજીક પહોંચી જવામાં, પગે બટકું ભરી લેવામાં,

બરફઘરમાં ઘૂસી જવામાં, અથવા કોઈ ખેડૂતનું મરઘું ઝડપી લઈને ભાગી જવામાં તે ઉસ્તાદ હતો. તેને કેટલીય વાર પાછલા પગે ફટકા ઝીંકવામાં આવ્યા હતા, બે વાર બાંધીને લટકાવી રાખવામાં આવ્યો હતો, દર અઠવાડિયે જીવ નીકળી જાય, એટલો મારવામાં આવતો, પરંતુ તે તો એ બધું વેઠી લઈને જીવતો રહ્યો હતો.

આ ઘડીએ દાદા ઘણું કરીને દરવાજે ઊભા હશે, દેવળની બારીઓમાંથી બહાર ફેલાઈ રહેલા ઝળહળતા રાતા અજવાળાને આંખો સંકોડીને નીરખી રહ્યા હશે, અથવા પગમાં પહેરેલા ફેલ્ટના બૂટ જમીન ઉપર પછાડતા પછાડતા નોકરો જોડે મશ્કરી કરી રહ્યા હશે. તેમની ઘંટડી પટ્ટે બાંધેલી હશે. તેમણે ટાઢ ઓછી કરવા હાથ છાતીએ તથા ખભે વીંટાળ્યા હશે, અથવા તે બુઢ્ઢે મોંએ ખિખિયાટા કરતા કરતા કામવાળી બાઈને કે રસોઇયણને ચૂંટી ખણી રહ્યા હશે.

"ચપટી ભરીને સૂંઘી જુઓ ને!" તે બજરની ડાબલી બાઈઓની સામે ધરીને કહેતા.

બાઈઓ ચપટી ભરીને બજર સૂંઘે કે તરત જ છીંકો ખાવા લાગતી. દાદા લહેરમાં આવી જતા અને ખુશાલ ભાવે ખડખડાટ હસીને મોટે અવાજે કહેતા:

"નાક જામી ગયાં હોય ત્યારે બહુ ફાયદો થાય!"

કૂતરાંને પણ બજર સૂંઘાડવામાં આવતી. કશતાનકા છીંક ખાતી, માથું હલાવતી, અને નારાજ થઈને આઘી ચાલી જતી. પરંતુ બામ તો બહુ વિવેકી, એટલે છીંક ન ખાય અને પૂંછડી પટપટાવે. હવામાન આહ્‌લાદક હતું. હવા શાંત, પારદર્શક, અને તાજગીબક્ષ હતી. રાત અંધારી હતી પરંતુ આખું ગામ, ઘરોનાં ધોળાં છાપરાં, ધુમાડિયાંમાંથી નીકળતી ધુમાડાની સેરો, હિમાચ્છાદિત રૂપેરી વૃક્ષો, હિમના ઢગલા, બધું સાફ નજરે પડતું હતું. ખુશાલીથી ટમટમતા

તારલિયા ગગનમાં જાણે છલકાઈ રહ્યા હતા, અને આકાશગંગા જાણે તહેવારને કારણે તાજી સાફ કરીને હિમ વડે ચળકાવવામાં આવી હોય એવી સાફ ઝળકી રહી હતી...

વાનકાએ નિસાસો નાખ્યો, કલમ શાહીમાં બોળી, અને આગળ લખવા માંડ્યું:

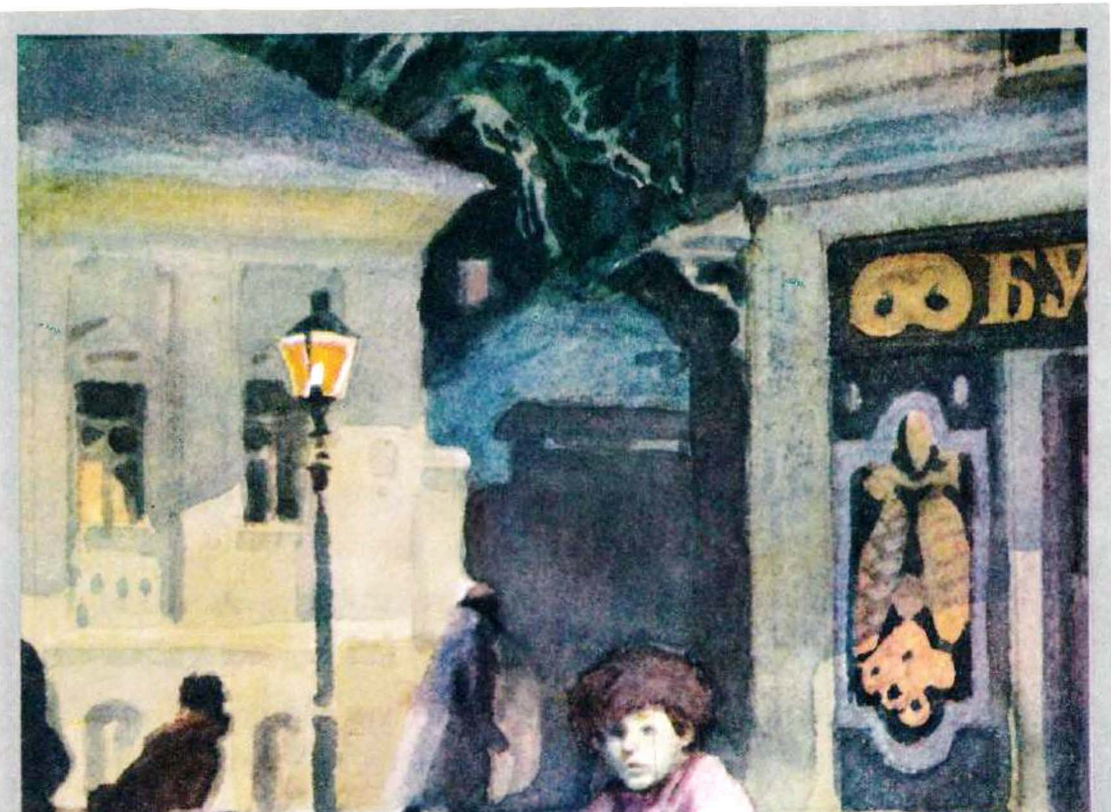
"કાલે સખત મેથીપાક મળ્યો. માલિકના બચ્ચાનું પારણું હલાવતાં હલાવતાં મને ઊંઘ આવી ગયેલી એટલે વાંકની સજા કરવામાં આવી. એ મને વાળ પકડીને આંગણમાં ઢસડી ગયો અને પેંગડાના પટ્ટા વડે ફટકા લગાવ્યા. ગયે અઠવાડિયે એક દિવસ માલકિને મને માછલી સાફ કરવા કહ્યું, અને મેં કામ પૂંછડીથી શરૂ કર્યું એટલે એણે માછલીનું મોં મારા ચહેરા ઉપર ઘસ્યું. બીજા શિખાઉ કારીગરો મારી ઠેકડી કરે છે, મને વોદકા લઈ આવવા પીઠે મોકલે છે, પરાણે મારા હાથે માલિકની કાકડીની ચોરી કરાવે છે, ને પછી માલિક જે કંઈ હાથમાં આવે તે લઈને મને મારવા મંડી પડે છે. વળી ખાવાનું કાંઈ મળતું જ નથી. મને સવારે રોટી, બપોરે ઘેંશ, ને રાતે વળી પાછી રોટી આપે છે, પણ ચા કે કોબીજનો સૂપ મને કદી મળતાં નથી. એવું બધું તો એ લોકો પોતે જ ઉડાવી જાય છે. મને ઓસરીમાં સુવડાવે છે, અને એમનું બચ્ચું રડવા લાગે ત્યારે મને જરાય નીંદર મળતી જ નથી, મારે પારણું હલાવતા રહેવું પડે છે. પ્યારા દાદા, મને ભલા ભગવાનને ખાતર અહીંથી લઈ જાઓ, ઘેર લઈ જાઓ, આપણે ગામ લઈ જાઓ, આવી કઠણાઈ હવે મારાથી વેઠાય એમ નથી. દાદા, તમને વીનવું છું ને તમારે પગે પડું છું, અને રોજ ભગવાનને તમારા ભલાની પ્રાર્થના કરીશ, મને અહીંથી જરૂર જરૂર લઈ જાઓ, નહિતર હું મરી જઈશ..."

વાનકાના હોઠ ફરકવા લાગ્યા, તેણે કાળી મુઠ્ઠી વડે આંખો ઘસી, તેને ડૂસકું આવી ગયું.

"હું તમારી બજર વાટી આપીશ," તેણે આગળ લખ્યું, "હું તમારું ભલું થાય એવી પ્રાર્થના કરીશ, અને તોફાન કરું તો તમને મરજી પડે એટલા ચાબખા મને મારજો. અને તમને લાગતું હોય કે મારા જેવું કામ ત્યાં નથી તો હું કારભારીને અરજ કરીશ કે મારી દયા ખાઈને મને બૂટ સાફ કરવાનું કામ આપે, અથવા ફેદ્યાને બદલે હું ગોવાળિયાનું કામ કરીશ. પ્યારા દાદા, મારાથી હવે સહેવાતું નથી, અને જાણે મોત મને ભરખી રહ્યું છે. મને થયું કે ભાગી જાઉં અને પગપાળો ગામે પહોંચી જાઉં, પણ મારી પાસે બૂટ નથી અને મને ઠારની બીક લાગે છે. હું મોટો થઈને આદમી બનીશ ત્યારે તમને સાચવીને રાખીશ, તમને કોઈ હેરાન ન કરે એનું બરાબર ધ્યાન રાખીશ, અને તમે મરી જશો ત્યારે તમારો જીવ ગતિએ જાય એવી પ્રાર્થના કરીશ, મારી માની બાબતમાં કરું છું એવી જ રીતે.

"મોસ્કો બહુ મોટું શહેર છે, ઘણાંબધાં અમીર કુટુંબોનાં ઘર છે ને પાર વગરના ઘોડા છે, પણ ઘેટાં દેખાતાં નથી ને કૂતરાં જરાય કરડકણાં નથી. અહીંયાં નાતાલમાં છોકરા બિલ્લા લઈને ભટકતા નથી, અને દેવળમાં અમને ગાવા દેતા નથી. એક વાર મેં માછલાં પકડવાના કાંટા દુકાનમાં વેચાતા જોયા, દોરી ને બધો સામાન ભેગો હતો, સરસ ચીજો હતી, ગમે એવી માછલી પકડી શકાય. એક કાંટો તો એવો હતો કે અરધો મણ વજનની માછલી પણ પકડી શકાય. મેં એવી દુકાનો જોઈ કે જેમાં મારા માલિક કને છે એવી જાતજાતની બંદૂકો વેચાય છે, દરેકની કિંમત એક્સો રૂબલ છે... ખાટકીઓની દુકાનોમાં જાતજાતનાં પંખી અને સસલાં વેચાય છે, પણ દુકાનવાળા કહેતા નથી કે એ બધાંનો શિકાર ક્યાં કરવામાં આવેલો.

"પ્યારા દાદા, મોટી હવેલીમાં નાતાલનું ઝાડ ગોઠવવામાં આવે ત્યારે સોનેરી કાગળ વીંટેલો મેવો લઈને મારે માટે લીલી પેટીમાં મૂકી રાખજો.

БУ

ઓલ્ગા ઇગ્નાત્યેવ્ના બાઈસાહેબને પૂછી લેજો, કહેજો કે વાનકા સારુ જોઈએ છે."

વાનકાએ ઊંડો નિસાસો નાખીને ફરી વાર નજર બારીના કાચ ઉપર ઠેરવી. તેને યાદ આવ્યું કે દાદા ઉમરાવ માલિકો માટે નાતાલનું ઝાડ લેવા જંગલમાં જતા ત્યારે તેને પણ ભેગો લઈ જતા. અરે, કેવા સુખના દિવસો હતા! દાદા લહેરથી લલકાર કરતા, હિમ જાણે લલકાર કરતું લાગતું, અને તેમને જોઈને વાનકા પણ લલકાર શરૂ કરી દેતો. ફરના ઝાડને પાડી નાખતાં પહેલાં દાદા હોક્લી પીતા, બજરનો લાંબો સૈડકો ભરતા, અને ટાઢમાં થરથરતા વાનકાની સામે જોઈને હસતા... હિમના આવરણમાં શોભતાં નાનાં કુમળાં ફરઝાડ ગુપચુપ ખડાં રહીને વાટ જોતાં કે પોતાનામાંથી કોનું મોત આવે છે. એટલામાં અચાનક જ કોઈ સસલું હિમના ઢગલાને ઠેકતું તીરની ઝડપે દોડી જતું... અને દાદાથી ઘાંટા પાડયા વગર રહેવાતું જ નહિ:

"પકડ, પકડ... પકડી લે! શયતાન ક્યાંનું, ટૂંકી પૂંછડિયાળું!"

દાદા ઝાડને ઘસડતા મોટી હવેલીએ લઈ જતા અને તેની સજાવટ શરૂ કરી દેવામાં આવતી... વાનકાની માનીતી ઓલ્ગા ઇગ્નાત્યેવ્ના બાઈસાહેબ સૌથી વધારે મશગૂલ બની જતી. વાનકાની મા પેલાગેયા જીવતી હતી અને મોટી હવેલીમાં કામ કરતી હતી ત્યારે ઓલ્ગા ઇગ્નાત્યેવ્ના વાનકાને ખાટીમીઠી આપતી, પોતાનું મન બહલાવવા માટે વાનકાને લખતાંવાંચતાં શીખવતી અને નાચની તાલીમ પણ આપતી. પરંતુ પેલાગેયાના અવસાન પછી અનાથ વાનકાને પછવાડાના રસોડામાં તેના દાદા પાસે મોકલી દેવામાં આવ્યો, અને ત્યાંથી મોસ્કોમાં મોચી આલ્યાખિનને ત્યાં રવાના કરી દેવામાં આવ્યો...

"પ્યારા દાદા, તમે જલદી આવો," વાનકાએ આગળ લખ્યું, "આજીજી કરું છું કે ભગવાનને ખાતર આવીને મને અહીંથી લઈ જાઓ. મારી દુખી

અનાથની દયા ખાઓ, મને બધો વખત માર પડતો જ રહે છે, મને હરદમ ભૂખની પીડા વેઠવી પડે છે, મારી વિપદાની વાત કહી જાય એમ નથી, હું લગાતાર રોતો જ રહું છું. એક વાર માલિકે મને માથામાં કાલબૂત ફટકાર્યું, હું પડી ગયો, મને લાગ્યું કે હવે કદી ઉઠાશે જ નહિ. મારી જિંદગી બેહદ દુખી છે, કૂતરાંથીયે બદતર છે... આલ્યોના, કાણિયો યેગોર, અને ગાડીવાનને મારી પ્યારભરી યાદ કહેજો, અને મારું વાજું કોઈને આપતા નહિ. તમારો પોતરો ઈવાન ઝૂકોવ. પ્યારા દાદા, જલદી આવજો."

વાનકાએ કાગળને ઘડી વાળીને પરબીડિયામાં મૂક્યો. તેણે પરબીડિયું આગલે દિવસે એક કોપેક ખરચીને લઈ લીધું હતું... થોડીક વાર મનમાં કશોક વિચાર કરીને તેણે કલમ ખડિયામાં બોળી અને સરનામું લખ્યું:

ગામે દાદાને પહોંચે

પછી માથું ખજવાળીને અને થોડોક વધારે વિચાર કરીને તેણે ઉમેર્યું: "કોન્સ્તાન્તીન માકારિચને પહોંચે".

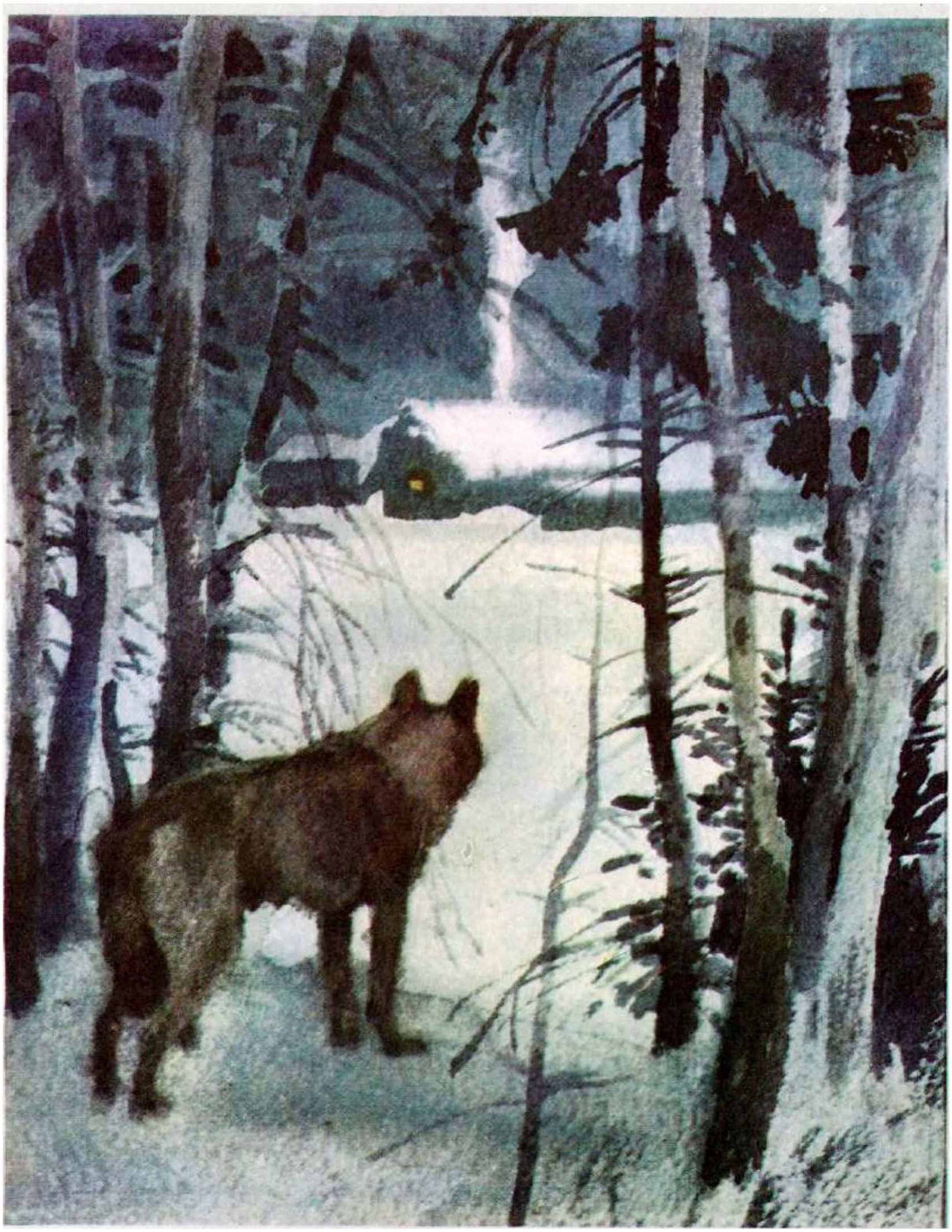
પોતાને કાગળ લખતાં કોઈએ અટકાવ્યો નહિ એથી ખુશ થઈને તે ટોપી માથે મૂકતો પણ ખમીસ ઉપર કોટ પહેરવાનું ભૂલી જતો શેરીમાં દોડી ગયો...

તેણે આગલે દિવસે ખાટકીની દુકાને પૂછેલું ત્યારે ત્યાં બેઠેલા માણસોએ તેને કહેલું કે કાગળોને ટપાલપેટીઓમાં નાખવામાં આવે છે, અને પછી તેમાંથી કાઢી લઈને ટપાલગાડીઓ મારફત આખી દુનિયામાં મોકલવામાં આવે છે, ત્રણ ઘોડાની ટપાલગાડીઓ રણકતી ઘંટડીઓવાળી હોય છે અને ગાડીવાનો ઘેનમાં ચકચૂર હોય છે. વાનકા દોડતો દોડતો નજીકની ટપાલપેટી પાસે પહોંચી ગયો અને પોતાનો કીમતી કાગળ તેણે બાકોરા વાટે અંદર સરકાવી દીધો...

મઝાની ઉમેદોની મીઠી અસરથી તેની આંખો ઘેરાવા લાગી અને એક કલાકમાં તો તે ઘસઘસાટ ઊંઘવા લાગ્યો... તેણે સપનામાં ભીંતની મોટી સગડી જોઈ. સગડીની પાળ ઉપર દાદા બેઠા હતા. દાદાના ઉઘાડા પગ નીચે લટકી રહ્યા હતા અને તે રસોડાના નોકરચાકરોને કાગળ વાંચી સંભળાવી રહ્યા હતા... કૂતરો બામ પૂંછડી પટપટાવતો સગડીની સામે આંટા મારી રહ્યો હતો...

ધોળમથું ગલૂડિયું

ભૂખી માદા વરુ શિકારે નીકળવા ઊભી થઈ. તેનાં ત્રણ બચ્ચાં ભેગાં લપાઈને એકબીજાની હૂંફમાં ઘેરી નીંદરમાં પડ્યાં હતાં. મા તેમને જરાક ચાટીને રવાના થઈ ગઈ.

વસંતનો માર્ચ મહિનો શરૂ થઈ ગયો હતો, પણ રાતે ડિસેંબર મહિના જેવી ટાઢમાં ઝાડવાં હડકડાટી કરતાં હતાં, જીભ બહાર કાઢતાં જ હિમમાં જાણે કપાઈ જતી. વરુની તંદુરસ્તી લથડી ગયેલી હતી. તે બહુ સાવધાનીથી જઈ રહી હતી, જરાક સરખો અવાજ થાય તો ચોંકી જતી. તેને બીક હતી કે પોતાની ગેરહાજરીમાં ક્યાંક બચ્ચાંને કોઈ ઈજા ન કરે. માણસોનાં અને ઘોડાંનાં પગલાં તેમ જ ઠૂંઠાં ઝાડ, લાકડાંના ઢગલા, તથા ઘોડાંની લાદ છવાયેલી અંધારઘેરી સડકની ગંધથી તે ગભરાઈ જતી. તેને લાગતું કે ઝાડવાંની પાછળ અંધારામાં માણસો છુપાઈને ખડાં છે અને વનની પાર ક્યાંક કૂતરાં ભસી રહ્યાં છે.

તેની જુવાની ક્યારની વીતી ગઈ હતી અને ગંધની પરખ નબળી પડી ગઈ હતી. એટલે તે ક્યારેક લોંકડીનાં પગલાંને કૂતરાનાં પગલાં માની લેતી અને

માર્ગ ભૂલી જતી. તે જુવાન હતી ત્યારે એમ કદી ન બનતું. કમજોરીને લીધે તે હવે વાછરડાંનો કે જોરાવર ઘેટાઓનો શિકાર ન કરતી, અને વછેરાંવાળી ઘોડીઓથી સારી પેઠે વેગળી જ રહેતી. તેને તાજું માંસ બહુ જવલ્લે જ મળતું, ખાલી વસંતના દિવસોમાં અણધારી ભટકાઈ જતી કોઈ સસલીનાં બચ્ચાંને ઉપાડી જાય ત્યારે જ, અથવા કોઈ ખેડૂતના કોઠારમાં પહોંચી જાય અને ત્યાં ઘેટાનાં બચ્ચાં મળી જાય ત્યારે જ.

તેની બોડથી લગભગ ત્રણ માઇલ દૂર સડકની કોરે એક ઘર હતું. તેમાં વનનો ચોકીદાર ઇગ્નાત રહેતો હતો; લગભગ સિત્તેરની ઉંમરનો ઘરડો આદમી હતો, લગાતાર ઉધરસ ખાતો રહેતો અને ખુદ પોતાની જોડે વાતો કરતો રહેતો. તે સામાન્ય રીતે રાતની વેળાએ ઊંઘતો રહેતો અને દિવસે બંદૂક લઈને વનમાં રખડતો સસલાંની સામે સીટી વગાડતો રહેતો. તેણે ક્યારેક રેલવેનું કામ કર્યું હોવું જોઈએ કારણ કે તે થંભી જતી વેળા ક્યારેય એવો ઘાંટો પાડયા વગર ન રહેતો કે "સખત બ્રેક મારો!" અને આગળ ડગલું ભરતી વેળા ક્યારેય એમ બોલ્યા વગર ન રહેતો કે "પુરજોસ વરાળ!" તેણે કોઈ અજાણી જાતની મોટી જબ્બર કાળી કૂતરી પાળી રાખી હતી. તેનું નામ આરાપ્કા હતું. ક્યારેક કૂતરી દોડતી બહુ આઘી નીકળી જાય ત્યારે ચોકીદાર બરાડો પાડતો કે "પાછળ હાંકો!" ક્યારેક તે ઘેનમાં ગાવા લાગતો અને ગોથું ખાઈને ગબડી પડતો— માદા વરુને લાગતું કે પવનના ઝપાટાથી ગબડી પડયો છે—અને ઘાંટો પાડતો કે "ગાડી પાટેથી ઊતરી ગઈ!"

વરુને આછું આછું યાદ હતું કે ઉનાળામાં ઘર નજીક એક ઘેટો અને બે ઘેટીઓ ચરતાં નજરે પડેલાં, અને તેને થયું કે પોતે થોડા વખત પહેલાં નજીકમાંથી નીકળેલી ત્યારે કોઠારમાંથી બેંબેંનો અવાજ કાને પડેલો. તે ઝૂંપડા નજીક પહોંચતી વિચાર કરવા લાગી કે હવે તો માર્ચ મહિનો હોવો જોઈએ, આ દિવસોમાં કોઠારમાં નવાં જન્મેલાં બચ્ચાં હોવાં જોઈએ. ભૂખના દુખે પીડાતી માદા વરુ મનસૂબા ઘડવા લાગી કે પોતે કેવી રીતે ઝટપટ બચ્ચાને પેટમાં પધરાવી દેશે, અને એવા ખ્યાલોને લીધે તે દાંત પીસવા લાગી અને તેની આંખો અંધારામાં બે પીળી બત્તીઓની જેમ ચળકવા લાગી.

ઘરડા ઇગ્નાતના ઘર ફરતે અને છાપરી, કોઠાર, તથા કૂવા ફરતે હિમના ઢગલા થઈ ગયેલા હતા. ચોમેર નીરવતા છવાયેલી હતી. આરાપ્કા કોઠારના નેવા નીચે નીંદરમાં પડી હતી.

માદા વરુ હિમના મોટા ઢગલા ઉપર ચડીને પછી ત્યાંથી કોઠારના છાપરા ઉપર ચડી ગઈ, અને પંજા તથા નાળચા વડે છાજને ઉખેડીને હઠાવવા લાગી. છાજ સડી ગયેલું હતું, અડતાં જ ભાંગીને ભૂકો થઈ જતું હતું, અને બિચારી વરુ મા અંદર કોઠારમાં ગબડી પડતી માંડમાંડ રહી ગઈ. એકાએક તેને નાળચે ગરમગરમ વરાળ અડતી લાગી અને છાણલીંડીની તથા ઘેટીના દૂધની ગંધ આવી. નીચે ઘેટાનું બચ્ચું ઠંડી હવાના ઝપાટાને લીધે હળવા અવાજે બેંબેં કરવા લાગ્યું. માદા વરુ બાકોરા વાટેથી અંદર કૂદી પડી. તેના ચાર પંજા તથા છાતી કશાકની સાથે અફળાયાં, એ કશુંક મુલાયમ અને હૂંફાળું હતું. ઘેટો હોવો જોઈએ. બરાબર એ જ વખતે કોઠારમાં કશુંક જાણે તીણા કજિયાળા અવાજે રોવા, ચીસો પાડવા, અને રાગડા તાણવા લાગ્યું. બધાંય ઘેટાં ભીંતે લપાઈ ગયાં, અને ગભરાઈ ગયેલી માદા વરુ ઝડપથી દાંતમાં કંઈક પકડીને ધસમસાટ ભાગી ગઈ.

તે બને એટલું જોર લગાવીને દોડતી રહી. વરુની ગંધ પારખીને આરાપ્કા જોરજોરથી ભસવા લાગી, ઘરની અંદર ગભરાઈ ગયેલી કૂકડીઓ કૂકકૂક કરવા લાગી, અને ઇગ્નાત બહાર નીકળીને ઓટલે આવ્યો.

"પૂરજોસ વરાળ! સીટી વગાડો!" તેણે બરાડા પાડ્યા.

તેણે જૂના વરાળના એંજિનની જેમ સીટી વગાડી અને થોડીક વાર ઘાંટા પાડ્યા, વનમાંથી ઘાંટાના પડઘા પાછા તેની સામે ગુંજી ઊઠ્યા.

માદા વરુએ ઘરથી થોડેક દૂર પહોંચીને વેગ ધીમો કરી નાખ્યો. શિકારને દાંતમાં પકડીને હિમમાં ઘસડતો લઈ જતાં તેને એકાએક લાગ્યું કે ભાર વધારે છે, વરસના એ સમયે સાધારણ રીતે ઘેટાના બચ્ચાનો ભાર જેટલો હોય એથી વધારે છે. વળી તેને ગંધ પણ અજબ લાગી, અને જનાવર ચીસાચીસના અવાજ કરતું હતું... માદા વરુએ થોડીક વાર વિસામો લઈને ખાવાનું શરૂ કરવાના ઇરાદે બોજો હિમ ઉપર મૂક્યો, પણ પછી તે એકાએક જાણે ચીતરી ચડી હોય એમ ઠેકડો મારતી પાછળ હઠી ગઈ. એ કંઈ ઘેટાનું બચ્ચું નહોતું, ગલૂડિયું

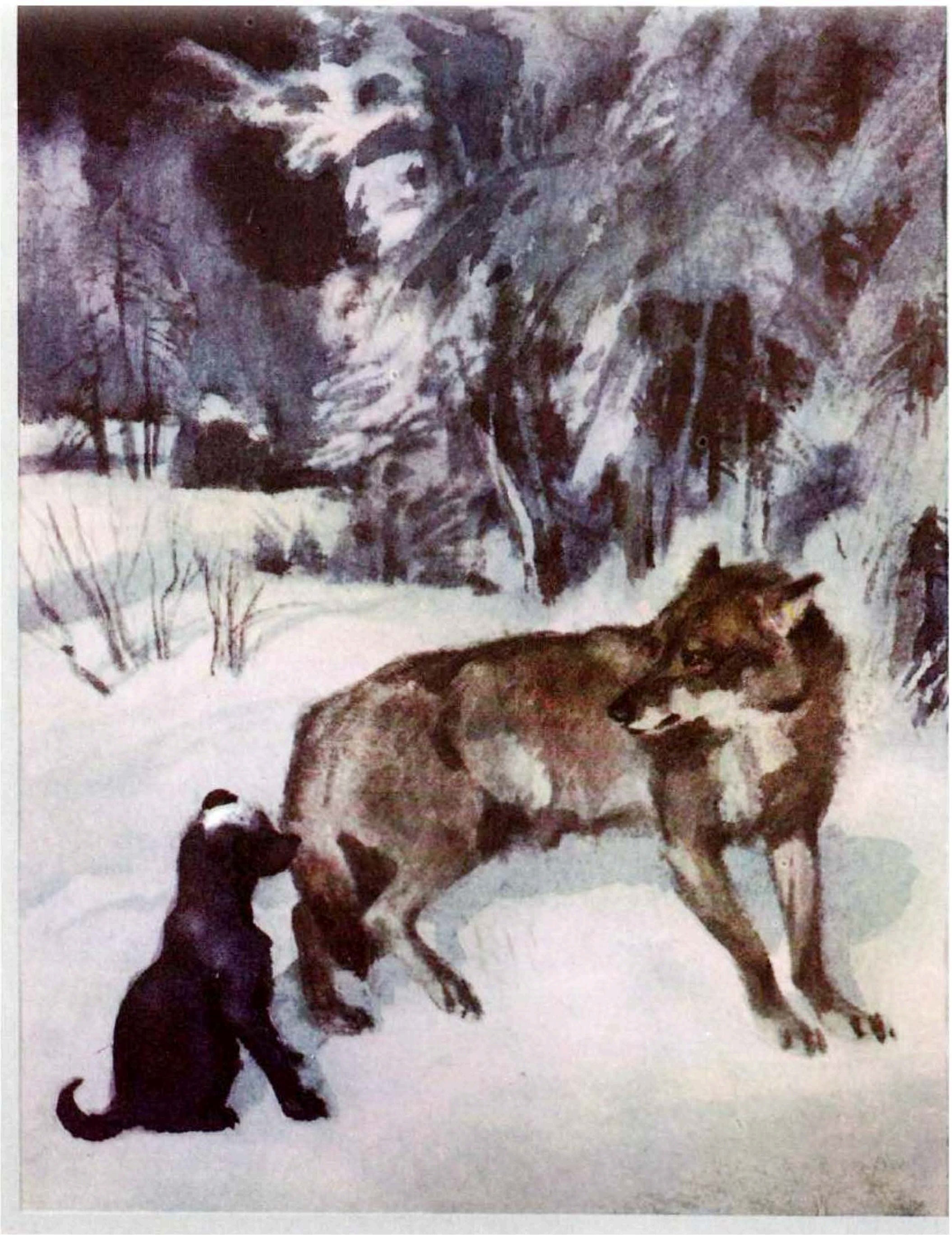
હતું: કાળું, લાંબા પગ અને મોટું માથું, જોરાવર જાતનું, આરાપ્કાની જેમ આખા કપાળમાં ધોળું ધાબું. તેના રંગઢંગ જોતાં રેઢિયાળ હતું, સાધારણ રખડાઉ કૂતરું હતું. ગલૂડિયું જખમી પીઠ ચાટતું હતું, જરાય ગભરાયા વગર પૂંછડી પટપટાવતું હતું, અને વરુની સામે ભસતું હતું. વરુ મા કૂતરીની જેમ ઘૂરકતી તેને પડતું મૂકીને ભાગવા લાગી. ગલૂડિયું તેની પાછળ દોડ્યું. માદા વરુએ પાછળ નજર નાખીને જડબાં ફાડયાં. ગલૂડિયું ઊભું રહી ગયું, ગૂંચવણમાં પડી ગયું, તેને લાગ્યું હશે કે રમત કરે છે, કારણ કે તેણે પાછળ ઘર તરફ નજર નાખીને જાણે માને પણ રમવા બોલાવતું હોય એમ મોજીલી રીતે ભસવાનું શરૂ કરી દીધું.

ઉજાસ થવા લાગ્યો હતો. ઍસ્પન વૃક્ષોની ઘેરી ઘટામાં થઈને ઘર તરફ જતી વરુ મા ઝાડવાંની દરેક કતારને સાફ જોઈ શકતી હતી. તેતર જાગવા લાગ્યાં હતાં, અને ગલૂડિયાનાં બેપરવા અટક્ચાળાં તથા ભસાભસથી ચોંકી જતા રૂપાળા તેતર કૂકડા વારેવારે પાંખો ફફડાવતા હતા.

"મારી પાછળ પાછળ કેમ દોડી આવતું હશે?" માદા વરુને અચરજ થયું. "એનું મન હશે કે હું એને ખાઈ જાઉં, જરૂર એમ જ હશે."

તે બચ્ચાં ભેગી એક છીછરા ખાડામાં રહેતી હતી. ત્રણ વરસ પહેલાં વાવાઝોડામાં એક ઊંચું પુરાણું પાઇનનું ઝાડ મૂળિયાં ભેગું ઊખડી ગયેલું, ખાડો એવી રીતે બનેલો. ખાડાને તળિયે શેવાળ છવાયેલી હતી, નિર્જીવ પાંદડાંનો ઢગલો હતો, અને બચ્ચાંને રમવાનાં હાડકાં તથા શિંગડાં વેરવિખેર પડયાં હતાં. ત્રણેય બચ્ચાં જાગતાં હતાં, ખાડાની કોર ઉપર ઊભાં ઊભાં પૂંછડી પટપટાવતાં હતાં અને માની વાટ જોતાં હતાં. તેમની ઉપર નજર પડતાં જ ગલૂડિયું જરાક આઘેરું ઊભું રહી ગયું અને હેરતમાં તેમને તાકી રહ્યું. પછી, વરુનાં બચ્ચાં તેને એકીટસે તાકી રહ્યાં હતાં એટલે, તે અજાણ્યાંની સામે ભલે એવી રીતે ખીજમાં ભસવા લાગ્યું.

સૂરજ ઊગી ગયો હતો અને ચોમેર અજવાળું ફેલાઈ ગયું હતું. આસપાસ બધે હિમ ચળકારા મારતું હતું. ધોળમથ્થું ગલૂડિયું હજી વેગળું ઊભું ઊભું ભસી રહ્યું હતું. વરુ મા બચ્ચાંને ધવડાવતી હતી. બચ્ચાં તેના દૂબળા પેટને પંજા વડે

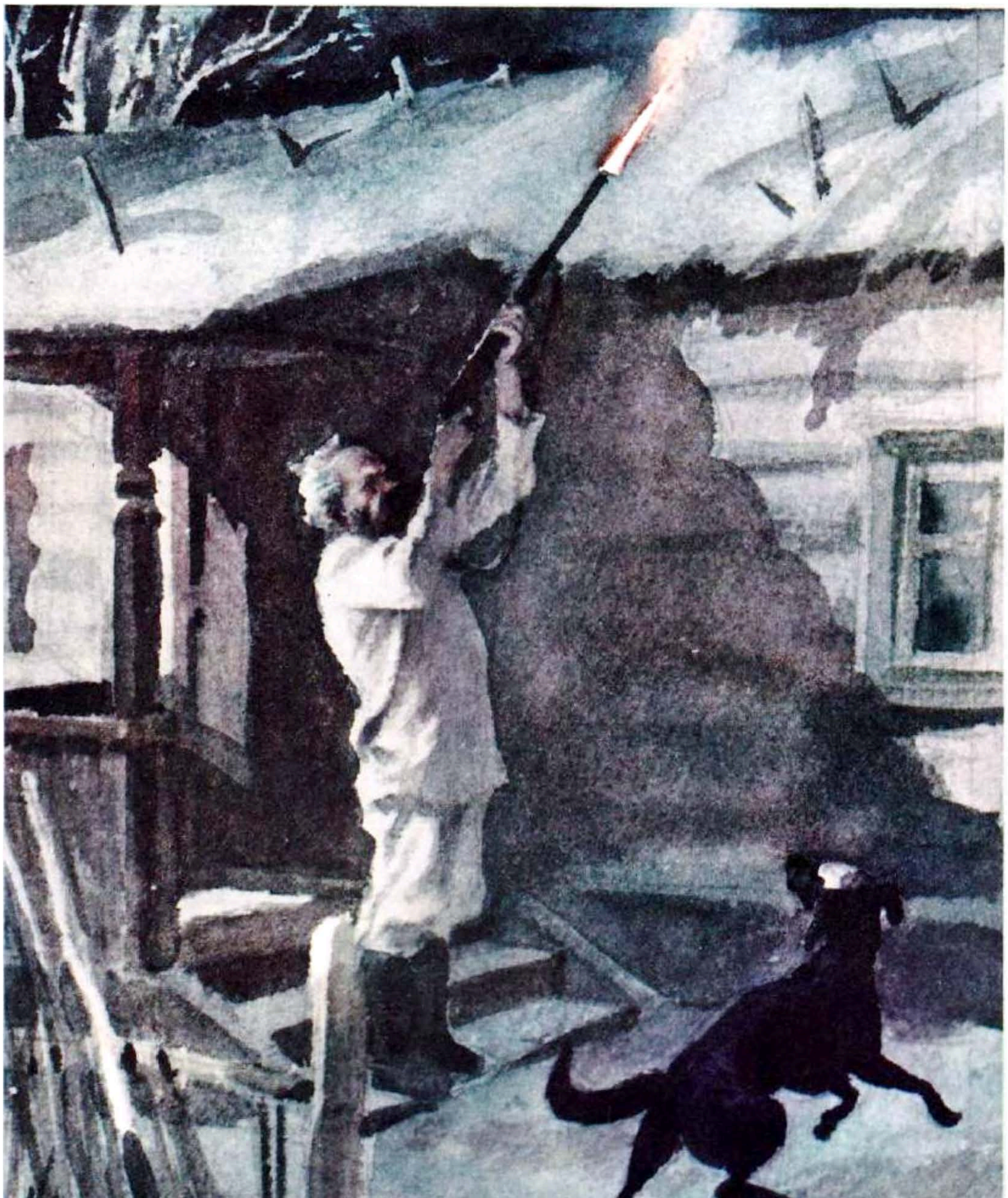
ખૂંદી રહ્યા હતા અને તે ઘોડાના સૂકા સફેદ હાડકાંને બટકાં ભરતી હતી. તેના પેટમાં ભૂખ હડિયાપટ્ટી કરતી હતી, અને ગલૂડિયાની ભસાભસથી તેનું માથું દુખવા લાગ્યું હતું. તેને વણબોલાવ્યા મહેમાનની ઉપર તૂટી પડીને તેનાં અંગેઅંગ પીંખી નાખવાનું મન થયું.

આખરે ગલૂડિયું થાકી ગયું. તેણે જોયું કે કોઈ તેનાથી ડરતું નથી, અને કોઈ તેની તરફ જરાય ધ્યાન પણ આપતું નથી, એટલે તે અચકાતું અચકાતું, ઘડીક બેસી જતું અને પછી ઠેકડો મારીને આગળ વધતું, વરુનાં બચ્ચાં પાસે જવા લાગ્યું. હવે દિવસના અજવાળામાં તેને સરખી રીતે જોવાનું સહેલું હતું. તેને મોટું સફેદ કપાળ હતું, કપાળમાં ઢીમણા જેવું કંઈક હતું, જડભરત કૂતરાંને હોય એવું જ, તેની આંખો ટચૂકડી હતી, ભૂરી અને તેજ વગરની, તેના નાળચાના આખા દેખાવમાં જાણે માનવામાં જ ન આવે એવી મૂઢતા ભરેલી હતી. ગલૂડિયાએ વરુનાં બચ્ચાંની પાસે જઈને પોતાના લાંબા કાન આગળ ફેલાવી દીધા, અને નાળચું તેમની સામે ધારીને રાગડા તાણવાનું શરૂ કરી દીધું:

"વાંઉ... વાંઉ... વાંઉ... એં... એં..."

વરુનાં બચ્ચાંને કંઈ સમજાયું નહિ, તેમ છતાં તેઓ પૂંછડી પટપટાવવા લાગ્યાં. ધોળમથા ગલૂડિયાએ એક બચ્ચાના પહોળા માથા ઉપર પંજો માર્યો, અને તેને બદલામાં સખત ફટકો ખાવો પડયો. તે આડુ ફરીને ઊભું રહ્યું અને ત્રાંસી નજરે બચ્ચાને જોતું પૂંછડી પટપટાવવા લાગ્યું. પછી તેણે એકાએક ચાલવાનું શરૂ કરીને પોચા હિમમાં કેટલાંય કુંડાળાં બનાવ્યાં. બચ્ચાંએ તેનો પીછો પકડયો. તે આળોટીને ચત્તું થઈ ગયું અને પંજા હવામાં ફેલાવવા લાગ્યું. ત્રણેય બચ્ચાં તેની ઉપર તૂટી પડયાં, ખુશીમાં ચીસાચીસ કરવા લાગ્યાં, અને તેને ઈજા કરવાના ઈરાદા વગર રમતમાં બટકાં ભરવા લાગ્યાં. ઊંચા પાઈન ઝાડ ઉપર બેઠેલા કાગડા નીચેની ધમાચકડી જોવા લાગ્યા અને એકદમ ઉત્તેજિત થઈ ગયા. આખો દેખાવ બહુ ધમાલિયો અને રમતિયાળ હતો. સૂરજ ચમકતો હતો અને વસંતની હૂંફ ફેલાવતો હતો. હિમ છવાયેલા પાઈન ઝાડની ઉપર ગગનમાં ઊડતાં તેતર તડકામાં લીલમની જેમ ચળકતાં હતાં.

વરુઓ સામાન્ય રીતે બચ્ચાંને શિકારનું કોઈ જનાવર રમત રમવા માટે

સુપરત કરી દઈને શિકાર કરતાં શીખવતાં હોય છે. એટલે હિમમાં બચ્ચાંને ધોળમથા ગલૂડિયાનો પીછો કરતાં અને તેની જોડે ધિંગામસ્તી કરતાં જોઈને ખુશ થતી વરુ માને થયું:

"ભલે શીખતાં!"

વરુનાં બચ્ચાં તો રમવું હતું એટલું રમી લઈને ખાડામાં ચાલ્યાં ગયાં અને નીંદર કરી લેવા આડાં પડ્યાં. ગલૂડિયાએ થોડીક વાર રાગડા તાણ્યા કેમ કે તેને ભૂખ લાગી હતી. પછી તે પણ તડકામાં લંબાવીને ઊંઘી ગયું. ઊઠતાંવેંત સૌ પાછાં રમવા લાગ્યાં.

માદા વરુને આખો દિવસ અને સાંજે યાદ સતાવતી રહી કે ગઈ રાતે કોઢારમાં ઘેટાનાં બચ્ચાં કેવી રીતે બેંબેં કરતાં હતાં અને ઘેટીના દૂધની કેવી ગંધ આવતી હતી. ભૂખની પીડાને લીધે તે દાંત પીસવા લાગી અને ખાવાના તલસાટમાં, જાણે ઘેટાના કુમળા બચ્ચાને ખાતી હોય એવો ઢોંગ કરતી, જૂના હાડકાને લગાતાર બટકાં ભરવા લાગી. બચ્ચાં ધાવતાં રહ્યાં અને ભૂખ્યું ગલૂડિયું હિમને સુંઘતું આમતેમ દોડાદોડી કરતું રહ્યું.

"આને ખાઈ જાઉં..." માદા વરુએ ફેંસલો કર્યો.

તે નજીક ગઈ એટલે ધોળમથું ગલૂડિયું તેના નાકને ચાટવા અને હળવા અવાજે ભસવા લાગ્યું, તેને થયું કે મારી જોડે રમવા આવી છે. માદા વરુએ અગાઉના દિવસોમાં એક વાર કૂતરું ખાધેલું ખરું, પણ આ ગલૂડિયું તો કૂતરાંની બહુ સખત ગંધ છોડતું હતું, અને માંદલી માદા વરુથી એવી ગંધ હવે સહેવાતી નહોતી. તેને જાણે ઊલટી આવતી હોય એમ લાગ્યું એટલે તે ગલૂડિયાને રહેવા દઈને આઘી ચાલી ગઈ...

રાત પડવા આવી ત્યારે ઠંડક ફેલાઈ ગઈ. ધોળમથું ગલૂડિયું કંટાળીને ઘર તરફ રવાના થઈ ગયું.

થોડી વાર પછી બચ્ચાં ઘસઘસાટ ઊંઘી ગયાં એટલે માદા વરુ પાછી શિકાર કરવા નીકળી. ગઈ રાતની જેમ જ તે જરાક સરખો અવાજ સંભળાતાં ચોંકી જતી, અને ઠૂંઠાં ઝાડ, ઝાડીઓ, તથા દૂરથી માણસ જેવાં લાગતાં જૂનિપરનાં એકલદોકલ ઝાંખરાં જોઈને દહેશત ખાઈ જતી. તે સડકથી

આઘેરી હિમના જામેલા થર ઉપર દોડતી જઈ રહી હતી. અચાનક તેને ખૂબ આગળ સડક ઉપર ઘેરા પડછાયા જેવું કશુંક ધીરે ધીરે ખસતું નજરે પડ્યું.

તેણે તીણી નજરે તાકીને જોયું, અને કાન ઊંચા કરી દીધા. આગળ કશુંક બેશક જઈ રહ્યું હતું, એકધારાં ડગલાં બરાબર સંભળાતાં હતાં. રાની બિલાડો હશે? તે માંડમાંડ શ્વાસ લેતી અને બાજુએ આઘેરી રહેતી સાવધાનીથી આગળ જવા લાગી, ઘેરા પડછાયાને આંબીને આગળ નીકળી ગઈ, અને પછી તેણે પાછળ નજર નાખીને જોયું કે શું છે.

ધોળમથું ગલૂડિયું હતું, નિરાંતે ધીરે ધીરે ચાલતું ઘર તરફ જઈ રહ્યું હતું.

"ફરી મને આડું ન આવે એમાં જ એની ખેર છે," માદા વરુ ઝડપથી આગળ દોડતી મનમાં વિચારતી રહી.

ઘર હવે બહુ દૂર નહોતું. નજીક પહોંચીને તે વળી હિમના ઢગલા ઉપરથી કોઠારને છાપરે ચડી ગઈ. તેણે ગઈ રાતે પાડેલું ગાબડું તો છાજ ગોઠવીને પૂરી દેવામાં આવ્યું હતું, અને બે નવી વળીઓ આડી જડી દેવામાં આવી હતી. માદા વરુ પંજા અને નાળચા વડે ઝડપથી મહેનત કરવા લાગી. પણ ગરમગરમ વરાળ તેના નાળચાને અડી ન અડી, અને છાણલીંડીની ગંધ આવી ન આવી, એટલામાં તો તેની પાછળ ખુશાલ ભસાભસનો અવાજ ગુંજી ઊઠયો. ધોળમથું ગલૂડિયું પાછું ઘેર પહોંચી ગયું હતું. તે ઠેકડા મારતું છાપરે માદા વરુ પાસે પહોંચી ગયું અને બાકોરા વાટેથી કોઠારમાં ગબડી પડયું. તેને હૂંફમાં મઝાનું લાગ્યું, અને પોતાના ઘરનાં ઘેટાં ઓળખાઈ ગયાં, એટલે તે અગાઉ કરતાં વધારે જોરથી ભસવા લાગ્યું... કોઠારના નેવા નીચે તેની મા આરાપ્કા જાગી ગઈ અને વરુની ગંધ પારખી લઈને જોરજોરથી ભસવા લાગી. ધાક ખાઈ ગયેલી કૂકડીઓ કૂકકૂક કરવા લાગી. પણ ઘરડો ઇગ્નાત બંદૂક લઈને ઓટલે પહોંચ્યો એટલી વારમાં માદા વરુ દહેશતની મારી પુરપાટ દોડતી ઘરથી બહુ દૂર પહોંચી ગઈ હતી.

"હત્તારી!" ઘરડા ચોકીદારે બરાડો પાડયો અને દાંત વડે સીટી વગાડી. "હત્તારી! પુરજોસ વરાળ!"

તેણે બંદૂકનો ઘોડો દબાવ્યો, પણ ધડાકો ન થયો. તેણે ફરી કોશિશ કરી,

પણ તોયે ધડાકો ન થયો. તેણે ત્રીજી વાર ઘોડો દબાવ્યો, અને કોશિશ કામયાબ થઈ ગઈ. બંદૂકની નાળમાંથી નાના નાના છરાઓની આગઝરતી જોરદાર ઝડી વરસી ગઈ, કાન ફોડી નાખે એવો ધડાકો થયો: "ધડામધડ!" તેને ખભામાં સખત વળતો ઝટકો લાગ્યો. પછી એક હાથમાં બંદૂક અને બીજા હાથમાં કુહાડી લઈને તે તપાસ કરવા નીકળી પડયો કે ધાંધલ શાની છે.

થોડી વાર પછી તેણે પાછાં ઘર તરફ કદમ માંડયાં.

"શું હતું?" ઘરમાં રાત ગાળવા રોકાયેલા અને શોરબકોરથી જાગી ગયેલા મુસાફરે ઘોઘરા અવાજે પૂછયું.

"કંઈ નહિ..." ઈગ્નાતે જવાબ આપ્યો, "નકામી ધમાલ. ધોળમથું ગલૂડિયું ઘેટાં ભેગું હૂંફમાં સૂવા ઉપરથી ગબડીને અંદર ગયું. એનામાં એટલીયે અક્કલ નથી કે બારણેથી અંદર જાય, છાપરે ચડીને ભાંગતોડ કરે છે. કાલે રાતે છાપરે ચડીને દાટ વાળી નાખ્યો હતો, અને પછી રખડવા નીકળી પડેલું, લફંગું ક્યાંનું, અને આજે પાછું છાપરે ચડીને એણે મસ્તીતોફાન કર્યાં."

"ભોટ!"

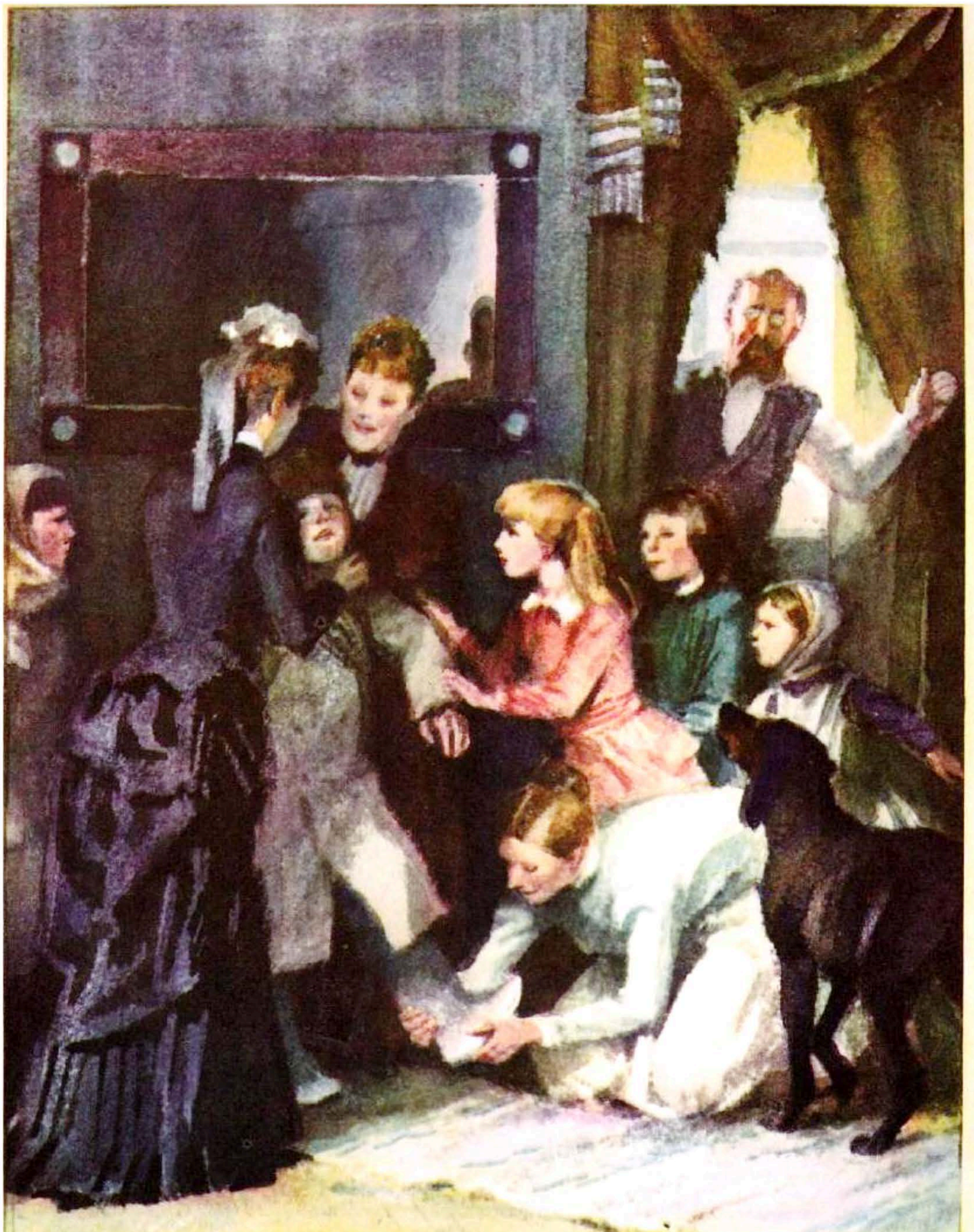
"હા, ભેજું જરાક ચસકેલું છે એનું," ઈગ્નાત નિસાસો નાખતો બોલ્યો, અને પાછો સૂઈ જવા ભઠ્ઠીના ઉપલા પટ ઉપર ચડયો. "મૂરખાં મને જરાય નથી ગમતાં! ખેર! ઊઠવાની વેળા હજી નથી થઈ, ભલા ભાઈ! ચાલો, પૂરી નીંદર તો કરી લઈએ!.."

બીજે દિવસે સવારે તેણે ધોળમથા ગલૂડિયાને પાસે બોલાવીને તેના કાન જોરથી ખેંચ્યા, અને રેલના પાટા જોડવાના ઓજાર વડે તેને બરાબરનો મેથીપાક ચખાડયો. દરમિયાનમાં તેના બરાડા પણ ચાલુ જ હતા:

"બારણામાં થઈને! બારણામાં થઈને! બારણામાં થઈને!"

બાળકો

"વોલોદ્યા આવી ગયો!" ફળિયામાંથી સાદ સંભળાયો.

"વોલોદિચ્કા આવી ગયો!" નાતાલ્યા સાદને દોહરાવતી ભોજનખંડમાં દોડી ગઈ. "વાહ! ભલા ભગવાન!"

આખો કોરોલેવો પરિવાર બારીઓ તરફ ધસી ગયો. સૌ વોલોદ્યાની વાટ જોતાં હતાં. ગમે તે ઘડીએ આવી પહોંચવાની ધારણા હતી. નીચી પહોળી હિમગાડી દરવાજા પાસે ઊભી હતી, ત્રોઇકા હિમગાડીના ત્રણેય સફેદ ઘોડાઓની કાયામાંથી ઘાટા ધુમ્મસના ગોટા ફેલાઈ રહ્યા હતા. ગાડી ખાલી હતી કેમ કે વોલોદ્યા તો ક્યારનો ઘરમાં દાખલ થઈ ગયો હતો અને બારણા પાસે ઊભો ઊભો, ઠારમાં રાતી થઈ ગયેલી આંગળીઓ વડે ગરમ ટોપની દોરી છોડી રહ્યો હતો. તેનો શાળાનો કોટ, ટોપી, રબરના બૂટ, અને લમણાના વાળ ઉપર, બધે ઠેકાણે, હિમ છવાયેલું હતું. એટલે માથાથી લઈને પગ સુધી તેની આખી કાયામાંથી મઝાની ઠારભરી વાસ છૂટતી હતી, એવી ટાઢી કે તેની સામે જોતાં ધ્રૂજીને બોલી જવાય: બરરર!

મા અને માશી દોડતાં જઈને તેને વહાલ કરવા તથા બચીઓ ભરવા લાગ્યાં. નાતાલ્યા તેના પગ પાસે ધમાલ કરતી તેના નમદાના બૂટ ખેંચી

કાઢવાની કોશિશ કરવા લાગી. બહેનોએ ખુશીના જોશમાં ચીસાચીસ કરી મૂકી. બારણાં ધડધડાટ અને ક્ચિૂડાટ કરતાં રહ્યાં. વોલોદ્યાના બાપુ અંદરથી આવ્યા. તેમણે શર્ટની ઉપર કંઈ પહેર્યું નહોતું અને હાથમાં કાતર પકડી રાખેલી હતી.

"કાલે વાટ જોયેલી. સફર કેવી ગઈ? સહીસલામત પહોંચી ગયો ને? હે ભગવાન! હે ભગવાન! બાપને દુવાસલામ કરવાનો મોકો તો આપો છોકરાને! હું કોણ છું? બાપ છું એનો, છું કે નહિ?" તે બોલ્યા.

હાઉ! હાઉ! તેમનો કદાવર કાળો કૂતરો દીવાલે અને રાચરચીલા ઉપર પૂંછડી ફટકારતો કર્કશ અવાજે ભસવા લાગ્યો.

બધી ધાંધલધમાલ ભેગી ભળી જઈને ગોટાળિયા ખુશાલ કોલાહલમાં એકરૂપ થઈ ગઈ, અને કેટલીય વાર સુધી ચાલતી રહી. ખુશીનું પહેલું મોજું ઓસરી ગયું ત્યારે કોરોલેવો પરિવારનાં માણસોના ધ્યાનમાં આવ્યું કે વોલોદ્યા એકલો નથી. બીજો એક નાનકડો જણ બારણા પાસે ઊભો હતો. તેણે રૂમાલ બાંધ્યો હતા અને માથે ટોપ પહેર્યો હતો. તેને પણ આખે શરીરે હિમ છવાયેલું હતું. તે ખૂણામાં લોંકડીના ફરના મોટા કોટના ઓળામાં કઢંગી રીતે ખડો હતો.

"વોલોદ્યા, આ કોણ છે?" માએ હોઠ ફફડાવીને પૂછ્યું.

"અરે!" વોલોદ્યાને યાદ આવી ગયું. "હા, ઓળખાણ તો કરાવું! મારો સાથી ચેચેવીત્સિન, નિશાળમાં બીજા ધોરણમાં ભણે છે... થોડાક દિવસ આપણી ભેગો રહેવા લઈ આવ્યો છું..."

"ખુશીની વાત છે, આવો, ભાઈ," વોલોદ્યાના બાપુએ આનંદભર્યા અવાજે આવકાર આપ્યો. "માફ કરજો, મેં ઘરનાં કપડાં જ પહેર્યાં છે... ઉપર કોટ નથી પહેર્યો... ભલે આવ્યા! નાતાલ્યા, ચેરેપીત્સિનભાઈને કોટ-ટોપી કાઢવામાં મદદ કર. ભલા ભગવાન! ભલા ભગવાન! આ કૂતરાને તો કોઈ સંભાળો! ખરી બલા જેવો છે!"

વોલોદ્યા અને તેનો સંગાથી ચેચેવીત્સિન થોડી વાર પછી ટેબલ પાસે બેસીને ચા પીવા લાગ્યા. તેઓ ધાંધલિયા આવકારથી છક થઈ ગયેલા હતા, અને ઠારમાં કરેલી સફરને લીધે તેમના ચહેરા હજી લાલ હતા. બારીઓના કાચ ઉપર છવાયેલ હિમને તથા બરફની ભાતને પાર કરીને આવતો શિયાળાનો

તડકો જાણે સમોવારની ઉપર કંપતો હતો અને પોતાનાં નિર્મળ કિરણોને ચાના કટોરામાં નવડાવતો હતો. ખંડમાં ગરમાવો હતો. છોકરાઓની ઠરી ગયેલી કાયાઓમાં ગરમાવો અને ટાઢ જાણે ભેગાં મળીને ગલગલિયાં કરતાં હતાં, એકબીજાના ફરમાનના અમલનો સાફ ઇન્કાર કરતાં હતાં.

"નાતાલનો તહેવાર તો સમજો કે આવી ગયો," વોલોદ્યાના બાપુ ઘેરા બદામી રંગની સિગરેટ વાળતા વાળતા સૂરીલા અવાજે બોલ્યા. "હજી તો જાણે કાલની જ વાત હોય એમ લાગે છે કે મઝાનો ઉનાળો હતો અને તને નિશાળે વળાવતી વખતે માની આંખોમાં આંસુ છલકાઈ ગયાં હતાં. તું તો પાછોયે આવી ગયો... વખત બહુ ઝડપથી વીતી જાય છે, ભાઈ! ખબરેય નથી પડતી ને બુઢાપો આવી જાય છે. ચીબિસોવભાઈ, ખાઓ સરખી રીતે, શરમાવાનું નથી! તમારું જ ઘર સમજીને નિરાંતે રહેવાનું છે."

વોલોદ્યાની બહેનો કાત્યા, સોન્યા, અને માશા ટેબલ પાસે બેઠી બેઠી નવા ઓળખીતાને એકીટસે તાકી રહી હતી. સૌથી મોટી અગિયાર વરસની હતી. ચેચેવીત્સિન અને વોલોદ્યાની ઉંમર અને ઊંચાઈ એકસરખી હતી, પણ ભાઈબંધ વોલોદ્યા જેવો ગોળમટોળ અને ગુલાબી નહોતો બલકે સુક્લકડી તથા ઘેરા વાને હતો, અને તેના ચહેરામાં બદામી ટપકાં હતાં. તેને બરછટ વાળ હતા, નાનકડી આંખો હતી, અને જાડા હોઠ હતા. પૂરો દેખાવ જોતાં તે સાવ કદરૂપો હતો, અને તેણે નિશાળનો કોટ ન પહેર્યો હોત તો સૌએ તેને રસોઇયણનો છોકરો જ માની લીધો હોત. તે ગમગીન ચહેરો લઈને મૂંગોમૂંગો બેઠો હતો, તેના હોઠ ક્યારેય મલકાતા નહિ. છોકરીઓએ તરત ફેંસલો કરી નાખ્યો કે તે બહુ ચતુર અને સુજાણ હોવો જોઈએ. તે હંમેશાં જાણે વિચારમાં ડૂબેલો રહેતો, એટલે કંઈ પૂછવામાં આવે ત્યારે ચોંકી જતો, માથું ફંગોળતો, અને સવાલ દોહરાવવાનું કહેતો.

છોકરીઓના ધ્યાનમાં આવી ગયું કે કાયમ ખુશાલ અને વાતોડિયો વોલોદ્યા પણ બહુ ઓછું બોલે છે, જરાય મલકાતો નથી, અને ઘેર પાછો આવવાની ખુશી પણ નથી બતાવતો. ચાપાણી ચાલતાં રહ્યાં તે દરમિયાન તેણે માત્ર એક જ વાર બહેનો જોડે વાત કરવાની કોશિશ કરી, અને તેમાં પણ અજબ શબ્દોનો ઉપયોગ કર્યો. સમોવાર તરફ આંગળી હલાવીને તેણે કહ્યું:

"કેલીફોર્નીયામાં લોકો ચા નહિ પણ જીન દારૂ પીએ."

વોલોદ્યાનું મન પણ જાણે ક્યાંક દૂર પહોંચી ગયેલું હતું, અને તે અવારનવાર જેવી રીતે ભાઈબંધ 'ચેચેવીત્સિન તરફ નજર નાખતો હતો તેમાંથી લાગતું હતું કે બેઉનાં મનમાં એકસરખા વિચારો ચાલતા હશે.

ચાપાણી પતી ગયા પછી સૌ બાળકોના ખંડમાં ગયાં. બાપુ અને દીકરીઓ ટેબલ ફરતે ગોઠવાઈ ગયાં, અને છોકરા આવ્યા ત્યારે અટકી ગયેલું કામ તેમણે ફરી શરૂ કરી દીધું. તેઓ નાતાલના ભેટ-તરુ માટે રંગીન કાગળનાં ફૂલ અને ઝાલર બનાવી રહ્યાં હતાં. સૌ કામમાં મશગૂલ બની જતાં અને વારંવાર ભારે કોલાહલ મચી જતો. નવું ફૂલ બને કે તરત છોકરીઓ ક્યારેક ફતેહના દેકારા તો ક્યારેક દહેશતની રાડારાડી કરતી, જાણે કેમ દરેક ફૂલ આસમાનમાંથી ખરતું હોય. બાપુ બહાલીનો ગણગણાટ કરતા અને થોડી થોડી વારે કાતરને ભોંયપટ ઉપર ફગાવીને ફરિયાદ કરતા કે સાવ બુઠ્ઠી છે. માં ધસમસાટ બાળકોના ખંડમાં આવી. તેનાં ભવાં ફિકરમાં સંકોડાયેલાં હતાં. તેણે આવતાં જ સવાલ કર્યો:

"મારી કાતર કોણે લીધી છે? તમે તો ફરી નથી લીધી ને, ઇવાન નિકોલાયેવિચ?"

"ભલા ભગવાન, હું કાતર પણ ન લઈ શકું?" ઇવાન નિકોલાયેવિચ દુભાયા હોય એવા અવાજે બોલી ઊઠયા અને પાછા ખુરશીમાં બેસી પડયા. તેમણે માઠું લાગ્યું હોવાનો દેખાવ કર્યો પણ એકજ મિનિટમાં પાછા કામમાં અગાઉ કરતાં વધારે મશગૂલ થઈ ગયા.

વોલોદ્યા અગાઉ જ્યારે નિશાળેથી પાછો આવતો ત્યારે નાતાલની સજાવટમાં મદદ કરતો, અથવા ફળિયામાં દોડી જઈને ગાડીવાન તથા રબારીને હિમનો ટીંબો બનાવતા નીરખતો રહેતો. પણ આ વેળા તે ભાઈબંધ ચેચેવીત્સિનની ભેગો જ રહ્યો, રંગીન કાગળના કામથી સાવ વેગળો જ રહ્યો, અને તબેલામાં એક વાર પણ ન ગયો. બેઉ છોકરા બસ બારી પાસે બેસી રહ્યા અને હોઠ ફફડાવીને કશીક વાતો કરતા રહ્યા, પછી તેઓ ભૂગોળનો એટલાસ ખોલીને એક નકશો જોવા લાગ્યા.

"પહેલાં પેર્મ..." ચેચેવીત્સિન હળવા અવાજે બોલ્યો, "ત્યાંથી ત્યુમેન... પછી તોમ્સ્ક... પછી... પછી... કામચાત્કા... ત્યાં એસ્કીમો લોકો

આપણને બેરીંગની ખાડી પાર કરાવી દેશે... એટલે અમેરિકામાં પહોંચી ગયા... ત્યાં ઘણાંબધાં જંગલી જનાવરો હોય છે."

"અને કેલીફોર્નીયા?" વોલોધ્યાએ સવાલ કર્યો.

"કેલીફોર્નીયા નીચેની તરફ છે... એક વાર અમેરિકા પહોંચી ગયા એટલે કેલીફોર્નીયા જવાનું તો સાવ સહેલું છે. થોડીઘણી તફડંચી અને થોડોઘણો શિકાર કરીને પહોંચી જઈશું."

ચેચેવીત્સિન આખો દિવસ છોકરીઓથી અળગો રહ્યો, ખાલી ક્યારેક તેમની તરફ ત્રાંસી નજર નાખી લેતો. ચાપાણી પછી તે થોડીક વાર તેમની ભેગો એકલો રહી ગયો. ચુપ રહેવાનું તો અજુગતું ગણાય, એટલે તેણે જોરથી ઉધરસ ખાધી, જમણી હથેળી ડાબી હથેળીમાં લૂછી, અને મોઢું ચડાવીને કાત્યાની સામે તાકતાં સવાલ કર્યો: "માઈન રીડનાં પુસ્તકો વાંચ્યાં છે?"

"ના, નથી વાંચ્યાં... બોલો તો, તમને સ્કેટીંગ કરતાં આવડે છે?"

ચેચેવીત્સિન વિચારોના બોજા તળે દબાયેલો હતો એટલે તેણે સવાલનો કશો જવાબ ન આપ્યો, ખાલી ગાલ ફુલાવી દીધા અને જાણે ગરમી લાગતી હોય એમ નિસાસો નાખ્યો. પછી તેણે ફરી વાર કાત્યાની સામે જોઈને કહ્યું:

"પૅમ્પઝના વિસ્તારમાં બાઈસનનું ટોળું દોડાદોડી કરે ત્યારે ધરતી ધણધણી ઊઠે, અને મસ્ટૅંગ જનાવરો ભડકીને પગ પછાડવા ને હણહણવા લાગે."

તેણે ગમગીન મલકાટ કરીને ઉમેર્યું.

"અને ઈન્ડિયન લોકો રેલગાડીઓની ઉપર હુમલા કરે. પણ સૌથી ખરાબ તો મચ્છર અને ઊધઈ."

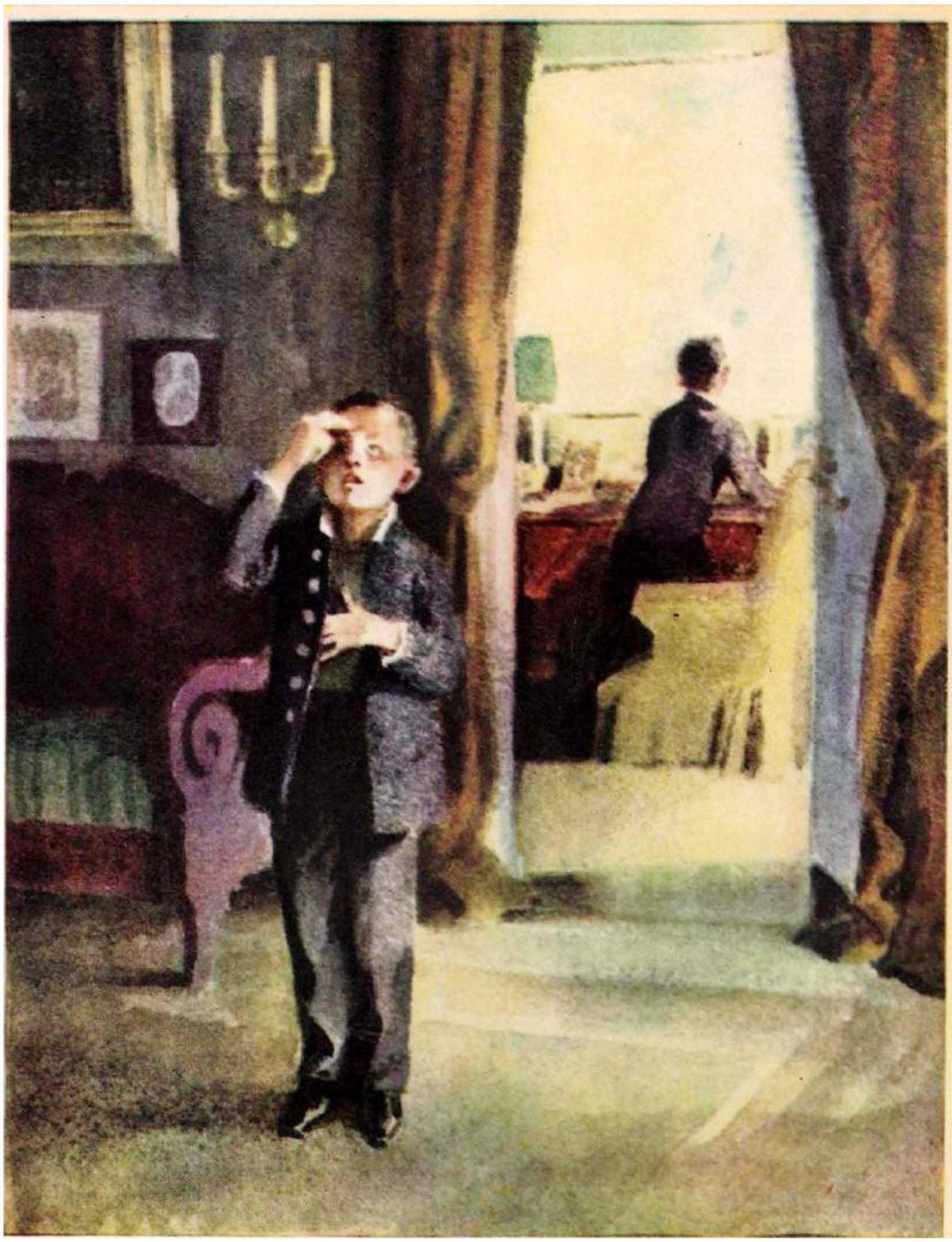
"એ વળી શું?" છોકરીઓએ પૂછ્યું.

"આમ તો કીડીઓ જેવાં જીવડાં, ખાલી એટલું કે પાંખોવાળાં. બહુ સખત ડંખ મારે. ખબર છે, હું કોણ છું?"

"ચેચેવીત્સિનભાઈ."

"ના. મોન્તીગોમો બાજ-નહોર, અજિતોનો સરદાર."

સૌથી નાની માશા તેની સામે તાકી રહી, અને પછી બહાર નજરે પડવા લાગેલા સાંજના ઓળાઓની ઉપર બારી વાટેથી નજર ઠેરવીને કંઈ સમજ્યા

વિચાર્યા વગર બોલી: "આજે ચેચેવીત્સાનું* ખાવાનું હતું."

ચેચેવીત્સિનના સાવ ન સમજાય એવા શબ્દો, અને તે હોઠ ફફડાવીને વોલોદ્યાની સાથે સતત વાતચીત કરતો રહેતો એ બાબત, અને વોલોદ્યા રમતો નહોતો, લગાતાર કંઈ ને કંઈ વિચારમાં ગરકાવ રહેતો હતો, એ બધું કોયડા જેવું અને અજબ હતું. એટલે બે મોટી છોકરીઓ કાત્યા અને સોન્યાએ છોકરાઓની ઉપર ધ્યાન રાખવાનું નક્કી કર્યું. રાતે છોકરાઓ સૂવા ચાલ્યા ગયા ત્યારે બન્ને છોકરીઓ ગુપચુપ સરકતી તેમના ખંડના બારણા પાસે પહોંચી ગઈ અને વાતચીત સાંભળવા લાગી. અરે, કેવું કેવું જાણવા મળ્યું! છોકરાઓ સોનાની તલાશ કરવા અમેરિકા ભાગી જવાની તરકીબ ઘડી રહ્યા હતા, સફરની બધી તૈયારી થઈ ગઈ ગઈ હતી: પિસ્તોલ, બે છરીઓ, સૂકી રોટી, આગ પેટાવવા આવર્ધન કાચ, કંપાસ, અને ચાર રૂબલ રોકડા. છોકરીઓને ખબર પડી કે છોકરાઓ કેટલાય હજાર માઈલ ચાલશે, રસ્તે વાઘદીપડાઓની સામે અને જંગલી લોકોની સામે લડશે, સોનું અને હાથીદાંત મેળવી લેશે, દુશ્મનોને મારી નાખશે, ચાંચિયા બનશે, જીન પીશે, અને અંતમાં રૂપાળી બાનુઓને પરણશે તથા મોટી મોટી વાડીઓના માલિકો બનશે. વોલોદ્યા અને ચેચેવીત્સિન એકબીજાના શબ્દોની ઉપર શબ્દો દદડાવતા વાતચીત કરતા રહ્યા. ચેચેવીત્સિન પોતાને "મોન્તીગોમો બાજ-નહોર" અને વોલોદ્યાને "મારો ચંપકવરણો ભાઈ" કહેતો હતો.

"આમ જો, જઈને માને કહી દેતી નહિ," કાત્યાએ સોન્યાને સૂવા મોકલી દેતાં કહ્યું. "વોલોદ્યા અમેરિકાથી સોનું અને હાથીદાંત લઈ આવશે, પણ તું માને કહી દઈશ તો એને જવા જ નહિ દે."

નાતાલ પહેલાંના દિવસે ચેચેવીત્સિન આખો દહાડો એશિયાનો નકશો જોતો જોતો કશુંક લખતો રહ્યો, અને વોલોદ્યા ગમગીન તથા જાણે મધમાખી કરડી હોય એવો સૂજેલો ચહેરો લઈને આમતેમ ભટકતો રહ્યો. તે એક પછી એક ઓરડામાં આંટા મારતો હતો, અને તેણે કંઈ ખાધું પણ નહિ. એક વાર

---

*મસુરની દાળ જેવું કઠોળ.

№3
РУЖЬЯ

તો તે બાળકોના ખંડમાં દેવચિત્રની સામે ઊભો રહી ગયો અને બોલ્યો:

"હે ભગવાન, મારાં પાપ માફ કરી દેજે! હે ભગવાન, મારી બિચારી માનું ધ્યાન રાખજે!"

સાંજ પડવા આવી ત્યારે તે રડવા લાગ્યા અને સૂવા જતાં પહેલાં બાપુને, માને, તથા બહેનોને વળગીને ભેટી પડયો. કાત્યા અને સોન્યા તો કારણ સમજતી હતી, પણ સૌથી નાની માશાને કશી ખબર નહોતી, બિલકુલ નહિ. તેની નજર ચેચેવીત્સિનની ઉપર પડી ત્યારે કંઈક ખ્યાલ મનમાં આવી જતાં તે હોઠ ફફડાવીને બોલી:

"આયા કહેતી'તી કે લેન્ટના ઉપવાસના દિવસ આવે ત્યારે વટાણા અને ચેચેવીત્સાનું ખાવાનું ખાવું જોઈએ."

નાતાલ પહેલાંના દિવસે વહેલી સવારે કાત્યા અને સોન્યા પથારીમાંથી ગુપચુપ ઊઠીને જોવા ગઈ કે છોકરા કેવી રીતે અમેરિકા ભાગી જાય છે. બન્ને છોકરીઓ બારણા નજીક સરકીને છોકરાઓની વાતો સાંભળવા લાગી.

"કેમ નથી જવું?" ચેચેવીત્સિન ખીજે ભરાઈને કહેતો હતો. "સાફ કહી દે, નથી જવું?"

"હે ભગવાન!" વોલોદ્યા ધીમા રોતલ અવાજે બોલ્યો. "કેમ કરીને જાઉં? માનો અફસોસ થાય છે."

"અરે મારા ચંપકવરણા ભાઈ, તને વીનવું છું, ચાલ જઈએ! તેં વચન આપેલું, મનેય સંડોવી દીધો, અને હવે ડરપોક થઈ ગયો!"

"હું... ડરપોક નથી, મને તો ખાલી... માનો અફસોસ થાય છે..."

"સાફ કહી દે: જવું છે કે નથી જવું?"

"જવું છે, પણ ઊભો રહે... ઘરમાં રહી લેવું છે, થોડુંક વધારે..."

"એમ હોય તો હું એકલો જઈશ," ચેચેવીત્સિને ફેંસલો કરી લીધો. "તારા વગર ચલાવી લઈશ. પણ વાઘનો શિકાર તો તારે કરવો'તો, અને જંગલી લોકોની સામે લડવું'તું. લાવ, મારી પિચકારીઓ પાછી આપી દે!"

વોલોદ્યા રડી પડયો. તેમાં એવી ઊંડી પીડા વરતાતી હતી કે બહેનો પણ હળવું હળવું રડયા વગર ન રહી શકી. પછી ચુપકી છવાઈ ગઈ.

"તો નથી જ જવું, એમ ને?" ચેચેવીત્સિને ફરી પૂછ્યું.

"જવું... જવું છે."

વોલોદ્યાને પટાવી લેવા ચેચેવીત્સિને અમેરિકાના ગુણ ગાયા, વાઘની જેમ ગર્જના કરી, પોતે આગબોટ હોય એવા હાવભાવ કર્યા, ખીજ કાઢી, પોતાના બધાય હાથીદાંત અને સિંહની તથા વાઘની બધીય ખાલો વોલોદ્યાને આપી દેવાનો વાયદો કર્યો.

એ સુક્લકડી, ઘેરા વાને, બરછટ વાળવાળો, અને ચહેરામાં બદામી ટપકાંવાળો છોકરો છોકરીઓના કલ્પના જગતમાં છવાઈ ગયો. તેમણે તેને શૂરવીર, અડગ, અને નીડર આદમી માની લીધો; વળી તે ગર્જના એટલી સરસ કરતો હતો કે ખરેખર વાઘની કે સિંહની જ લાગે.

છોકરીઓ પાછી પોતાના ખંડમાં જઈને કપડાં બદલાવા લાગી ત્યારે કાત્યાની આંખોમાં આંસુ છલકાઈ આવ્યાં અને તે બોલી ઊઠી:

"માડી રે! મને તો એવી દહેશત લાગે છે કે બસ!"

બે વાગ્યે સૌ જમવા બેઠાં ત્યાં સુધી ઘરમાં શાંતિ છવાયેલી રહી. પરંતુ જમતી વેળા થોડી વારમાં ખ્યાલ આવી ગયો કે છોકરાઓ ઘરમાં નથી. માણસોને મોકલીને તબેલામાં, નોકરચાકરોનાં રહેઠાણોમાં, અને બાજુનાં મકાનોમાં તપાસ કરાવવામાં આવી, પણ છોકરાઓ ક્યાંય ન મળ્યા. ગામમાં તપાસ કરવા માણસો મોકલ્યા, પણ ત્યાંયે કંઈ પતો ન લાગ્યો. ચાપાણી પણ છોકરાઓ વગર જ કરી લેવામાં આવ્યાં. રાતે સૌ વાળુ કરવા બેઠાં ત્યારે મા બહુ ફિકરમાં હતી. તેને રોવું પણ આવી ગયું. રાતે ફાનસો લઈને ફરી ગામમાં અને નદીકાંઠે તપાસ કરવામાં આવી. ભગવાન રે ભગવાન, ખરી ધમાલ મચી ગઈ!

બીજે દિવસે ગામનો પોલીસ આવ્યો અને તેણે ભોજનખંડમાં બેસીને કાગળિયાં ભર્યાં. મા રડતી રહી.

એટલામાં નીચી પહોળી હિમગાડી આવીને બહાર દરવાજા પાસે ઊભી રહી ગઈ. ત્રોઇકા હિમગાડીના ત્રણેય સફેદ ઘોડાઓની કાયામાંથી નીકળતા વરાળના ગોટા ઘૂમરીઓ ખાઈ રહ્યા હતા.

"વોલોદ્યા આવી ગયો!" ફળિયામાંથી સાદ સંભળાયો.

"વોલોદિચ્કા આવી ગયો!" નાતાલ્યા સાદને દોહરાવતી ભોજનખંડમાં દોડી ગઈ. મિલોર્દ કર્કશ અવાજે ભસવા લાગ્યો.

ખબર પડી કે છોકરાઓ શહેરમાં પકડાઈ ગયા હતા (તેમણે ત્યાં જઈને બધે પૂછપરછ કરેલી કે દારૂગોળો વેચાતો ક્યાં મળે.) વોલોદ્યા ઘરમાં દાખલ થયો કે તરત જોરશોરથી રડવા લાગ્યો અને માને ગળે વળગી ગયો. છોકરીઓ થરથરવા લાગી અને દહેશતમાં વિચાર કરવા લાગી કે હવે શું થશે. બાપુ વોલોદ્યાને અને ચેચેવીત્સિનને અભ્યાસખંડમાં લઈ ગયા અને ઘણી વાર સુધી તેમની જોડે વાત કરતા રહ્યા. માએ પણ રડતાં રડતાં તેમની ખબર લઈ નાખી.

"તમે આવું કરી જ કેવી રીતે શક્યા?" બાપુએ કહ્યું. "ભગવાન કરે ને નિશાળમાં ખબર ન પડે, નહિતર તમારી હકાલપટ્ટી થઈ જવાની! અને ચેચેવીત્સિનભાઈ, તમને શરમ આવવી જોઈએ! બહુ ખોટું કામ કર્યું છે તમે! ચડામણી કરનારા તમે જ છો, અને હું આશા રાખું છું કે તમારાં માબાપ તમને સજા કરશે. તમે આવું કરી જ કેવી રીતે શક્યા? રાત ક્યાં ગાળેલી?"

"સ્ટેશનમાં!" ચેચેવીત્સિને ગર્વની લાગણીથી જવાબ આપ્યો.

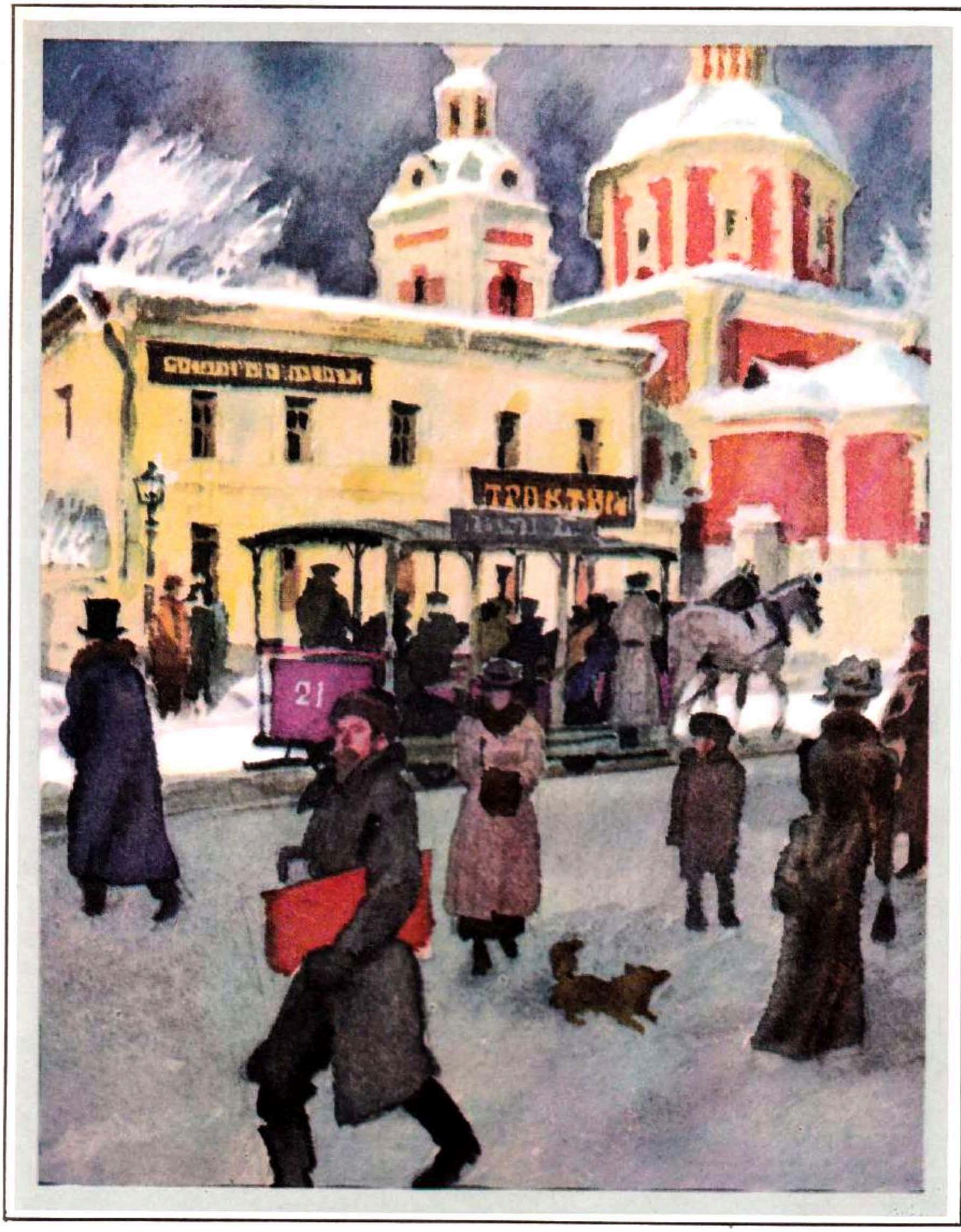
કાપડનો પટ્ટો સરકામાં બોળીને વોલોદ્યાના માથા ફરતે લપેટી દેવામાં આવ્યો, અને પછી તેને સુવડાવી દેવામાં આવ્યો. તાર મોકલી દેવામાં આવ્યો એટલે બીજે દિવસે એક બાનુ, ચેચેવીત્સિનની મા, આવીને દીકરાને લઈ ગઈ.

ચેચેવીત્સિન રવાના થયો ત્યારે તેના ચહેરામાં કડકાઈ અને મગરૂરીના ભાવ છવાયેલા હતા. જતી વેળા તે છોકરીઓની સાથે એક શબ્દ પણ બોલ્યો નહિ, ખાલી કાત્યાની નોટબુક લઈને તેમાં તેણે યાદગીરી તરીકે લખ્યું:

મોન્તીગોમો બાજ-નહોર

કાશ્તાનકા

21

પ્રકરણ ૧

ખોટું વર્તન

બદામી રંગની નાનકડી કૂતરી પગથી ઉપર આમતેમ દોડાદોડી કરતી ચોમેર નજર નાખી રહી હતી. તેની નજરમાં ગભરાટ વરતાતો હતો. તે અસલ જાતવાન અને સાધારણ રખડતી જાતનાં નરમાદા કૂતરાંની સંકર ઓલાદ હતી. તેનું મોઢું લોંકડી જેવું હતું. તે ઘડીએ ઘડીએ ઊભી રહી જતી, રાગડા તાણવા લાગતી, અને ટાઢમાં ઠરી ગયેલા પંજા એક પછી એક ઊંચા કરતી, જાણે સમજવાની કોશિશ કરતી હોય કે પોતે આવી આફતમાં કેમ સપડાઈ ગઈ હશે. બિચારી ભૂલી પડી ગઈ હતી.

તેને બરાબર યાદ હતું કે આખો દિવસ કેવી રીતે વીતેલો અને આખરે પોતે આવી અજાણી પગથી પર કેવી રીતે આવી પડેલી.

દિવસની શરૂઆત એવી રીતે થયેલી કે સવારે તેના માલિક મિસ્ત્રી લુકા આલેક્સાંદ્રિચે ટોપો માથે મૂકતાં અને લાકડાની કોઈ ચીજ રાતા રૂમાલમાં લપેટીને બગલમાં દબાવતાં સાદ પાડેલો:

"કાશ્તાનકા, ચાલ!"

જાતવાન અને રખડતી જાતનાં નરમાદાની સંકર ઓલાદ કૂતરી બાંકડા નીચે છોલાંના ઢગલામાં સૂઈ રહેતી. પોતાનું નામ સાંભળતાં જ તે બાંકડા નીચેથી સરકતી આગળ આવી હતી અને લહેરથી કાયા લંબાવીને આળસ ખંખેરી નાખતી માલિકની પાછળ પાછળ દોડી ગઈ હતી. લુકા આલેક્સાંદ્રિચના બધા ઘરાકો બહુ જ આઘે આઘે રહેતા હતા, એટલે તેમાંથી કોઈને ઘેર પહોંચતાં સુધીમાં મિસ્ત્રીને રસ્તામાં કેટલીય વાર પીઠામાં જઈને કાયામાં નવું કૌવત ભરી લેવું પડતું. કાશ્તાનકાને પોતાનું એકદમ અણછાજતું વર્તન યાદ આવ્યું. માલિકની જોડે ફરવા જવાનું થયું એટલે બેહદ ખુશ થઈ જઈને તે કૂદાકૂદ કરવા લાગી હતી, ઘોડા જોડેલી ટ્રામની સામે ભસવા લાગતી, રસ્તે પડતાં ઘરોના વાડાઓમાં ઘૂસી જતી, અને બીજાં કૂતરાંની પાછળ દોટ મૂકતી, મિસ્ત્રીને કૂતરી નજરે ન પડે એટલે તે ઊભો રહી જતો અને ખિજાઈને સાદ પાડતો. એક વાર તો તેના ચહેરા ઉપર સખત ગુસ્સાના ભાવ છવાઈ ગયા, અને કૂતરીના નાનકડા લોંકડી જેવા કાન હાથમાં પકડીને તેને જોરથી હલાવતો તે તૂટક તૂટક બોલ્યો:

"તું... તો... મોતને... જ... લાયક... છે... અવળચંડી ક્યાંની!"

ઘરાકોની મુલાકાત લેવાનું કામ પતી ગયું એટલે લુકા આલેક્સાંદ્રિચ ઘડીક બહેનને મળી લેવા અને તેની જોડે થોડુંક ખાઈ પી લેવા ગયો. બહેનને ઘેરથી નીકળીને તે ઓળખાણના બુકબાઇન્ડર પાસે, બુકબાઇન્ડર પાસેથી પીઠામાં, પીઠામાંથી વહુના કોઈ સગાને મળવા, એમ ફરતો રહ્યો. ટૂંકમાં, કાશ્તાનકા પેલી અજાણી પગથી પર આવી પડી ત્યારે સાંજ ઢળવા લાગી હતી અને મિસ્ત્રી

નશામાં ચકચૂર થઈ ગયો હતો. તે વારંવાર હાથ હલાવતો ને ઊંડા નિસાસા નાખતો બબડવા લાગતો:

"મારી માના પાપની ઓલાદ! હા વળી, પાપની, પાપની! અત્યારે તો ભલે રસ્તાની બત્તીઓ જોતાં જઈ રહ્યાં છીએ, પણ મોત આવશે પછી તો નરકની આગમાં બળવાનાં..."

અથવા તે ખુશમિજાજથી છલકાતા અવાજે કાશ્તાનકાને નજીક બોલાવીને કહેવા લાગતો:

"સાંભળ, કાશ્તાનકા, તું તો ખાલી જીવડા જેવી જ છો, માણસની સરખામણીએ તું તો મિસ્ત્રીની સરખામણીએ સુથાર જેવી જ છો, બીજું કંઈ નહિ..."

તે કાશ્તાનકાને એવું બધું કહી રહ્યો હતો એટલામાં સંગીતના સૂર રણકી ઊઠયા. કાશ્તાનકાએ આસપાસ નજર ફેરવી તો તેને સિપાહીઓની એક ટુકડી રસ્તે કૂચ કરતી સામેથી સીધી પોતાની તરફ આવતી નજરે પડી. તે સંગીતનો અવાજ સહન ન કરી શકી અને બેચેન બની ગઈ એટલે રાગડા તાણતી આમતેમ ઠેકડા મારવા લાગી. પણ મિસ્ત્રીનું આચરણ જોઈને તેને ભારે નવાઈ થઈ. એ તો ગભરાઈ જઈને ચીસો પાડવાનું તથા ભસવાનું શરૂ કરી દેવાને બદલે મઝાનો મલકાટ કરતો ટટ્ટાર થઈ ગયો અને પાંચેય આંગળીઓની સલામ ભરીને ઊભો રહ્યો. માલિકને કશો વિરોધ ન કરતો જોઈને કાશ્તાનકા વધારે જોરથી રાગડા તાણવા લાગી અને પછી તો જાણે સાવ પાગલ થઈ જઈને સડસડાટ રસ્તો પાર કરતી સામી પગથીએ પહોંચી ગઈ.

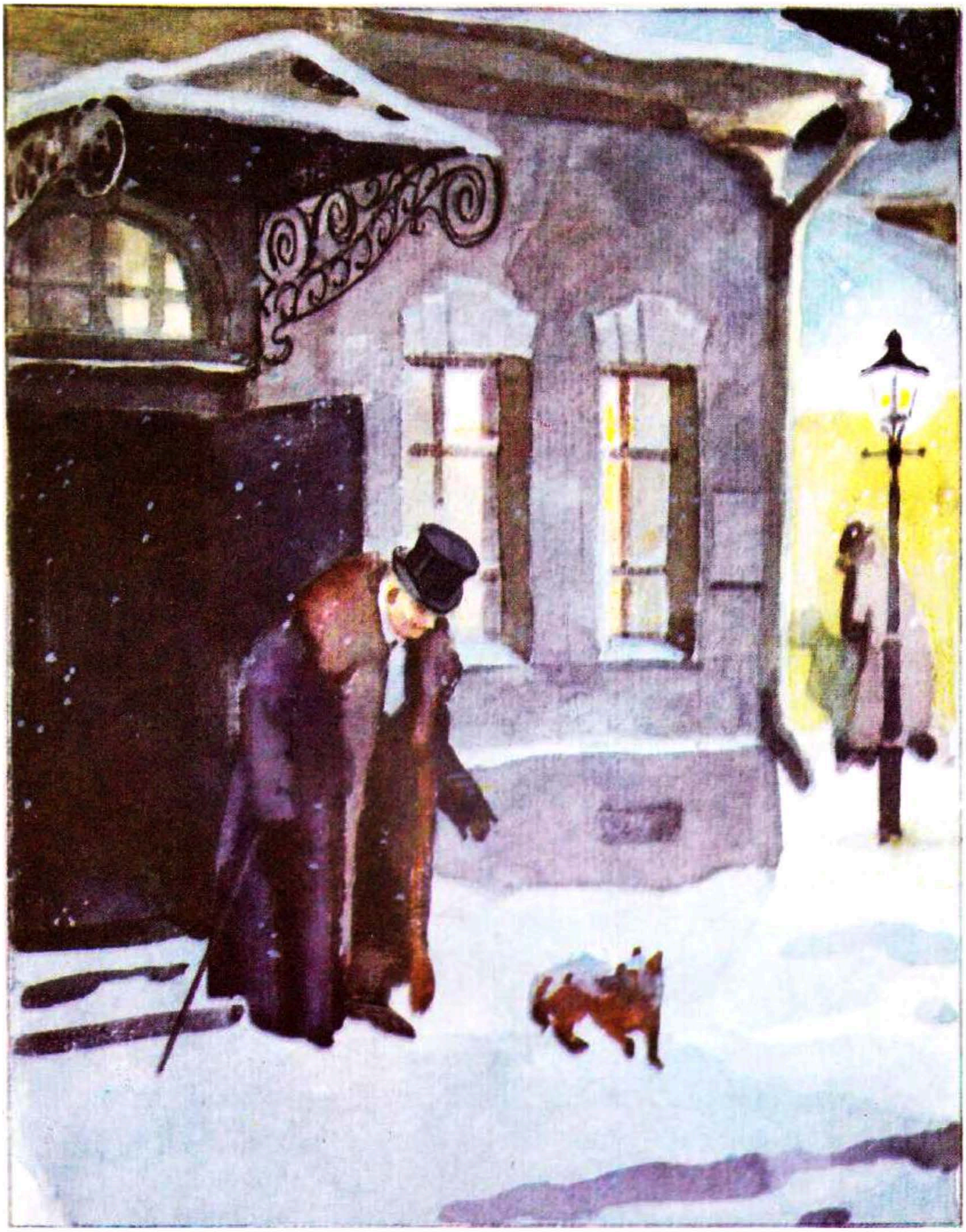
તેની સાન ઠેકાણે આવી ત્યારે સંગીત બંધ થઈ ગયું હતું અને સિપાહીઓની ટુકડી ચાલી ગઈ હતી. તે એકદમ દોડતી પાછી રસ્તો પાર કરીને મૂળ જગ્યાએ, જ્યાંથી માલિકને પડતો મૂકીને ભાગી ગયેલી ત્યાં, પહોંચી ગઈ. પણ માલિક તો ગાયબ થઈ ગયો હતો. કાશ્તાનકા નિરાશ થઈ ગઈ. તે આગળ દોડી, પાછળ દોડી, રસ્તો પાર કરીને સામી બાજુએ ગઈ, પણ મિસ્ત્રી ક્યાંય નજરે પડ્યો નહિ... તે પગથીને સૂંઘવા લાગી. તેને આશા હતી કે માલિકની ગંધ પરખાઈ જશે તો પછી વાંધો નહિ આવે. પણ કોઈ મવાલી રબરના નવા

બૂટ પહેરીને તાજો જ ત્યાંથી નીકળેલો એટલે બધી ગંધમાં રબરની બદબો ભળી ગયેલી હતી અને તે માલિકની ગંધને પારખીને અલગ ન તારવી શકી.

કાશ્તાનકા આમતેમ દોડાદોડી કરતી રહી પણ માલિક ન મળ્યો તે ન જ મળ્યો. અંધારું થવા લાગ્યું. રસ્તાની બન્ને બાજુએ બત્તીઓ ચાલુ થઈ ગઈ અને ઘરોની બારીઓમાં અજવાળું ઝગમગવા લાગ્યું. પીંછાં જેવા મોટા મોટા હિમકણ વરસવા લાગ્યા. રસ્તો, ઘોડાઓની પીઠ, ગાડીવાનોની ટોપીઓ, બધું ધોળું ધોળું થઈ ગયું. અંધારું જેમ જેમ વધારે ફેલાતું ગયું તેમ તેમ આસપાસની ચીજો વધારે ધોળી દેખાવા લાગી. કાશ્તાનકાએ અગાઉ કદી ન જોયેલા ઘરાકો આવજા કરી રહ્યા હતા, તેની નજરમાં આડશ ઊભી કરી રહ્યા હતા, અને તેને પાટુ મારી રહ્યા હતા. (કાશ્તાનકાએ તો આખી માનવજાતિના બે અણસરખા ભાગ પાડી નાખ્યા હતા: માલિકો અને ઘરાકો. બે ભાગની વચ્ચે મૂળ તફાવત એક જ હતો: માલિકો તેને મારવાનો હક ધરાવતા હતા, અને તે પોતે ઘરાકોને પગે બટકાં ભરવાનો હક ધરાવતી હતી.) એ બધા ઘરાકો ઉતાવળમાં હતા અને તેની તરફ જરાય ધ્યાન આપતા જ નહોતા.

સાવ અંધારું થઈ ગયું એટલે કાશ્તાનકા હતાશ થઈ ગઈ અને દહેશતમાં પડી ગઈ. તે એક ઘરના બારણામાં ભરાઈ ગઈ અને દુ:ખની મારી રડવા લાગી. આખો દિવસ લુકા આલેક્સાંદ્રિચ ભેગી રખડી રખડીને તે થાકી ગઈ હતી. તેના કાન અને પંજા સાવ ઠરી ગયા હતા. વળી તેને કકડીને ભૂખ લાગી હતી. તેને આખા દિવસમાં ફક્ત બે વાર જ કટક બટક ખાવા મળ્યું હતું. બુકબાઇન્ડરને ત્યાં તેને થોડીક લાહી ચાટવા મળી ગયેલી, અને એક પીઠામાં ટેબલ પાસે પડેલો નકામા માંસનો ટુકડો ખાવા મળેલો—બસ. તે માણસ હોત તો તેના મનમાં કદાચ આવો ખ્યાલ આવ્યો હોત:

"ના, આવી જિંદગી જિવાય એમ નથી, એના કરતાં તો જીવ કાઢી નાખવો સારો!"

પ્રકરણ ૨

ભેદી અજનવી

પણ તે ખાલી વલોપાતના રાગડા જ તાણી શકે એમ હતી, તે કશા વિચાર તો કરી જ નહોતી શકતી. તેના માથા ઉપર અને પીઠ ઉપર પીંછાં જેવું મુલાયમ હિમ છવાઈ ગયું હતું અને તે થાકની બેચેન કાગાનીંદરમાં પડી ગઈ હતી. એટલામાં ટક જેવો અવાજ થયો, બારણું ક્ચિૂડ કરતું ઊઘડી ગયું અને તેની પાંસળીઓ પર ભટકાયું. તે સફાળી ઊભી થઈ ગઈ. ઉઘાડા બારણામાંથી ઘરાક જેવો એક માણસ બહાર આવ્યો. કાશ્તાનકા ચીસ પાડતી એ માણસના પગમાં અટવાઈ ગયેલી એટલે તેના ધ્યાનમાં તો આવી જ ગઈ હતી. તેણે નીચે નમીને સવાલ કર્યો:

"અરે કૂતરીબાઈ, તું ક્યાંથી આવી પડી છો? મારો પગ વાગ્યો તો નથી ને? બિચારી નાનકી... પણ ખીજે ભરાતી નહિ, હું અફસોસ જાહેર કરી દઉં છું."

પોપચે વળગેલા હિમકણની આરપાર નજર નાખીને કાશ્તાનકાએ જોયું તો સામે એક ઠીંગણો ને જાડિયો અજનવી ઊભો હતો, તેનો દાઢી કરેલો ચહેરો રાતોમાતો હતો, માથે ઊંચો ટોપો હતો, અને તેના ફરકોટનાં બધાંય બટન ખુલ્લાં હતાં.

"રાગડા કેમ તાણે છે?" અજનવી આંગળી વડે કાશ્તાનકાની પીઠ પરથી હિમ ખંખેરી નાખતો આગળ બોલ્યો. "તારો માલિક ક્યાં છે? ભૂલી પડી ગઈ છો, ખરું ને? બિચારી નાનકી કૂતરીબાઈ! હવે શું કરશું?"

કાશ્તાનકા અજનવીના અવાજમાં હમદર્દીની હૂંફ પારખી લઈને તેનો હાથ ચાટવા લાગી અને વધારે જોરથી રાગડા તાણવા લાગી.

"તું તો મઝાની રમૂજી નાનકી કૂતરીબાઈ છો!" અજનવી બોલ્યો. "જાણે બરાબર નાનકડી લોંકડી જોઈ લો! ઠીક, તો હવે શું કરવું છે? ચાલ મારી ભેગી!

કદાચ તને કશાક કામે લગાડી શકાય. ઠીક ત્યારે, ચાલ!"

તેણે હોઠ વડે બુચકારો બોલાવ્યો અને એવી નિશાની કરી કે જેનો માત્ર એક જ અર્થ નીકળે: "ચાલ!" એટલે કાશ્તાનકા તેની જોડે ગઈ.

અરધા કલાકમાં તો તે એક મોટા ખંડમાં માથું એક તરફ નમાવીને હેત અને કુતૂહલથી ભરેલી નજરે અજનવીને તાકતી બેઠી હતી. ખંડમાં સરસ મઝાનો ઉજાસ હતો. અજનવી ટેબલ પાસે બેઠો બેઠો જમી રહ્યો હતો. તે જમતો જમતો થોડુંક થોડુંક ખાવાનું કાશ્તાનકા તરફ ફેંકતો રહેતો હતો... પહેલાં તેણે થોડીક રોટી અને પનીરની લીલી પોપડી ફેંકી, પછી માંસનો ટુકડો, અરધું સમોસું, અને મુરઘીનાં થોડાંક હાડકાં ફેંક્યાં. ભૂખી કાશ્તાનકા બધું એટલી ઝડપથી ગળી ગઈ કે સ્વાદ પારખવાનોયે વખત ન મળ્યો. તે જેમ જેમ ખાતી ગઈ તેમ તેમ તેને પોતાની ભૂખનું વધારે ને વધારે ભાન થતું રહ્યું.

"તને ઘેર ખાવાનું બરાબર નહિ આપતા હોય, એમ જ લાગે છે!" કાશ્તાનકાને ખાવાનું પુરઝડપે ચાવ્યા વગર જ ગળી જતી જોઈને અજનવીએ ખ્યાલ જાહેર કર્યો. "કેવી દૂબળી છો! ચામડી ને હાડકાં સિવાય બીજું કંઈ છે જ નહિ!"

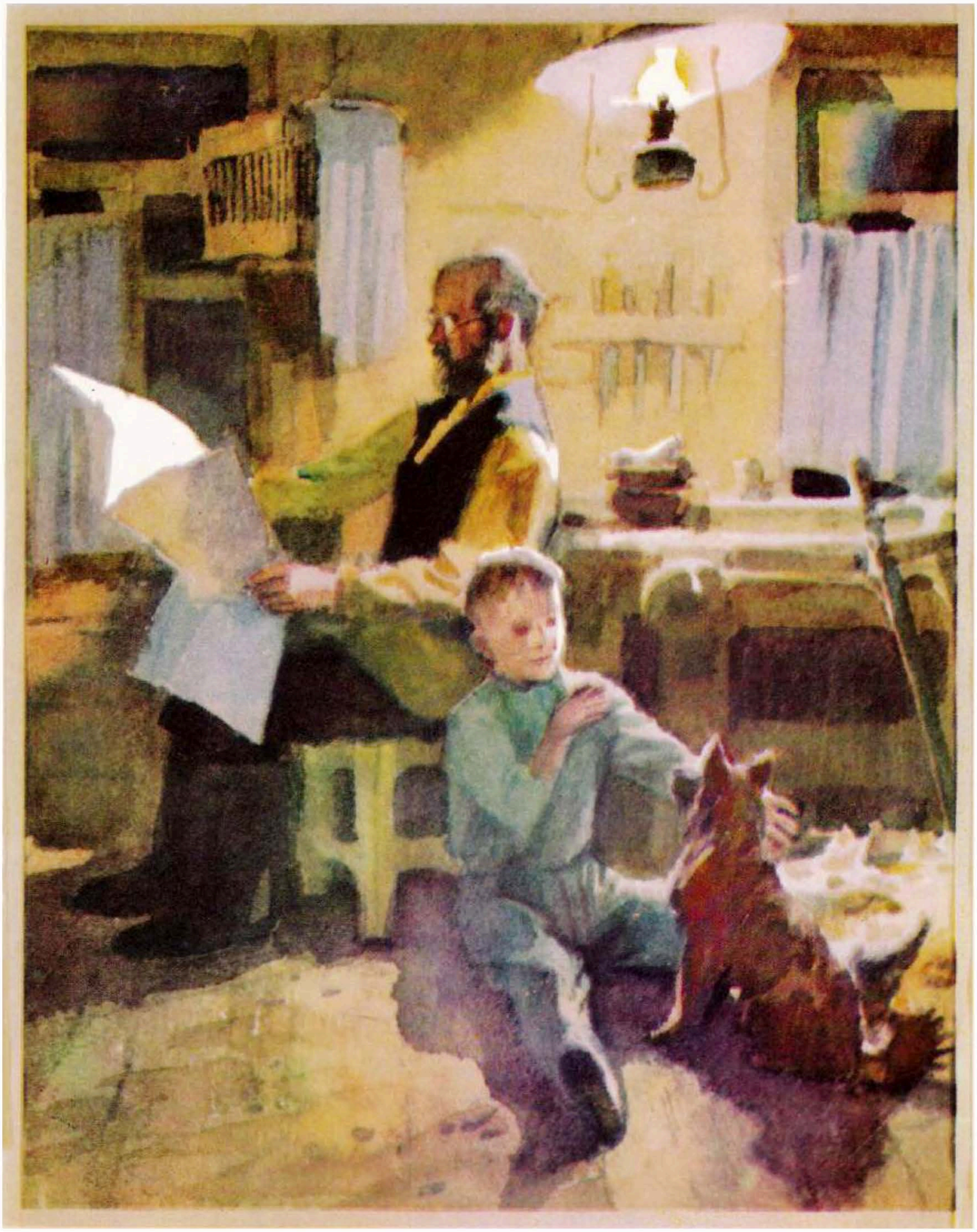
કાશ્તાનકાએ ઘણુંબધું ખાધું પણ તેની ભૂખ જાણે સંતોષાઈ જ નહિ. ખોરાકથી તો તેને જાણે કેફ જ ચડયો. ખાઈ લીધા પછી તે ખંડમાં વચ્ચોવચ પંજા લંબાવીને બેસી ગઈ. તેને અંગેઅંગમાં જાણે ખુશનુમા સુસ્તી લાગતી હતી. તે બેઠી બેઠી પૂંછડી પટપટાવવા લાગી. તેનો નવો માલિક આરામખુરશીમાં બેઠો બેઠો લહેરથી ચિરૂટના ધુમાડા કાઢી રહ્યો હતો, અને તે પૂંછડી પટપટાવતી એવા સવાલમાં અટવાઈ ગઈ હતી કે અહીંયાં અજનવીને ઘેર રહેવું સારું કે પછી મિસ્ત્રીને ઘેર જ બહેતર છે. અજનવીના ઘરમાં ઘસાઈ ગયેલું નમાલું રાચરચીલું દેખાવડું નહોતું. આરામખુરશીઓ, સોફા, બત્તી, અને જાજમો સિવાય બીજું કંઈ ઘરમાં હતું જ નહિ. ખંડ જાણે સાવ ખાલી ખાલી લાગતો હતો. પણ મિસ્ત્રીનું ઘર તો આખું ખીચોખીચ ભરેલું હતું — ટેબલ, બાંકડા, છોલાંનો ઢગલો, રંધા, ફરશીઓ, કરવતો, પાંજરામાં નાનકડું પંખી, હાથમોં ધોવા પાણીનું વાસણ...

અજનવીના ઘરમાં કોઈ ખાસ ગંધ વરતાતી નહોતી, પણ મિસ્ત્રીના ઘરમાં તો હંમેશાં જાણે ધુમ્મસ જેવું છવાયેલું રહેતું અને સરેસ, વાર્નિશ, તથા છોલાંની મઝાની ગંધ સતત ફેલાયેલી રહેતી. બીજી તરફ, અજનવીના ઘરમાં એક બહુ મોટો ફાયદો હતો—ખાવાનું પુષ્કળ મળતું, અને તેની ભલમનસાઈ માની જ લેવી પડે કે કાશતાનકા ટેબલ પાસે બેઠી બેઠી હેતભરી નજરે તેને તાકી રહી હતી ત્યારે અજનવીએ એકેય વાર તેને પાટુ નહોતું માર્યું, પગ નહોતા પછાડયા, અને એકેય વાર બરાડો નહોતો પાડયો કે "નીકળ બહાર અહીંથી, કાળમુખી ક્યાંની!"

નવો માલિક ચિરૂટ પૂરી કરીને બહાર ગયો અને એકબે મિનિટમાં જ નાનકડી ગોદડી લઈને પાછો આવ્યો.

"અહીં આવ, કૂતરીબાઈ, નજીક આવ!" તેણે ગોદડી સોફાની બાજુમાં પાથરતાં કહ્યું. "આની ઉપર લંબાવીને ઊંઘી જા!"

પછી તે બત્તી ઓલવી નાખીને ખંડમાંથી ચાલ્યો ગયો. કાશતાનકાએ નાનકડી ગોદડી ઉપર લંબાવીને આંખો મીચી દીધી, બહાર રસ્તા પરથી ભસવાનો અવાજ સંભળાયો, અને તે જવાબ વાળવા જતી હતી એટલામાં અચાનક બહુ જ ઉદાસ થઈ ગઈ. તેને લુકા આલેક્સાંદ્રિચ, તેનો દીકરો ફેદ્યુશ્કા, અને બાંકડા નીચેની મઝાની હૂંફાળી જગ્યા વગેરે બધું યાદ આવી ગયું. તેને શિયાળાની લાંબી લાંબી સાંજની વેળા સાંભરી—મિસ્ત્રી કાં તો લાકડા ઉપર રંધો ફેરવતો હોય અથવા છાપું વાંચતો હોય, અને પોતે ફેદ્યુશ્કાની જોડે રમતી હોય... ફેદ્યુશ્કા તેને પાછલા પગ પકડીને બાંકડા નીચેથી ખેંચી કાઢતો અને તેની જોડે એવાં તોફાન કરતો કે તેને આંખે અંધારાં આવી જતાં અને અંગેઅંગમાં દુખાવો થતો. ફેદ્યુશ્કા તેને પાછલા પગને ટેકે ચલાવતો અને તે જાણે ઘંટ હોય એવો ઢોંગ કરતો, એટલે કે તેની પૂંછડી પકડીને જોરથી. આંચકા મારતો અને તે પીડાની મારી ભસવા તથા ચીસો પાડવા લાગતી. ફેદ્યુશ્કા તેના નાકમાં બજર ઠાંસી દેતો... એક તોફાનમાં તો બેહદ પીડા થતી: ફેદ્યુશ્કા માંસના ટુકડાને દોરો બાંધીને કાશતાનકાને દેતો, બિચારી કૂતરી માંસ ગળી જાય કે તરત જ છોકરો દોરો ખેંચીને માંસ તેના પેટમાંથી પાછું

બહાર કાઢી લેતો અને ખડખડાટ હસવા લાગતો. તેની યાદો જેમ જેમ વધારે સાફ બનતી ગઈ તેમ તેમ તેના રાગડા વધારે જોરદાર અને ગમગીન બનતા ગયા.

પણ થોડીક વારમાં ઉદાસીને થાક અને હૂંફે દબાવી દીધી. તેને નીંદર આવવા લાગી. નીંદરના ઘેનમાં તેને જાણે કૂતરાં આમતેમ દોડતાં નજરે પડયાં. તેમાં તેણે દિવસે રસ્તા પર જોયેલો એક ઝીંથરિયો ઘરડો કૂતરો હતો. તેની આંખોમાં ફૂલાં હતાં અને નાક ફરતે વાળનાં ગૂંછળાં હતાં. ફેદ્યુશ્કા હાથમાં ફરશી લઈને એ કૂતરાની પાછળ દોડી રહ્યો હતો, પણ એકાએક તેને જ આખે શરીરે ઝીંથરિયા વાળ ઊગી નીકળ્યા, તે મોજમાં આવી જઈને ભસવા લાગ્યો, અને કાશ્તાનકાની બાજુમાં પહોંચી ગયો. કાશ્તાનકા અને તે સદ્ભાવથી એકબીજાનાં નાક સૂંઘવા લાગ્યાં અને દોડતાં બહાર નીકળી ગયાં...

પ્રકરણ ૩

નવી અને મઝાની ઓળખાણ

કાશ્તાનકા જાગી ત્યારે અજવાળું થઈ ગયું હતું અને માત્ર દિવસે જ થાય એવા અવાજ રસ્તા પરથી સંભળાઈ રહ્યા હતા. ખંડમાં કોઈ નહોતું. કાશ્તાનકાએ આળસ મરડી, બગાસું ખાધું, અને ચિડિયલ ગમગીન મિજાજે ખંડમાં આંટો માર્યો. તેણે ખૂણા સૂંઘી જોયા, ફર્નિચર સૂંઘી જોયું, અને પછી પરસાળમાં ડોકું કાઢીને નજર ફેરવી પણ ત્યાંયે મઝા પડે એવું કશું દેખાયું નહિ. પરસાળમાં પડતા બારણા ઉપરાંત બીજું એક બારણું પણ હતું. કાશ્તાનકા ખચકાઈને થોડી વાર ઊભી રહી. પછી તેણે બેઉ આગલા પંજા બારણા ઉપર ઘસ્યા, અને ધક્કો મારીને બારણું ખોલી નાખતી તે બીજા ખંડમાં દાખલ થઈ ગઈ. ત્યાં ખાટલામાં ઊનનો જાડો ધાબળો ઓઢીને સૂતેલા ઘરાકને તેણે ગઈકાલના અજનવી તરીકે ઓળખી કાઢયો.

"ગર્રર્ર..." તેણે હળવો ઘુરકાટ કર્યો, પણ પછી ગઈકાલનું ખાવાનું યાદ આવી જતાં તે પૂંછડી પટપટાવવા તથા સૂંઘવા લાગી.

તેણે અજનવીના બૂટ તથા કપડાં સૂંઘી જોયાં. તેમાંથી ઘોડાઓની આકરી ગંધ આવતી હતી. વળી એક બંધ બારણું નજરે પડયું. તે સૂવાના ઓરડામાંથી બીજે ક્યાંક પડતું હતું. કાશ્તાનકાએ બારણા ઉપર પંજા માર્યા અને તેને હડસેલીને ખોલી નાખ્યું. એકાએક તેને અજબ અને બહુ શંકા ઊપજે એવી ગંધ આવી. કાશ્તાનકાને ખ્યાલ આવી ગયો કે આમાં તો અણગમતી અથડામણ થઈ જાય એવું લાગે છે. નાનકડી ઓરડીની દીવાલોનો સજાવટ કાગળ મેલો થઈ ગયેલો હતો. તે અંદર દાખલ થઈ ગઈ અને ઘુરકાટ કરતી આસપાસ નજર ફેરવવા લાગી, પણ બીજી જ ઘડીએ ડરી જઈને પાછી વળી ગઈ. તેને કશુંક સાવ અણધાર્યું અને બિહામણું નજરે પડયું હતું. ગરદન તથા માથું ભોંયને અડી જાય એટલાં નીચે નમાવીને અને પાંખો ફેલાવીને ફૂંફાટા મારતો એક રાખોડી હંસલો સામેથી સીધો તેની તરફ આવી રહ્યો હતો. બાજુમાં જ નાનકડી ગોદડી પર એક સફેદ બિલાડો બેઠો હતો. કાશ્તાનકા નજરે પડી કે તરત જ તે ઠેકડો મારતો ખડો થઈ ગયો. પીઠને કમાનની જેમ વાળી દેતો, પૂંછડી ઊંચી કરીને અક્કડ ખડી કરી દેતો, અને રૂંછા ફરકાવતો તે પણ ફૂંફાટા મારવા લાગ્યો. કૂતરી બરાબર ધાક ખાઈ ગઈ હતી, પણ તે પોતાની બીક જાહેર કરી દેવા નહોતી માગતી એટલે જોરથી ભસવા લાગી અને બિલાડા તરફ ધસી ગઈ... બિલાડાએ પીઠની કમાન વધારે ઊંચી કરી દીધી, થૂંક ઉડાડયું, અને કાશ્તાનકાના માથા ઉપર પંજો માર્યો. કાશ્તાનકા પાછી હઠી ગઈ, ચારેય પંજા ભોંય પર દબાવીને કોકડું વળી ગઈ, અને ડાચું બિલાડા તરફ રાખીને જોરથી બેબાકળું ભસવા લાગી. દરમિયાનમાં હંસલો પાછળથી નજીક પહોંચી જઈને તેની પીઠમાં ચાંચ મારવા લાગ્યો. કાશ્તાનકાને સખત પીડા થઈ. તે એકદમ પાછળ ફરી ગઈ અને હંસલા ઉપર તૂટી પડી...

"આ શી ધમાલ માંડી છે?" ખીજભર્યો ઘાંટો સંભળાયો અને અજનવી ઓરડીમાં દાખલ થયો. તેણે જામો પહેર્યો હતો અને તેના મોંમાં ચિરૂટ હતી. "આ વળી શું? સૌ પોતપોતાની જગ્યાએ!"

તે બિલાડાની પાસે ગયો અને તેની કમાન જેવી પીઠે ધબ્બો મારતો બોલ્યો: "ફ્યોદોર તિમોફેઇચ, આનો શો મતલબ? લડાઈ તેં શરૂ કરેલી? મવાલી ક્યાંનો! બેસી જા!"

અને હંસલાને તેણે ઘાંટો પાડીને ફરમાન કર્યું: "ઇવાન ઇવાનિચ, પાછો તારી જગ્યાએ ચાલ્યો જા!"

બિલાડો તાબેદારીથી નાનકડી ગોદડી પર બેસી ગયો અને તેણે આંખો મીંચી દીધી. તેના ચહેરા પરના ભાવ અને તેની મૂછો જોતાં લાગતું હતું કે લડાઈની ઉતાવળ કરવાનો તેને પોતાને જ અફસોસ હતો. કાશ્તાનકા જાણે દુભાઈ ગઈ હોય એવી રીતે કણસી રહી હતી. હંસલો ગરદન લંબાવીને જોમદાર સાફ અવાજે પણ જરાય સમજાય નહિ એવું કશુંક ઝડપથી બોલવા લાગ્યો.

"ઠીક! બસ હવે!" માલિક બગાસું ખાતો બોલ્યો. "તમારે ભેગાં જ રહેવાનું છે એટલે ટેવાઈ જવું પડશે." પછી તે કાશ્તાનકાને પંપાળવા લાગ્યો અને આગળ બોલ્યો: "ડાહીબાઈ, જરાય બીતી નહિ, સંગાથ મઝાનો છે. તને કશી ઈજા નહિ કરે. પણ તારું નામ શું પાડશું? નામ વગર તો ન ચાલે, કૂતરીબાઈ."

તે થોડી વાર વિચારમાં પડી ગયો.

"મળી ગયું! તારું નામ—કાકી! સમજી ને? કાકી!"

"કાકી" શબ્દ કેટલીક વાર દોહરાવીને તે ચાલ્યો ગયો. કાશ્તાનકા બેસી ગઈ અને આસપાસ જોતી રહી. બિલાડો ગોદડી પર સાવ શાંત પડયો હતો અને ઊંઘી ગયો હોવાનો ઢોંગ કરી રહ્યો હતો. હંસલો ગરદન આગળ લંબાવીને અને એક જ જગ્યાએ નજર ઠેરવીને જોમથી કશુંક બહુ ઝડપથી બોલી રહ્યો હતો. તે બહુ ચતુર લાગતો હતો. દરેક લાંબી જોમદાર તકરીર પછી તે જાણે અચરજથી પાછળ હઠી જતો અને પોતાની બોલવાની રીતથી ખુશખુશ થઈ ગયો હોવાનો ઢોંગ કરતો હતો... તેની તકરીરો સાંભળી લઈને અને

"ગરરર..." જવાબ આપીને કાશ્તાનકા ખૂણાઓ સૂંઘવા લાગી. એક ખૂણામાં નાનકડું ડબલું પડયું હતું. તેમાં જવની રોટીના કકડા અને વટાણા પાણીમાં પલાળીને રાખેલા હતા. કાશ્તાનકાએ વટાણા ચાખી જોયા પણ બહુ ભાવ્યા નહિ એટલે તે રોટીના કકડા ચાખી જોઈને ખાવા લાગી. હંસલાએ જોયું કે પોતાનું ખાવાનું અજાણી કૂતરી ખાઈ રહી છે, પણ તેણે કશો વાંધો ન ઉઠાવ્યો. ઊલટાનો તે વધારે જોરથી તકરીર કરવા લાગ્યો અને પોતાની વિશ્વાસની લાગણી બતાવવા તેણે પોતે પણ દબલા પાસે જઈને થોડાક વટાણા ખાધા.

પ્રકરણ ૪

ભારે અજાયબી

થોડી વાર પછી અજનવી ફરી અંદર આવ્યો. તેના હાથમાં દરવાજા જેવી કે Π આકારની કોઈ અજબ ચીજ હતી. લાકડાની અણઘડ વસ્તુની આડી કાઠીએ ઘંટ ટાંગેલો હતો અને કાઠી ઉપર પિસ્તોલ બાંધેલી હતી. ઘંટના લોલકને તેમ જ પિસ્તોલના ઘોડાને દોરીઓ બાંધેલી હતી. અજનવીએ Π આકારની વસ્તુ ઓરડીમાં વચ્ચોવચ મૂકી અને તે કશુંક છોડવામાં તથા કશુંક બાંધવામાં કેટલીય વાર સુધી મશગૂલ રહ્યો. પછી હંસલાની સામે જોઈને તેણે કહ્યું: "ઈવાન ઈવાનિચ, ડાહ્યા થઈને શરૂ કરી દો!"

હંસલો તેની પાસે ગયો અને અપેક્ષાની અદા ધારણ કરીને ઊભો રહ્યો.

"તો સાહેબ," અજનવી બોલ્યો, "આપણે શરૂઆત એકડે એકથી જ કરીશું. સૌથી પહેલાં તો નમન કરો! ચપળતા રાખજો!"

ઈવાન ઈવાનિચે ગરદન લાંબી કરી, બધી તરફ માથું હલાવ્યું, અને પગની પહોળી પાની ભોંય પર ઘસી.

"બરાબર! ડાહ્યો જુવાન! હવે મરી જવાનો ઢોંગ કર!"

હંસલો ચત્તો સૂઈ ગયો અને તેણે પગ ઊંચા કરી દીધા. એવી જાતના

ખાસ છાપ ન પાડતા થોડાક ખેલ કરાવી લીધા પછી અજનવી પોતાનું માથું બેઉ હાથ વડે પકડીને અને મોં પર ભારે દહેશતના ભાવ આણીને રાડારાડી કરવા લાગ્યો: "મદદ! મદદ! ઘરને આગ લાગી છે!"

ઈવાન ઈવાનિચ એકદમ દરવાજા જેવી વસ્તુ પાસે પહોંચી ગયો અને ચાંચ વડે દોરી પકડીને ઘંટ વગાડવા લાગ્યો.

અજનવી બહુ ખુશ થઈ ગયો. તે હંસલાની ગરદન પંપાળતો બોલ્યો:

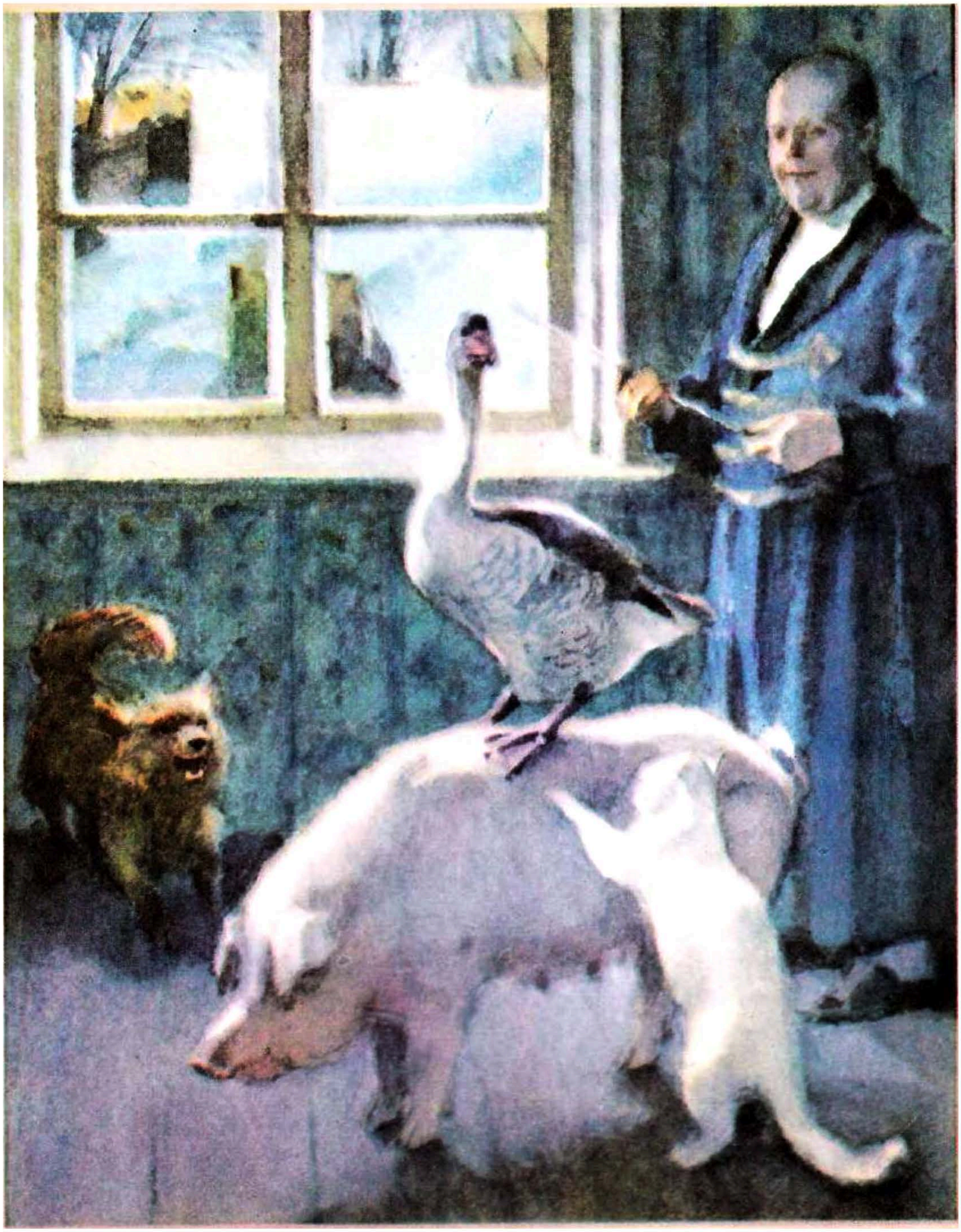
"સરસ જુવાન, ઈવાન ઈવાનિચ! હવે ધારી લે કે તું ઝવેરી છે અને સોનાનો તથા હીરામાણેકનો વેપાર કરે છે. ધારી લે કે તારી દુકાનમાં દાખલ થતાં જ તને ચોર નજરે પડે છે. એવી હાલતમાં તું શું કરે?"

હંસલાએ બીજી દોરી ચાંચમાં પકડીને ખેંચી. કાન ફોડી નાખે એવો ધડાકો થયો. કાશ્તાનકાને ઘંટનો રણકાર બહુ ગમ્યો, અને પિસ્તોલનો ધડાકો સાંભળીને તે ખુશીથી એવી ઘેલી બની ગઈ કે ભસતી ભસતી દરવાજા ફરતે ચક્કર ચક્કર દોડવા લાગી.

"બેસી જા, કાકી! બેસી જા!" અજનવીએ બરાડો પાડ્યો. "ચુપ!"

ઈવાન ઈવાનિચનું કામ પિસ્તોલના ધડાકાથી પૂરું ન થયું. અજનવી એક કલાક સુધી ચાબુકના ફટકારા બોલાવતો તેને કૂંડાળામાં દોડાવતો રહ્યો. હંસલાએ જાતજાતના ખેલ કરી બતાવ્યા—આડશ ઠેકવાનો, ગોળ કડીની અંદરથી ઠેકડો મારવાનો, પાછલા પગે ઊભા રહેવાનો, એટલે કે પૂંઠને ટેકે બેસીને પગ હલાવવાનો, વગેરે. કાશ્તાનકા ઈવાન ઈવાનિચ ઉપરથી નજર ખસેડી જ ન શકી. તે ખુશીના રાગડા તાણતી રહી અને કેટલીય વાર જોરથી ભસતી ભસતી હંસલાની પાછળ પાછળ દોડી. અજનવીએ હંસલાને તેમ જ પોતાની કાયાને થકવી નાખ્યા પછી કપાળેથી પરસેવો લૂછીને ઘાંટો પાડ્યો: "મારીયા, ખાવ્રોન્યા ઈવાનોવ્નાને બોલાવ!"

એક મિનિટ પછી ભૂંડના ડરકવાનો અવાજ કાને પડ્યો. કાશ્તાનકાએ ઘુરકાટ કર્યો, ભારે હિંમતનો ડોળ કર્યો, પણ સલામતી ખાતર તે અજનવીની પાસે સરકી ગઈ. બારણું ખૂલ્યું, એક ડોશી ઓરડીમાં નજર નાખીને કશુંક

બોલી, અને પછી તેણે એક કાળી ને બહુ કદરૂપી ભૂંડણને અંદર દાખલ કરી દીધી. કાશ્તાનકાના ઘુરકાટની મુદ્દલ પરવા કર્યા વગર ભૂંડણ મોંનું નાળચું ઊંચું કરીને મોજથી ડરકવા લાગી. તે પોતાના માલિકને, બિલાડાને, તથા ઇવાન ઇવાનિચને જોઈને બહુ ખુશ થઈ ગઈ હોય એમ સાફ જણાઈ આવતું હતું. તેણે બિલાડાની પાસે જઈને તેના પેટમાં પોતાના નાળચા વડે હળવેથી ગોદો માર્યો અને પછી હંસલાની પાસે જઈને થોડીક વાત કરી. તેના હલનચલનમાં, અવાજમાં, તથા પૂંછડીના ફરકાટમાં તેનો બહુ જ મિલનસાર સ્વભાવ સાફ પરખાઈ આવતો હતો. કાશ્તાનકાને તરત સમજાઈ ગયું કે આવા જીવની સામે ઘૂરકવાનું તથા ભસવાનું સાવ નકામું છે.

માલિકે દરવાજા જેવી વસ્તુ હઠાવી લીધી અને ઘાંટો પાડ્યો:

"ફ્યોદોર તિમોફેઇચ, હવે તમે ડાહ્યા થઈને શરૂ કરી દો!"

બિલાડો ઊભો થયો અને જાણે કોઈની ઉપર મહેરબાની કરતો હોય એમ ભારે સુસ્તીથી તથા બહુ જ કમને કાયા સીધી કરતો ભૂંડણ પાસે ગયો.

"તો આપણે મિસરી પિરામિડથી શરૂઆત કરીએ," માલિકે જાહેરાત કરી.

તેણે ખેલ લંબાણથી સમજાવ્યો અને પછી ફરમાન છોડ્યું: "એક, બે, ત્રણ!" જેવો "ત્રણ" શબ્દ બોલાયો કે તરત ઇવાન ઇવાનિચ પાંખો ફેલાવીને ઊડતો ભૂંડણની પીઠ પર પહોંચી ગયો... બરછટ વાળવાળી પીઠ પર તેણે પાંખો તથા ગરદન વડે સમતુલા હાંસલ કરી લઈને પગ મક્કમ ગોઠવી લીધા ત્યારે ફ્યોદોર તિમોફેઇચ પણ ઢીલી સુસ્ત રીતે, દેખીતી અવગણના તથા તુચ્છકારની લાગણીથી, પોતાની આવડતને જાણે કશી ગણનામાં લેતો જ ન હોય એમ, ઠેકડો મારીને ભૂંડણની પીઠ પર ચડી ગયો, અને પછી કમને હંસલાની ઉપર ચડી જઈને પાછલા પગને ટેકે બેસી ગયો. અજનવીએ મિસરી પિરામિડ તરીકે જાહેર કરેલો ખેલ એવી રીતે રજૂ થયો. કાશ્તાનકા ખુશીના દેકારા કરવા લાગી, પણ બરાબર એ જ ઘડીએ ઘરડો બિલાડો બગાસું ખાતાં સમતુલા ગુમાવીને

હંસલા ઉપરથી ગબડી પડયો. ઇવાન ઇવાનિચ પણ લપસીને નીચે પડી ગયો. અજનવીએ ઘાંટા પાડયા, હાથ હલાવ્યા, અને ફરી વાર કશુંક સમજાવવાનું શરૂ કરી દીધું. અણથક માલિક આખો કલાક પિરામિડના ખેલમાં ગાળીને પછી ઇવાન ઇવાનિચને બિલાડા ઉપર સવારી કરતાં શીખવવા લાગ્યો. ત્યાર બાદ તેણે બિલાડાને તમાકુના ધુમાડા કાઢતાં શીખવ્યું. એમ તાલીમ ચાલતી રહી.

તાલીમ પૂરી થઈ ગઈ એટલે અજનવી કપાળેથી પરસેવો લૂછતો ચાલ્યો ગયો. ફ્યોદોર તિમોફેઇચે તુચ્છકારથી છીંકોટો કરીને ગોદડી પર લંબાવ્યું અને આંખો મીચી દીધી. ઇવાન ઇવાનિચ ડબલા તરફ ગયો. ડોશી ભૂંડણને લઈ ગઈ. ઘણું બધું નવું નવું જોવામાં કાશ્તાનકાને ખબર જ ન પડી કે દિવસ કેવી રીતે વીતી ગયો. સાંજે તેની ગોદડી મેલા સજાવટ કાગળવાળીઓરડીમાં ગોઠવી દેવામાં આવી અને તેણે રાત ફ્યોદોર તિમોફેઇચ તથા હંસલાના સંગાથમાં ગાળી.

પ્રકરણ ૫

કમાલ! ભારે કમાલ!

એક મહિનો વીતી ગયો.

કાશ્તાનકા રોજના લહેજતદાર ખોરાકથી તથા કાકીના નામથી ટેવાઈ ગઈ હતી. તે અજનવીથી અને પોતાના નવા સંગાથીઓથી પણ ટેવાઈ ગઈ હતી. જિંદગી લહેરથી ગુજરતી હતી.

રોજ દિવસની શરૂઆત એકસરખી રીતે જ થતી. સામાન્ય રીતે ઇવાન ઇવાનિચ સૌથી પહેલો જાગી જતો. તે તરત કાકી પાસે કે બિલાડા પાસે પહોંચી જતો, પોતાની ગરદન આગળ નમાવતો, અને જોમથી તથા સમજાવટના ભાવે પણ હંમેશની જેમ જ જરાય સમજાય નહિ એવી રીતે કશુંક બોલવા લાગતો. ક્યારેક તે માથું ઊંચું કરીને એકલો એકલો લાંબી તકરીરો કરતો રહેતો. ઓળખાણની શરૂઆતના થોડા દિવસોમાં કાશ્તાનકાને લાગેલું કે તે ચતુર હોવાથી

બહુ બોલે છે, પણ તેની આદરની લાગણી ઓસરી જવામાં ઝાઝી વાર ન લાગી. હવે તો હંસલો લાંબી તકરીર કરતો નજીક આવે ત્યારે તે પૂંછડી ન પટપટાવતી, તેને સૌની નીંદરમાં ખલેલ પાડનારો, કંટાળાજનક બોલકો ગણીને તેની સામે તુચ્છકારથી જોતી, અને તેને સાવ તોછડો "ગરરર..." જવાબ આપીને પતાવી દેતી.

પણ ફ્‌યોદોર તિમોફેઈચ સાવ નિરાળો જ જીવ હતો. તે સવારે જાગે ત્યારે કદી મુદ્દલ અવાજ ન કરે, ક્યારેય હલચલ ન કરે, અને આંખો પણ ન ઉઘાડે. તેને જાગવું જ ન પડે તો ખુશી થાય કારણ કે જિંદગીનો શોખ જેટલો હોવો જોઈએ એટલો તેને નહોતો એમ લાગતું હતું. તેને કશી વાતમાં રસ ન પડતો. તે સુસ્ત અને ઉદાસીન રહેતો, તેને દરેક બાબત તરફ તુચ્છકાર હતો, એટલે સુધી કે લહેજતદાર ખાવાનું ઉડાવતો હોય ત્યારે પણ તે તુચ્છકારથી છીંકોટા કરતો રહેતો.

કાશતાનકા સવારે જાગીને ખંડોમાં આંટાં મારતી અને બધા ખૂણા સૂંઘી જોતી. માત્ર તેને તથા બિલાડાને જ આખા ઘરમાં ફરવાની છૂટ હતી. હંસલાને મેલા સજાવટ કાગળવાળી ઓરડીનો ઉંબરો ઓળંગવાની મનાઈ હતી. ખાવ્રોન્યા ઈવાનોવ્ના વાડામાં ક્યાંક નાનકડી છાપરીમાં રહેતી અને માત્ર તાલીમના વખતે જ હાજર થતી. માલિક સવારે મોડે સુધી ઊંઘતો રહેતો અને હળવો નાસ્તો કરીને ખેલની તાલીમમાં મશગૂલ બની જતો. દરરોજ П આકારનો દરવાજો, ચાબુક, ગોળ કડીઓ, વગેરે ઓરડીમાં લાવવામાં આવતું, અને દરરોજ લગભગ એકસરખા જ ખેલ દોહરાવવામાં આવતા. તાલીમ ત્રણ કે ચાર કલાક ચાલતી. તાલીમ પૂરી થાય ત્યારે બેહદ થાકને લીધે ફ્‌યોદોર તિમોફેઈચ ક્યારેક દારૂડિયાની જેમ લથડવા લાગતો, ઈવાન ઈવાનિચ ચાંચ પૂરી ખોલી નાખીને હાંફવા લાગતો, માલિકનો ચહેરો લાલચોળ થઈ જતો અને કપાળેથી વહેતા પરસેવાના રેલાને તે કોઈ રીતે રોકી ન શકતો.

તાલીમમાં અને ખાવામાં દિવસ તો મોજથી વીતી જતો, પણ સાંજે બહુ કંટાળો આવતો. ઘણુંખરું તો સાંજની વેળાએ માલિક હંસલાને તથા બિલાડાને ભેગા લઈને ક્યાંક ચાલ્યો જતો. કાકી એકલી પડી જતી અને ગોદડી પર

લંબાવીને ગમગીનીમાં ડૂબી જતી... જેવી રીતે અંધારું ધીરે ધીરે વધતું આખી ઓરડીમાં છવાઈ જતું એવી જ રીતે ગમગીની જાણે છાની છાની સરકતી આવીને ધીરે ધીરે તેની ઉપર સવાર થઈ જતી. શરૂઆતમાં તેનું ભસવાનું, ખાવાનું, ખંડોમાં દોડાદોડી કરવાનું, કે પછી વસ્તુઓ જોવાનું મન સાવ ઓસરી જતું. ત્યાર બાદ તેની તરંગોની દુનિયામાં કાં તો કૂતરાં હોય અથવા માણસો હોય એવા બે આછા આકારો ઊપસી આવતા. તેમના ચહેરા વહાલા તથા ગમી જાય એવા પણ બહુ અજાબ હોય. એવા આકારો ઊપસી આવે ત્યારે કાકી પૂંછડી પટપટાવવા લાગતી, અને તેને લાગતું કે આ ચહેરા મેં અગાઉ ક્યાંક જોયા છે અને મને સદા ગમતા રહ્યા છે... તે આખરે નીંદરમાં પડી જાય ત્યારે તેને એ આકારોમાંથી જાણે સરેસની, છોલાંની, તથા વાર્નિશની ગંધ આવતી હોય એમ લાગતું.

તે નવી જિંદગીથી પૂરેપૂરી ટેવાઈ ગઈ, અને હાડચામના માળખા જેવા અધભૂખ્યા રખડતા કૂતરામાંથી મઝાની સાફસૂથરી પાળેલી કૂતરીમાં પલટાઈ ગઈ, ત્યાર પછી એક દિવસે માલિકે તાલીમ પહેલાં તેને પંપાળતાં કહ્યું:

"કાકી, હવે કામે ચડી જવાનો વખત આવી ગયો છે. તેં નવરી બેસીને બહુ મોજ કરી લીધી. હવે મારે તને ખેલ શીખવવા છે... તારે કાબેલ ખેલાડી બનવું છે ને!"

માલિકે તેને જુદા જુદા ખેલ શીખવવાનું શરૂ કરી દીધું. પહેલી વારની તાલીમમાં તેણે પાછલા પગે ઊભા રહેતાં ને ચાલતાં શીખી લીધું. એથી તે ખુશખુશ થઈ ગઈ. બીજી વારની તાલીમમાં તેને શીખવવામાં આવ્યું કે માલિકે તેના માથાથી ઊંચે પકડી રાખેલો સાકરનો ગાંગડો, પાછલા પગે કૂદકો મારીને, કેવી રીતે ઝડપી લેવો. ત્યાર પછીની તાલીમમાં તેણે નાચ કરતાં, લાંબી દોરીને છેડે બંધાઈને ગોળ મેદાનમાં ચક્કર ચક્કર દોડતાં, સંગીત વાદનની સંગાથે રાગડો આલાપતાં, ઘંટ વગાડતાં, અને પિસ્તોલનો ધડાકો કરતાં શીખી લીધું. એક મહિનામાં તો તેણે "મિસરી પિરામિડ" ના ખેલમાં ફ્યોદોર તિમોફેઈચની જગ્યા લઈ શકે એટલી સરસ તાલીમ હાંસલ કરી લીધી. ને તાલીમ બહુ ખુશીથી

લેતી અને પોતાની કામયાબીઓ જોઈને રાજી રાજી થઈ જતી. જીભ મોંમાંથી બહાર કાઢીને દોડ લગાવવામાં, ગોળ કડીની અંદરથી ઠેકડા મારવામાં, અને ઘરડા ફ્યોદોર તિમોફેઇચની પીઠે સવારી કરવામાં તેને સૌથી વધારે લહેર પડતી. કોઈ પણ ખેલમાં મળતી દરેક કામયાબી ઊજવવા તે ફતેહની લાગણીથી અને પૂરું જોર લગાવીને ભસવા લાગતી. તેનો ઉસ્તાદ પણ નવાઈ પામતો અને ખુશ થઈ જઈને હથેળીમાં હથેળી મસળવા લાગતો.

"કમાલ! ભારે કમાલ!" તે કહેતો. "શંકાનો તો સવાલ જ નથી! તું મેદાન મારી જવાની—ચોક્કસ!"

કાકી "કમાલ" શબ્દથી એટલી બધી ટેવાઈ ગઈ કે જ્યારે જ્યારે માલિક એ શબ્દ બોલે ત્યારે ત્યારે તે ઠેકડો મારતી અને જાણે પોતાનું નામ બોલાયું હોય એવી રીતે આસપાસ જોવા લાગતી.

પ્રકરણ ૬

બેચેનીભરી રાત

કાકીને કૂતરાંની દુનિયાનું સપનું આવ્યું, સપનામાં કોઈ ચોકીદાર હાથમાં સાવરણી લઈને તેની પાછળ દોડી રહ્યો હતો. તે એકદમ ધાક ખાઈને જાગી ગઈ.

નાનકડી ઓરડીમાં નીરવતા અને અંધકાર છવાયેલાં હતાં. સખત ઘામ થઈ રહ્યો હતો. જીવડાં કરડી રહ્યાં હતાં. કાકીને અગાઉ ક્યારેય અંધારાની બીક નહોતી લાગી, પણ આ વેળાએ કોણ જાણે કેમ તે દહેશતમાં પડી ગઈ અને તેને ભસવાનું મન થયું. બાજુના ઓરડામાં માલિકે જોરથી નિસાસો નાખ્યો, થોડી વાર પછી છાપરીમાં ભૂંડણ ડરકી, વળી પાછી નીરવતા છવાઈ ગઈ. ખોરાકનો ખ્યાલ આવે ત્યારે મન હળવું થઈ જતું હોય છે. કાકી યાદ કરવા લાગી કે પોતે દિવસ દરમિયાન કેવી રીતે ફ્યોદોર તિમોફેઇચના ભાગમાંથી મુરઘીની ટાંગ ચોરી લઈને

દીવાનખાનામાં કબાટ અને ભીંતની વચ્ચે, જ્યાં પુષ્કળ જાળાં બાઝેલાં હતાં તથા ધૂળ જામેલી હતી ત્યાં, છુપાવી દીધી હતી. ત્યાં જઈને ટાંગ હજી છે કે નહિ તેની તપાસ કરી લેવાનો ખ્યાલ બૂરો ન ગણાય. પૂરો સંભવ છે કે ટાંગ માલિકના હાથમાં આવી ગઈ હોય અને તે ખાઈ ગયો હોય. પણ કાકીને સવાર પહેલાં ઓરડીમાંથી નીકળવાની છૂટ નહોતી—એવો નિયમ બનાવી દેવામાં આવ્યો હતો. ઊંઘી જવાનું સહેલું બની જાય એટલા ખાતર કાકીએ આંખો મીચી દીધી. તેને અનુભવથી સમજાઈ ગયું હતું કે ઊંઘી જવાથી ઝટ સવાર પડી જાય છે. પણ અચાનક જ તેને નજીકમાં ક્યાંકથી અજબ જાતની ચીસ કાને પડી. તે ચોંકી ગઈ અને ચારેય પંજાને ટેકે ખડી થઈ ગઈ. ચીસ ઈવાન ઈવાનિચે પાડી હતી, અને તેની રોજની વાચાળ તથા સમજાવટભરી તકરીરના હિસ્સા જેવી નહોતી પણ કોઈ મોટો દરવાજો ખૂલતો હોય ત્યારે ક્ચિૂડ ક્ચિૂડ અવાજ થાય એવી બેકાબૂ, તીણી, અને અસ્વાભાવિક હતી. કાકીને અંધારામાં કંઈ પરખાયું નહિ એટલે તે વધારે દહેશતમાં પડી ગઈ અને તેણે "ગરરર..." ઘુરકાટ કર્યો.

વખત વીતતો ગયો. ઠીક ઠીક મોટું હાડકું ચાવવામાં જેટલી વાર લાગે એટલો વખત વીતી ગયો. ચીસ ફરી ન સંભળાઈ. કાકી ધીરે ધીરે સ્વસ્થ થઈ ગઈ અને તેને ઝોકું આવી ગયું. તેને સપનામાં બે મોટા કાળા કૂતરા નજરે પડ્યા. બેઉની જાંઘે તથા પડખે ગયા વરસનાં રૂંછાંનાં ઝૂમખાં વળગેલાં હતાં. કૂતરા એક મોટા વાસણમાંથી ખાવાનું પેટમાં પધરાવી રહ્યા હતા. વાસણમાંથી સફેદ વરાળ નીકળી રહી હતી અને મઝેદાર વાસ આવી રહી હતી. કૂતરા થોડી થોડી વારે કાકી તરફ નજર નાખતા, દાંતિયાં કરતા, અને ઘૂરકીને જાણે કહેતા: "તને ખાવાનું જરાય નથી દેવાના!" પછી ફરનો ઓવરકોટ પહેરેલો કોઈ માણસ એક ઘરમાંથી દોડતો આવ્યો અને તેણે ચાબુક વીંઝીને કૂતરાને ભગાડી મૂક્યા. કાકી વાસણ પાસે પહોંચી ગઈ અને ખાવા લાગી. પણ માણસ પાછો ઘરના દરવાજામાં ગયો કે તરત જ બેઉ કાળા કૂતરા ઘૂરકતા તેની ઉપર તૂટી પડ્યા. એટલામાં અચાનક જ પેલી ચીસ ફરી તેને કાને પડી.

"ખેહ! ખેહ! ખેહ!" ઇવાન ઇવાનિચ કણસી રહ્યો હતો.

કાકી સફાળી જાગી ગઈ, એકદમ ખડી થઈ ગઈ અને ગોદડી ઉપર જ ઊભી રહીને લાંબો રાગડો તાણવા લાગી. હવે તેને લાગતું હતું કે ચીસ ઇવાન ઇવાનિચ નહિ પણ બહારથી બીજું કોઈ પાડી રહ્યું છે. અને કોણ જાણે કેમ પણ છાપરીમાં ભૂંડણ ફરી ડરકવા લાગી.

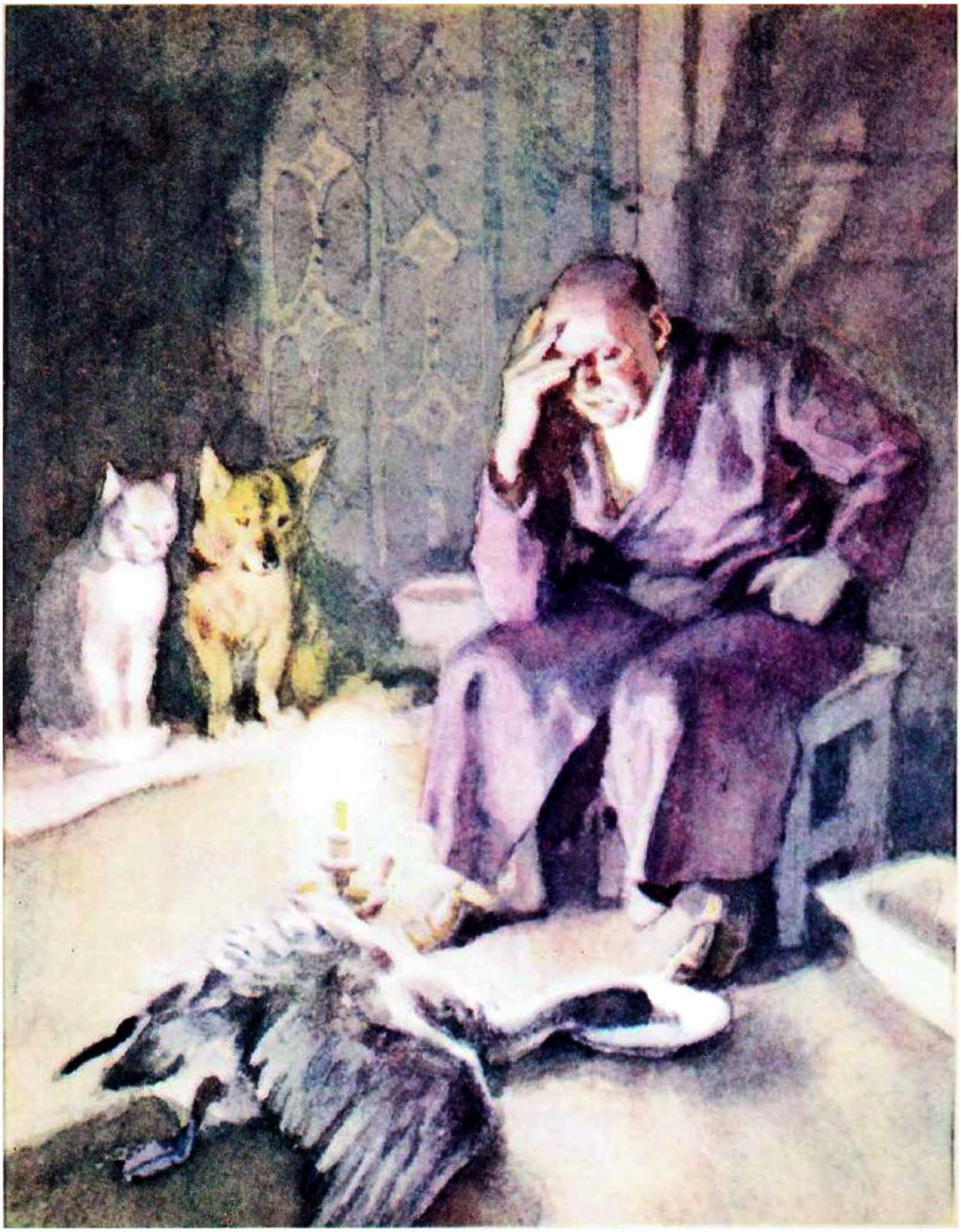
પણ એટલામાં સ્લીપરનો અવાજ કાને પડયો અને માલિક જામો પહેરીને તથા હાથમાં મીણબત્તી લઈને ઓરડીમાં દાખલ થયો. ઝગમગતું અજવાળું મેલા સજાવટ કાગળ ઉપર તેમ જ છતમાં ફરકતું હતું. અજવાળું આવ્યું એટલે અંધારું નાસી ગયું. કાકીએ જોયું કે ઓરડીમાં અજાણ્યું કોઈ નથી. ઇવાન ઇવાનિચ ભોંય પર બેઠો હતો અને જાગતો હતો. તેની પાંખો ફેલાયેલી હતી અને ચાંચ ઉઘાડી હતી. તે જાણે સાવ થાકી ગયો હોય અને બહુ તરસ્યો હોય એમ લાગતું હતું. ઘરડો ફ્યોદોર તિમોફેઈચ પણ જાગતો હતો. તેના જેવાની નીંદર પણ ચીસથી ઊડી ગઈ હશે.

"ઇવાન ઇવાનિચ, શું થયું?" માલિકે હંસલાને પૂછ્યું. "કેમ કણસે છે? તબિયત ઠીક નથી કે શું?"

હંસલાએ કંઈ જવાબ ન આપ્યો. માલિકે તેની ગરદન પર હાથ ફેરવ્યો અને તેની પીઠ પંપાળી.

"તું તો અજબ જીવ છો," તેણે કહ્યું. "પોતે સૂતો નથી અને બીજા કોઈને સૂવા દેતો નથી."

પછી તે મીણબત્તી ભેગી લઈને બહાર ગયો. પાછું અંધારું છવાઈ ગયું. કાકીને બીક લાગી. ઇવાન ઇવાનિચે ફરી ચીસ ન પાડી. પણ કાકીને લાગ્યું, કે જાણે અંધારામાં કોઈ અજાણ્યું ઊભું છે. સૌથી ભયંકર વાત તો એ હતી કે એ અજાણ્યા કોઈને કરડી શકાય એમ નહોતું કારણ કે તે દેખાતું નહોતું અને તેને કશો આકાર નહોતો. કોણ જાણે કેમ પણ તેને ખાતરી લાગી કે આજની રાતે કશુંક બહુ ખરાબ બનવાનું છે. ફ્યોદોર તિમોફેઇચ પણ બેચેન હતો. ગોદડી પર તેના સળવળાટનો, બગાસાંનો, તથા માથું હલાવવાનો અવાજ કાકીને સંભળાતો હતો.

રસ્તે કોઈ ક્યાંક દરવાજો ખખડાવવા લાગ્યું, અને છાપરીમાં ભૂંડણ ફરી વાર ડરકી. કાકીએ હળવો રાગડો તાણ્યો અને આગલા પંજા લંબાવીને માથું તેની ઉપર ટેકવી દીધું. દરવાજાનો ખખડાટ, કોણ જાણે કેમ હજી જાગતી ભૂંડણના ડરકવાનો અવાજ, ચોમેર અંધકાર તથા નીરવતા—બધું મળીને જાણે ઇવાન ઇવાનિચની ચીસ જેવા જ ગમગીન તથા બિહામણા કશાકનો અણસારો કાકીને આપી રહ્યું હતું. બધે જાણે સંકટ તથા ભયનું વાતાવરણ ફેલાઈ ગયું હતું. પણ કેમ? નજરે જોઈ ન શકાય એવું આ આજાણ્યું કોણ હશે? કાકીની બાજુમાં બે ઘેરા લીલા અંગારા એક પળ ચળકી ઊઠયા. ફ્યોદોર તિમોફેઇચ હતો. મહિનાઓની એકબીજાની ઓળખાણ દરમિયાન તે પહેલી વાર કાકીની પાસે આવ્યો હતો. તેની મુરાદ શી હશે? કાકી તેનો પંજો ચાટીને પછી તેને નજીક આવવાનું કારણ પૂછયા વગર જ જુદી જુદી જાતના રાગડા તાણતી રોવા લાગી.

"ખેહ! ખેહ - હેહ!" ઇવાન ઇવાનિચે ફરી ચીસ પાડી.

વળી બારણું ખૂલ્યું અને માલિક મીણબત્તી લઈને અંદર આવ્યો. હંસલો અગાઉની જેમ જ ચાંચ ખોલીને અને પાંખો ફેલાવીને બેઠો હતો. તેની આંખો બંધ હતી.

"ઇવાન ઇવાનિચ!" માલિકે સાદ પાડયો.

હંસલો જરાય હલ્યો નહિ. માલિક તેની સામે બેસી ગયો, નજર તેની ઉપર ઠેરવીને એક મિનિટ ચુપચાપ ઊભો રહ્યો, અને પછી બોલ્યો:

"ઇવાન ઇવાનિચ! શું થાય છે? મોતનું તેડું તો નથી આવી ગયું ને?" પછી તે એકાએક બેઉ હાથ વડે પોતાનું માથું પકડીને બોલી ઊઠયો: "અરે, યાદ આવ્યું! વાત સમજાઈ ગઈ! આજે તું ઘોડાના પગ નીચે દબાઈ ગયેલો! હે ભગવાન!"

કાકીને સમજાતું નહોતું કે માલિક શું કહી રહ્યો છે, પણ તેનો ચહેરો જોતાં સાફ જણાતું હતું કે તેને કશુંક ભયંકર બનવાનો અંદેશો છે. કાકીએ પોતાનું નાક બારી તરફ ફેરવ્યું. તેને લાગતું હતું કે કોઈ અજાણ્યું બારી વાટે અંદર નજર નાખી રહ્યું છે. પછી તે ધીમે રાગડે રોવા લાગી.

"આની તો આખરી ઘડી છે, કાકી!" માલિક બોલ્યો અને તેણે હથેલીઓ ભીડી દીધી. "હા, આખરી ઘડી છે! મોત આપણા ઘરમાં પેસી ગયું છે! હવે શું કરશું?"

ફિક્કો ચહેરો અને ફિકરનો બોજ લઈને માલિક નિસાસા નાખતો અને માથું ધુણાવતો પાછો સૂવાના ઓરડામાં ગયો. અંધારી ઓરડીમાં કાકીને બીક લાગી એટલે તે માલિકની પાછળ પાછળ ગઈ. તે ખાટલા પર બેસી ગયો અને વારંવાર દોહરાવવા લાગ્યો: "હે ભગવાન! હવે શું કરું?"

કાકી તેના પગે લપાઈને બેસી ગઈ. પોતાને થતા સખત દુ:ખનું અને સૌની બેચેનીનું કારણ તેને સમજાતું નહોતું, અને તે વાતનો તાગ માલિકના દરેક હલનચલનમાંથી કાઢવાની કોશિશ કરી રહી હતી. પોતાની ગોદડી મૂકીને ભાગ્યે જ ક્યાંય જતો ફ્યોદોર તિમોફેઇચ પણ માલિકના સૂવાના ઓરડામાં આવ્યો અને પોતાની કાયા તેના પગ જોડે ઘસવા લાગ્યો. માથામાંથી બૂરા ખ્યાલોને જાણે ખંખેરી નાખવા માગતો હોય એમ તે થોડી થોડી વારે માથું હલાવતો હતો અને શંકાભરી નજર ખાટલા નીચે ફેરવતો હતો.

માલિક એક રકાબીમાં પાણિયારેથી થોડુંક પાણી રેડીને પાછો હંસલા પાસે ગયો.

"ઇવાન ઇવાનિચ, પાણી પી લે!" તેણે રકાબી હંસલાની પાસે મૂકતાં હેતથી કહ્યું. "બે ટીપાં પી લે, ભલા ભાઈ!"

પણ ઇવાન ઇવાનિચ હલ્યો નહિ. તેણે આંખો પણ ન ખોલી. માલિકે તેનું માથું રકાબીમાં નમાવ્યું અને તેની ચાંચ પાણીમાં બોળી. પણ હંસલાએ પાણી ન પીધું, પાંખો વધારે ફેલાવી દીધી, અને તેનું માથું રકાબીમાં જ પડ્યું રહ્યું.

"કશો ઇલાજ કરવાની વેળા વીતી ગઈ છે!" માલિક નિસાસો નાખતો બોલ્યો. "છેડો આવી ગયો. ઇવાન ઇવાનિચની જિંદગી ખતમ થઈ ગઈ!"

વરસાદ પડતો હોય ત્યારે બારીના કાચ પર પાણીનાં ટીપાં સરકતાં દેખાય એવી જ રીતે તેના ગાલ ઉપર આંસુનાં ચળકતાં ટીપાં વહેવા લાગ્યાં. કાકી અને ફ્યોદોર તિમોફેઈચને તો સમજાતું જ નહોતું કે આખર વાત શી છે. બેઉ માલિકને લપાઈને ભયભરી નજરે હંસલાને તાકી રહ્યાં.

"બિચારો ઇવાન ઇવાનિચ!" માલિક ગમગીન ભાવે નિસાસો નાખતો બોલ્યો. "અને હું તો મનસૂબા ઘડી રહ્યો હતો કે વસંતમાં તમને ગામડે રહેવા લઈ જઈશ અને આપણે સૌ લીલાછમ ઘાસમાં ફરવા જઈશું. બિચારો જીવ, મારો મઝાનો દોસ્ત, તું તો સદાને માટે ચાલ્યો ગયો! તારા વગર મારું કામ કેવી રીતે ચાલશે?"

કાકીને લાગ્યું કે પોતાની બાબતમાં પણ આમ જ બનવાનું છે, કશાક અજાણ્યા કારણસર પોતે આંખો મીચી દેશે, પંજા ફેલાવી દેશે, દાંત દેખાય એવી રીતે મોં ફાડીને પડી રહેશે, અને સૌ ભયભીત નજરે પોતાને તાકી રહેશે. ફ્યોદોર તિમોફેઈચને પણ એવી જ લાગણી થઈ હશે. ઘરડો બિલાડો આજના જેટલો ગમગીન ને ઉદાસ અગાઉ ક્યારેય નહોતો બન્યો.

પરોઢ થઈ રહ્યું હતું. કાકીને સખત ડરાવી દેનારું નજરે જોઈ ન શકાતું અજાણ્યું કોઈ હવે ઓરડીમાં મોજૂદ નહોતું. સારી પેઠે અજવાળું થઈ ગયું ત્યારે ચોકીદાર આવ્યો અને હંસલાના પગ પકડીને તેને બહાર લઈ ગયો. થોડી વાર પછી ડોશી આવીને ડબલું લઈ ગઈ.

કાકીએ દીવાનખાનામાં જઈને કબાટની પાછળ નજર નાખી. માલિક મુરઘીની ટાંગ ખાઈ નહોતો ગયો. તે હજી ત્યાં જ જાળાંમાં ને ધૂળમાં પડી હતી. પણ કાકી ગમગીન બની ગઈ હતી, ઉદાસીમાં ડૂબી ગઈ હતી, તેને રોવાનું મન થતું હતું. તેણે ટાંગને સૂંઘી પણ નહિ. તે તો સોફા નીચે સરકી ગઈ, ત્યાં લપાઈને બેસી ગઈ, અને તીણો જોરદાર રાગડો કાઢીને એકધારું રોવા લાગી.

પ્રકરણ ૭

પહેલા ખેલમાં છબરડો

એક વાર સાંજે માલિક અચાનક જ મેલા સજાવટ કાગળવાળી ઓરડીમાં આવ્યો અને બોલ્યો:

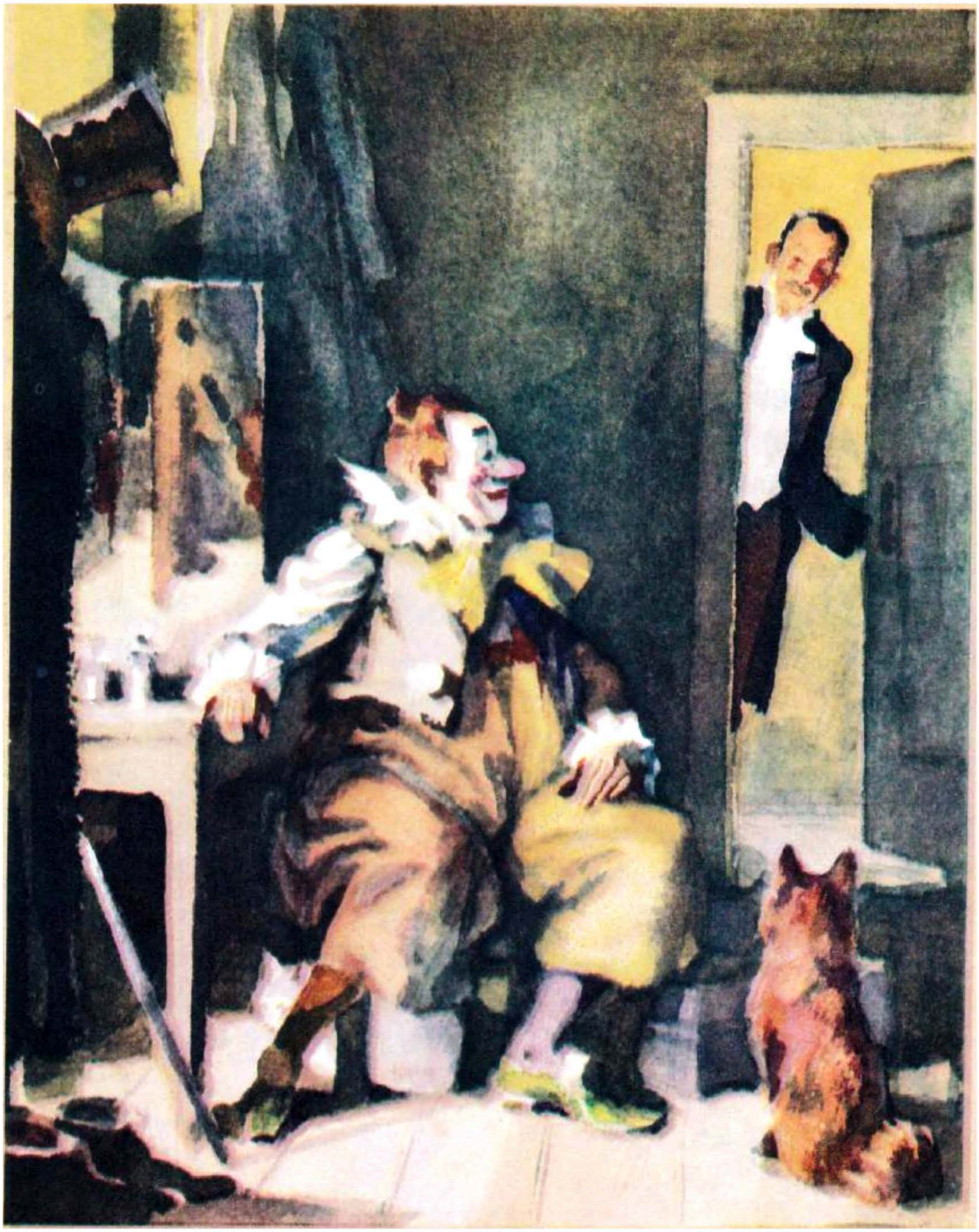
"તો હવે કામની વાત!"

તે કંઈક કહેવા જતો હોય એમ લાગ્યું પણ કશું જ બોલ્યા વગર પાછો બહાર ચાલ્યો ગયો. કાકીએ તાલીમ દરમિયાન માલિકના ચહેરાના ભાવ તથા અવાજને સમજી લેવામાં ઉસ્તાદી હાંસલ કરી લીધી હતી એટલે તેને ખ્યાલ આવી ગયો કે માલિક બેચેન છે, ફિકરમાં છે, અને કદાચ ખીજે ભરાયેલો છે. તે થોડી વારમાં પાછો આવીને બોલ્યો!

"કાકી, આજે તને અને ફ્યોદોર તિમોફેઈચને હું મારી ભેગાં લઈ જવાનો છું. તારે મિસરી પિરામિડના ખેલમાં મર્હૂમ ઈવાન ઈવાનિચની જગ્યા લેવાની છે. પણ કેવી હાલત! કશું જ તૈયાર નથી અને તાલીમ સરખી રીતે નથી થઈ. રિહર્સલ પૂરતાં નથી થયાં! આપણે માથે નામોશી વરસી પડવાની છે અને ખેલમાં સાવ છબરડો વળી જવાનો છે!"

પછી તે ફરી બહાર ગયો અને એક મિનિટ પછી ફરનો કોટ તથા ઊંચો ટોપો પહેરીને પાછો આવ્યો. તેણે બિલાડાને આગલા પંજા પકડીને ઊંચકી લીધો અને કોટની અંદર ગોઠવી દીધો. ફ્યોદોર તિમોફેઈચ એ બાબતમાં સાવ ઉદાસીન લાગ્યો. તેણે આંખો ખોલવાનીયે તસ્દી ન લીધી. તે તો દરેક બાબતમાં દેખીતો ઉદાસીન જ રહેતો, પછી ભલે ભોંય પર પડયો હોય કે આગલા પંજા વડે ઊંચકાતો હોય, ગોદડી પર લંબાવીને સૂતો હોય કે ફરના કોટની અંદર માલિકની છાતીએ લપાઈને આરામ કરતો હોય.

"ચાલ, કાકી," માલિકે કહ્યું.

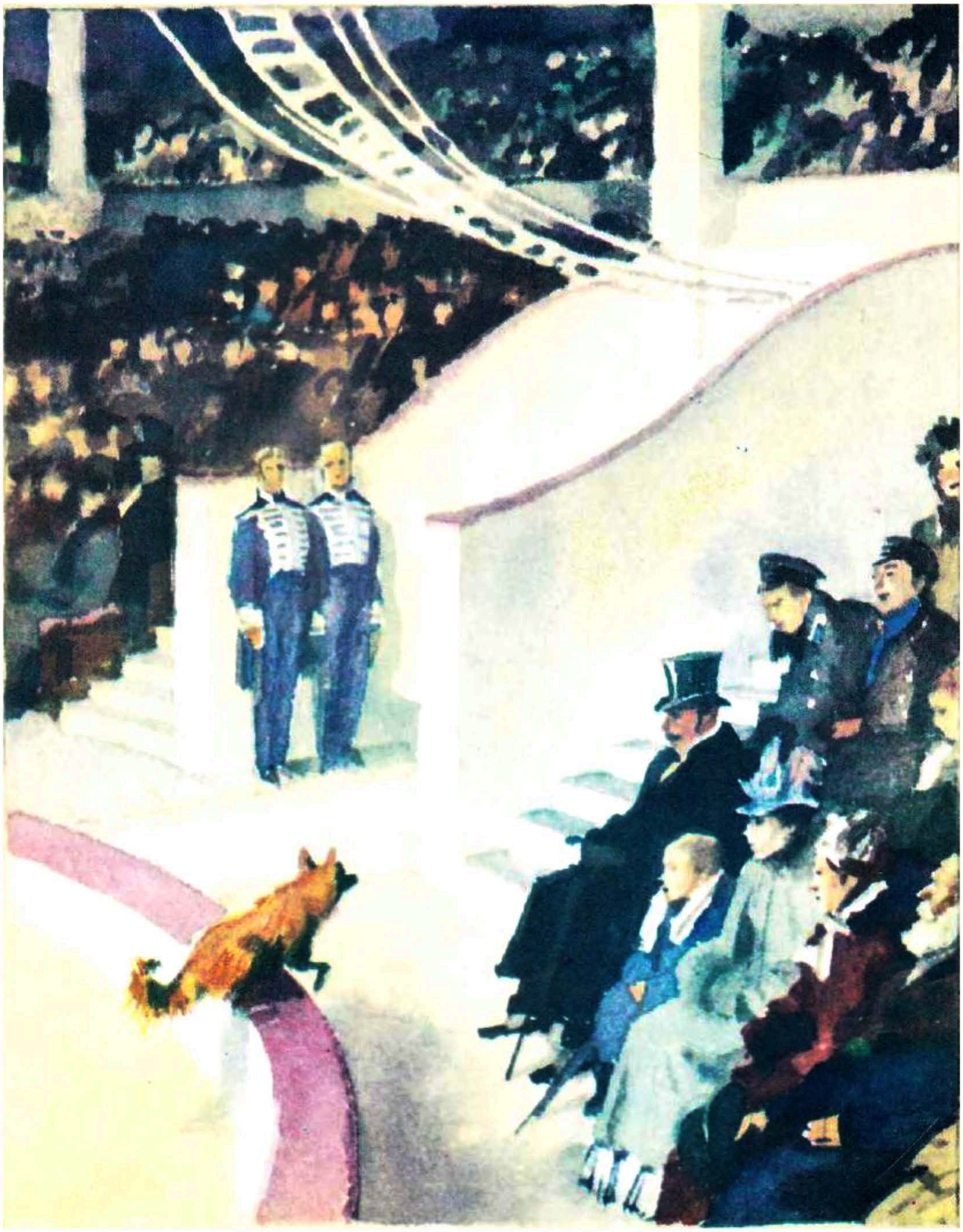
એકદમ ગૂંચવણમાં પડી ગયેલી પણ પૂંછડી પટપટાવતી કાકી તેની પાછળ પાછળ ચાલી. એક મિનિટ પછી તે હિમગાડીમાં માલિકના પગ પાસે બેઠી હતી અને ટાઢમાં તથા ફિકરમાં ધ્રૂજતા આદમીનો બબડાટ સાંભળી રહી હતી.

"આજે તો નામોશી વરસી પડવાની છે! સાવ છબરડો વળી જવાનો છે!"

હિમગાડી ઊંધા વળી ગયેલા કટોરા જેવા એક મોટા વિચિત્ર મકાનની બહાર ઊભી રહી. કાચનાં ત્રણ બારણાંવાળા મકાનમાં દાખલ થવાને લાંબે રસ્તે દસબાર ઝળકતી બત્તીઓનું અજવાળું પથરાયેલું હતું. બારણાં ધડાક ખૂલી જતાં અને ધક્કામુક્કી કરતા લોકોને જાણે વિશાળ જડબાંની જેમ ગળી જતાં. લોકો ઘણાબધા હતા, અને ઘોડા દડબડ કરતા દરવાજે આવતા રહેતા, પણ કૂતરાં ક્યાંય નજરે પડતાં નહોતાં.

માલિકે કાકીને ઊંચકી લીધી અને ઓવરકોટની અંદર ફ્યોદોર તિમોફેઇચની પાસે ઘુસાડી દીધી. ત્યાં અંધારું, ગુંગળામણ, અને ગરમી હતી. બે ઘેરા લીલા અંગારા અંધારામાં એક પળ ચળકી ઊઠયા — સંગાથીના ટાઢા ખરબચડા પંજાથી બિલાડાની શાંતિમાં ખલેલ પડી હતી એટલે તેની આંખો ઊઘડી ગઈ હતી. કાકી તેનો કાન ચાટવા લાગી અને વધારે સગવડથી ગોઠવાઈ જવાના આશયે આમતેમ સળવળવા લાગી. તેના ટાઢા પંજા બિલાડાની ઉપર દબાયા. તેનું માથું અકસ્માત્ જ કોટની બહાર નીકળી ગયું અને તે એકદમ ખીજમાં ઘૂરકીને પાછી બફારાવાળા અંધારામાં ઘૂસી ગઈ. તેને લાગ્યું કે પોતે ઝાંખા અજવાળાવાળો અને રાક્ષસોથી ભરેલો મોટો જબ્બર ઓરડો જોયો. ઓરડાની બન્ને બાજુએ પાર્ટિશનો તથા કઠેરાઓ પાછળથી બિહામણા ચહેરા તાકી રહ્યા હતા — ઘોડાના દાંતવાળા, શિંગડાવાળા, લાંબા કાનવાળા ચહેરા. એક મોટા જાડિયા ચહેરામાં તો નાકની જગ્યાએ પૂંછડી હતી અને જાણે બહુ ચવાયેલાં હોય એવાં બે હાડકાં મોંમાંથી બહાર નીકળી આવેલાં હતાં.

બિલાડાએ કાકીના પંજા નીચેથી કમજોર મ્યાંઉ કર્યું, પણ બરાબર એ જ ઘડીએ કોટ ખોલી નાખવામાં આવ્યો અને માલિક બોલી ઊઠયો: "હોશિયાર!" ફ્યોદોર તિમોફેઇચ અને કાકી ભોંય પર કૂદી પડયાં. તેઓ રાખોડી પાટિયાંની દીવાલોવાળા નાનકડા ઓરડામાં હતાં. તેમાં આયનો જડેલા એક ટેબલ અને એક સ્ટૂલ સિવાય બીજું કશું ફર્નિચર નહોતું. જુદા જુદા ખૂણાઓમાં કપડાં ટાંગેલાં હતાં. અજવાળું ફાનસ કે મીણબત્તીમાંથી આવવાને બદલે ભીંતે જડેલી ઝગમગાટ બળતી નળીમાંથી આવતું હતું. ફ્યોદોર તિમોફેઇચનાં રૂંછાં કાકીએ વિખેરી નાખેલાં. એટલે તે રૂંછાંને ચાટીને સરખાં કરવા લાગ્યો અને સ્ટૂલ નીચે સરકીને બેસી ગયો. હજી ફિકરમાં ડૂબેલો અને હથેલીઓ મસળતો માલિક કપડાં કાઢવા લાગ્યો... તે હંમેશાં સૂવાની વેળાએ ઊનના બનૂસમાં ભરાઈ જતાં પહેલાં જેવી રીતે કપડાં કાઢતો એવી જ રીતે કપડાં કાઢી રહ્યો હતો, એટલે કે તેણે ચડ્ડી તથા ગંજીફરાક સિવાય બીજાં બધાં કપડાં કાઢી નાખ્યાં. પણ પછી તે સ્ટૂલ પર બેસી ગયો અને આયનામાં જોતો જોતો અજબગજબનાં કામ કરવા લાગ્યો. સૌથી પહેલાં તો તેણે નકલી વાળની વિગ માથે ગોઠવી. તેમાં વચ્ચે સેંથો પાડેલો હતો અને બન્ને તરફ શિંગડા જેવું દેખાતું એક એક બેકાબૂ જુલફું હતું. પછી તેણે ચહેરા ઉપર સફેદ જેવો કશોક રંગ લગાવ્યો અને એ સફેદ લપેડામાં ભવાં, મૂછો, તથા ગુલાબી ગાલોનું ચિતરામણ કર્યું. પણ વાત એટલેથી પૂરી ન થઈ. ચહેરા ઉપર અને ગરદન ઉપર બધે રંગના લપેડા કરી લીધા પછી તેણે એકદમ ગજબનો વિચિત્ર લેબાસ પહેર્યો. કાકીએ ઘરમાં કે બહાર ક્યાંય એવો લેબાસ અગાઉ ક્યારેય નહોતો જોયો. પરાંનાં ઘરાંમાં પડદા તથા ખુરશીની ખોળ માટે વાપરવામાં આવતા, મોટાં મોટાં ફૂલોની ભાતવાળા, સસ્તા સુતરાઉ છીંટનું મોટું જબ્બર કોથળા જેવું પાટલૂન—છેક બગલ સુધી પહોંચી જાય એવડું મોટું. એક પાયચો બદામી અને બીજો આછો પીળો. માલિકે પોતાની કાયા એવા પાટલૂન વડે આવરી લીધા પછી તારલિયા જેવા આકારના મોટા કૉલરવાળું જાકીટ પહેર્યું. તેમાં પાછળ સોનેરી સિતારો જડેલો હતો. ત્યાર બાદ તેણે જુદા જુદા રંગનાં મોજાં ઉપર લીલા રંગના બૂટ પહેરી લીધા.

કાકીનું માથું ને દિલ ચકરાવે ચડી ગયાં. ઢોલ જેવા ફૂલેલા અને ધોળા ચહેરાવાળા આદમીમાંથી માલિકની ગંધ આવતી હતી, તેનો અવાજ પણ જાણીતો હતો. પણ એવી ઘડીઓ જરૂર આવી જતી કે જ્યારે કાકીને શંકાનો કીડો સતાવવા લાગતો અને તેને એવા બેઢંગા ભૂત પાસેથી ભાગી જઈને ભસવાનું મન થતું. નવી જગ્યા, ઝગમગાટ બળતી નળી, માલિકની કાયાપલટ—એ બધું જોઈને તેને બીકની આછી લાગણી થઈ રહી હતી અને એવા અમંગળનો અણસારો આવી રહ્યો હતો કે નાકની જગ્યાએ પૂંછડીવાળા મોટા જાડિયા ચહેરા જેવી કશીક ભયાનકતાનો સામનો પોતાને ચોક્કસ કરવો પડશે જ. અને જાણે એટલું પૂરતું ન હોય એમ દીવાલની બીજી તરફ ક્યાંકથી નફરત થાય એવો સંગીતનો અવાજ સંભળાવા લાગ્યો તથા થોડી થોડી વારે વિચિત્ર ગર્જના કાને પડવા લાગી. તેને માત્ર એક જ બાબત થોડીઘણી રાહત દેતી હતી, અને એ બાબત હતી ફ્યોદોર તિમોફેઇચની અખંડ સ્વસ્થતા. તે સ્ટૂલ નીચે બેઠો બેઠો સાવ શાંતિથી ઝોકાં ખાઈ રહ્યો હતો. સ્ટૂલ ખસેડવામાં આવ્યું ત્યારે પણ તેણે આંખો નહોતી ઉઘાડી.

સફેદ બંડી અને બે તરફ લાંબા છેડાવાળો કોટ પહેરેલા એક માણસે ઓરડામાં ડોકાઈને કહ્યું:

"મિસ આરાબેલાનો ખેલ શરૂ થવાનો છે, ત્યારે પછી તમારો વારો છે."

માલિકે કંઈ જવાબ ન આપ્યો. તેણે ટેબલ નીચેથી એક નાનકડી સંદૂક ખેંચી કાઢી, અને પછી તે બેસીને વાટ જોવા લાગ્યો. તેના હોઠ અને હાથ જોતાં સાફ વરતાઈ આવતું હતું કે તે બેચેનીમાં ડૂબી ગયેલો છે. કાકીના ધ્યાનમાં આવી ગયું કે માલિકનો શ્વાસ એકસરખો નથી ચાલી રહ્યો.

"મિસ્ટર જ્યોર્જ, આવો!" કોઈએ બહારથી સાદ પાડયો.

માલિક ઊભો થયો. તેણે ત્રણ વાર ક્રૉસની નિશાની કરી. પછી સ્ટૂલ નીચેથી બિલાડાને ઊંચકીને તેણે સંદૂકમાં ગોઠવી દીધો.

"કાકી, અહીં આવ," તેણે શાંત અવાજે કહ્યું.

એકદમ ગૂંચવણમાં પડી ગયેલી કાકી માલિકના હાથમાં પહોંચી ગઈ. તેણે કાકીને માથા ઉપર બચી ભરીને પછી સંદૂકમાં ફ્યોદોર તિમોફેઇચની પાસે ગોઠવી દીધી. પછી અંધારું થઈ ગયું... કાકીએ બિલાડાને પંજા માર્યા, સંદૂકની અંદરના ભાગ ઉપર પંજા ઘસ્યા. દહેશતની મારી તે ગળામાંથી જરાક સરખોયે અવાજ ન કાઢી શકી. સંદૂક જાણે દરિયે તરતા વહાણની જેમ ડોલી રહી હતી, હલી રહી હતી...

"હાજર છું!" માલિકે મોટેથી જાહેરાત કરી. "હાજર છું!"

માલિકના ઘાંટા પછી કાકીને લાગ્યું કે સંદૂક કશીક સખત વસ્તુ જોડે અફળાઈને ડોલતી બંધ થઈ ગઈ છે. ગર્જના હવે લગાતાર અને ખૂબ જોરથી સંભળાઈ રહી હતી. કોઈને ચાબખા ઝીંકાઈ રહ્યા હતા, અને એ કોઈ—કદાચ નાકની જગ્યાએ પૂંછડીવાળો ચહેરો—એટલા જોરથી ગરજી તથા હસી રહ્યું હતું કે સંદૂકનાં તાળાં પણ હલી ઊઠતાં હતાં. ગર્જનાના જવાબમાં માલિક તીણા જોરદાર અવાજે ખી... ખી... કરી રહ્યો હતો. તે ઘેર એવી રીતે ખી... ખી... ક્યારેય ન કરતો.

"હા—હો!" તેણે ઘાંટો પાડીને ગર્જનામાં પોતાનો અવાજ સંભળાવવાની કોશિશ કરી. "આદરણીય મહિલાઓ અને સજ્જનો! હું હમણાં જ સ્ટેશનેથી આવ્યો છું! મારી દાદી પરલોક સિધાવી ગઈ છે અને મને વારસો આપતી ગઈ છે! આ સંદૂકમાં કશીક બહુ વજનદાર વસ્તુ છે. સોનું જ હશે... હા— હો! દસ લાખની કિંમતનું હોય તો! ખોલીને જોઈએ..."

સંદૂકનાં તાળાં ટક કરતાં ખૂલી ગયાં. ઝળકતા અજવાળાથી કાકીની આંખો અંજાઈ ગઈ. તે ઠેકડો મારીને સંદૂકમાંથી બહાર નીકળી ગઈ. ભયંકર શોરથી તેના કાન બહેર મારી ગયા. તે પુરઝડપે માલિક ફરતે દોડવા લાગી અને ગળું ફાડીને ભસવા લાગી.

"આહ!" માલિકે ઘાંટો પાડયો. "કાકા ફ્યોદોર તિમોફેઇચ! વહાલાં કાકી! મારાં પ્યારાં સગાં, તમને શયતાન લઈ જાય!"

તે રેતાળ ભોંય પર બેસી પડયો અને બિલાડા તથા કાકીને પકડીને તેણે છાતીએ ચાંપી દીધાં. તે એવી રીતે હેત કરી રહ્યો હતો ત્યારે કાકીને કિસ્મતની કરામતથી પોતે જે દુનિયામાં ફેંકાઈ ગઈ હતી તેની ઝાંખી જોવા મળી. એ દુનિયાની ભવ્યતા જોઈને તે અંજાઈ ગઈ અને એક પળ અચરજ તથા વિસ્મયમાં ગરકાવ થઈ ગઈ. પછી તે માલિકના આલિંગનમાંથી છટકી ગઈ. તેની ઉપર તેના અનુભવોની એટલી જોરદાર અસર પડી કે તે ભમરડાની જેમ ચક્કર ચક્કર ફરવા લાગી. નવી દુનિયા વિશાળ હતી અને તેમાં ઝળકતું અજવાળું છલકાઈ રહ્યું હતું. ભોંયપટથી છત સુધી જ્યાં જ્યાં તેની નજર પડી ત્યાં બધે બસ ચહેરા જ ચહેરા હતા.

"કાકી, હવે બેસી જા!" માલિકે ઘાંટો પાડયો.

કાકીને એવા ફરમાનનો અર્થ યાદ આવી ગયો એટલે તે ઠેકડો મારીને ખુરશી ઉપર બેસી ગઈ. તેણે માલિકની સામે જોયું. તેની આંખોમાં રોજની જેમ જ ગંભીર અને હેતાળ ભાવ હતા. પણ તેનો ચહેરો, ખાસ કરીને તો મોં અને દાંત, બહોળા અફર મલકાટને લીધે વિકૃત લાગતો હતો. તે ખડખડાટ હસતો રહેતો, કૂદકા મારતો રહેતો, ખભા ઉલાળતો રહેતો, આટલા બધા હજારો ચહેરાઓની હાજરીમાં જાણે બહુ લહેર પડતી હોય એવો ઢોંગ કરી રહ્યો હતો. કાકીને તેની ખુશાલી ખરી લાગી, અચાનક તેને અંગેઅંગમાં એવી લાગણી થઈ કે એ બધા હજારો ચહેરા પોતાને જ તાકી રહ્યા છે. તેણે પોતાનું લોંકડી જેવું નાનકડું ડાચું ઊંચું કરીને ખુશીનો રાગડો વહેતો મૂક્યો.

"કાકી, હું ને કાકા નાચ કરીએ ત્યાં સુધી તું એમ ને એમ બેસી રહેજે," માલિકે તેને કહ્યું.

ફ્યોદોર તિમોફેઇચને ખબર હતી કે પોતાની પાસે કશુંક મૂર્ખાઈભર્યું પરાણે કરાવવામાં આવશે જ, અને એ ઘડીની વાટ જોતો તે તદ્દન ઉદાસીનતાના ભાવે બેઠો હતો. તેણે સુસ્ત રીતે, બેદરકારીથી, અને ઉદાસ ભાવે નાચ કર્યો. તેનું હલનચલન, પૂંછડી, અને મૂછો સાફ બતાવી આપતાં હતાં કે લોકોના ટોળાં તરફ, ઝગમગતી બત્તીઓ તરફ, માલિક તરફ, અને ખુદ પોતાની તરફ

તેને સખત નફરત છે... પોતાના ભાગનું નાચવાનું પતી ગયું એટલે તે બગાસું ખાઈને બેસી ગયો.

"કકી," માલિક બોલ્યો, "પહેલાં તું ને હું ગીત ગાઈશું, અને પછી નાચ કરીશું. ઠીક ને?"

તેણે ખીસામાંથી નાનકડી વાંસળી કાઢીને વગાડવાનું શરૂ કરી દીધું. કાકીને તો સંગીત ક્યારેય ગમતું જ નહોતું, એટલે તે ખુરશીમાં ઊંચીનીચી થવા લાગી અને તેણે રાગડો કાઢયો. ચોમેરથી સાબાશીના અને તાળીઓના અવાજ સંભળાવા લાગ્યા. માલિકે માથું નમાવ્યું, અને પાછી શાંતિ છવાઈ ગઈ એટલે ફરી વાંસળી વગાડવાનું ચાલુ કરી દીધું... તેણે બહુ ઊંચો સૂર રેલાવ્યો ત્યારે ગૅલેરીમાં ક્યાંક કોઈએ જોરથી અચંબાનો અવાજ કર્યો.

"બાપુ!" કોઈ બાળકનો ઘાંટો સંભળાયો. "આ તો કાશ્તાનકા છે!"

"છે તો કાશ્તાનકા જ!" દારૂના ઘેનમાં તરબોળ ઘોઘરા જોરદાર અવાજે કોઈએ વાતને ટેકો આપ્યો. "કાશ્તાનકા! અરે ફેદ્યુશ્કા, આ કાશ્તાનકા ન હોય તો હું ગધેડો! અરે વાહ!"

ગૅલેરીમાં કોઈએ સીટી વગાડી, અને બે અવાજ—એક બાળકનો અને બીજો મોટા આદમીનો—જોરથી રણકી ઊઠયા:

"કાશ્તાનકા! કાશ્તાનકા!"

કાકી ચોંકી ગઈ અને અવાજની દિશામાં જોવા લાગી. તેની નજર સામે ઝળકતી બત્તીઓ જેવી રીતે ઝબકી ગઈ હતી એવી જ રીતે બે ચહેરા ઝબકી ગયા—એક હતો વાળથી ભરેલો, ઘેનમાં ચકચૂર, તથા હસતો, અને બીજો હતો તાજોમાજો, ગુલાબી ગાલવાળો, તથા ગભરાઈ ગયેલો. તેને ચહેરા યાદ આવી ગયા. તે ખુરશી ઉપરથી પડી ગઈ અને રેતીમાં ગુલાંટિયાં ખાવા લાગી. પછી તે ઠેકડો મારતી ઊભી થઈ ગઈ અને ખુશીની ચીસો પાડતી એ બે ચહેરા તરફ ધસી ગઈ. કાન ફોડી નાખે એવા દેકારા થવા લાગ્યા, સીટીઓ વાગવા લાગી, અને કોઈ બાળકના તીણા સાદ કાને પડયા: "કાશ્તાનકા! કાશ્તાનકા!"

કાકી કૂદકો મારીને કઠેરો પાર કરી ગઈ અને કોઈના ખભાને ઠેકીને બૉક્સમાં પહોંચી ગઈ. હવે ઉપરની કતારોમાં પહોંચવા માટે તેને ઊંચી દીવાલ ઠેકવાની હતી. તેણે ઠેકડો માર્યો પણ તે પૂરતી ઊંચાઈ સર ન કરી શકી એટલે દીવાલે સરકતી પાછી નીચે આવી ગઈ. પછી તો એક પછી એક માણસના હાથમાં સોંપાતી, લોકોના હાથ અને ચહેરા ચાટતી, તે ઉપર ને ઉપર ખસતી રહી અને આખરે ગૅલેરીમાં પહોંચી ગઈ...

અરધા કલાક પછી કાશ્તાનકા સરેસ તથા વાર્નિશની ગંધ મારતા બે માણસોની પાછળ પાછળ રસ્તે જઈ રહી હતી. લુકા આલેક્સાંદ્રિચની કાયા ડોલી રહી હતી પણ તે લાંબા અનુભવથી હાંસલ થયેલી કોઠાસૂઝના આધારે ગટરથી બને એટલો આઘો રહેતો હતો.

"પાપની ખીણમાં પડયા છે, મારા પેટમાંયે..." તે બબડી રહ્યો હતો. "અને કાશ્તાનકા, તું તો ખાલી ગેરસમજણ જ છો. માણસની સરખામણીએ તું તો મિસ્ત્રીની સરખામણીએ સુથાર જેવી જ છો, બીજું કંઈ નહિ."

ફેદ્યુશ્કા તેની જોડાજોડ કૂચ કરી રહ્યો હતો. તેણે બાપની ટોપી પહેરી હતી, તેમની પાછળ પાછળ ચાલતી કાશ્તાનકાએ નજર તેમની પીઠ પર ઠેરવી. તેને લાગ્યું કે પોતે લાંબા વખતથી આવી જ રીતે ખુશીથી તેમની પાછળ પાછળ ચાલતી રહી છે, અને પોતાની એવી જિંદગીમાં એક મિનિટનોયે અંતરાય ક્યારેય નથી પડયો.

તેને મેલા સજાવટ કાગળવાળી નાનકડી ઓરડી, હંસલો, ફ્યોદોર તિમોફેઈચ, લહેજતદાર ખાવાનું, તાલીમ, સર્કસ, વગેરે યાદ આવ્યું, પણ એ બધું તો હવે લાંબા, ગોટાળિયા, પીડાકારી સપનાથી વધારે કંઈ જ નહોતું.

લેખક વિશે

એક અજબ ડૉક્ટર હતો. તે લોકોને બહુ મદદ કરતો, ખાલી દવાદારૂ અને ગોળીઓ તથા મલમની જ નહિ પણ મોટે ભાગે તો શબ્દોની. તે માંદાંને મદદ કરતો અને સાજાંને પણ મદદ કરતો કેમ કે તે ડૉક્ટર હોવા ઉપરાંત બહુ સરસ લેખક પણ હતો, અને તેનું નામ આન્તોન પાવલોવિચ ચેખોવ હતું (૧૮૬૦-૧૯૦૪).

ચેખોવે ૧૮૮૪માં મોસ્કો યુનિવર્સિટીના તબીબી વિભાગમાં અભ્યાસ પૂરો કર્યો ત્યારે તેમને હજી ખબર નહોતી કે પોતે શું બનશે — ડૉક્ટર કે લેખક. તેમના ફ્લેટના બારણે પિત્તળની તકતી જડેલી હતી: 'ડૉક્ટર ચેખોવ', પરંતુ અખબારોમાં અને સામયિકોમાં તેમની વાર્તાઓ એક પછી એક પ્રગટ થઈ રહી હતી, અને તેમાં લેખકનાં તરેહવાર રમૂજી નામો આવતાં: 'બરોળ વગરનો માણસ', 'મારા ભાઈનો ભાઈ', 'રોગીઓ વગરનો ડૉક્ટર', 'આન્તોશા ચેખોન્તે'.

પરંતુ આન્તોન પાવલોવિચ ચેખોવે થોડા વખતમાં ફેંસલો કરી લીધો — મુખ્યત્વે સાહિત્યના ક્ષેત્રમાં કાર્ય કરવાનો. તેમને એવા ફેંસલાનું સૂચન તેમની તબીબી કામગીરીમાંથી પણ મળ્યું હતું.

ડૉક્ટર ચેખોવ પાસે દવાદારૂ માટે આવતા રોગીઓમાં ઘણાં ભૂખ્યાં બાળકો પણ સામેલ રહેતાં. તેમનો મુખ્ય રોગ ભૂખનો હતો. મમતાનાં બે વેણ અને કોબીજ તથા માંસના સૂપના એક કટોરા જેવી દવા તેમને સાજાં કરી દેવા માટે પૂરતી સાબિત થઈ જતી.

રશિયામાં સાધારણ મહેનતકશ લોકોની જિંદગી મુશ્કેલ અને ગમગીન હતી. ભૂખ્યા અને કમનસીબ લોકોને મદદ કરવાનું અને સાજા કરવાનું કેવી રીતે શક્ય બને? ડૉક્ટર ચેખોવ તેમને કેવી રીતે મદદ કરી શકે? અથવા સમજો કે બીજો કોઈ ડૉક્ટર પણ કેવી રીતે મદદ કરી શકે?

અને લેખક ચેખોવ? તેમણે સેંકડો અદ્ભુત વાર્તાઓ તેમ જ નાટકો અને નવલકથાઓ લખીને લોકોને બતાવ્યું કે એવી જિંદગી ચાલુ રાખવાનું અશક્ય છે. જીવનને નવો ઘાટ આપવો જોઈએ, તેમાં પરિવર્તન આણવું જોઈએ. એ રીતે તેમણે લોકોને પારાવાર મદદ કરી. લેખક ચેખોવને પોતાના સાહિત્યિક પ્રયાસોનું પૂરું મહત્ત્વ સમજાઈ ગયું, અને તેમણે જહેમતોમાં જરાય કચાશ ન રહેવા દીધી.

૧૮૯૦ની વસંતમાં તેમણે રશિયાની એકદમ ખોફનાક જગ્યા — ઝારશાહીની જનમટીપની જગ્યા — જોવા માટે સાખાલીન ટાપુએ જવાનું નક્કી કર્યું.

મિત્રોએ આન્તોન પાવલોવિચને ત્યાં ન જવા બહુ સમજાવ્યા અને દલીલ કરી કે સફર બહુ મુશ્કેલ અને જોખમી પણ છે. પરંતુ ચેખોવને કોઈ બાબત ડરાવી ન શકી.

તેમણે રશિયાના એક છેડાથી બીજા છેડા સુધી અગિયાર હજાર માઈલની સફર ખેડી, અને તેમાં અરધીથી વધારે સફર ઘોડાગાડીમાં કેમ કે એ વખતે સાઇબિરિયામાં રેલગાડી નહોતી.

ધારેલી જગ્યાએ પહોંચતાં પહેલાં રસ્તામાં ઘણું ઘણું બન્યું. કેટલીય વાર ઘોડાગાડી કાદવમાં ખૂંતી જતી અને તેમને ગોઠણ સુધી પહોંચી જતા ટાઢાબોળ કાદવમાં ઊભા રહીને ગાડી ધકેલવી પડતી. ક્યારેક ટાઢા વરસાદ અને પવનમાં કલાકો સુધી બોટની વાટ જોવી પડતી. એક વાર દાવાનળના ધુમાડાના ગોટાઓથી ગૂંગળાઈ જવું પડયું, અને જાણે મોત તેમને લગભગ આંબી ગયું. પૂરની હાલતમાં બે કાંઠે છલકાતી તોમ નદીને પાર કરતી વેળા ડૂબતા ડૂબતા રહી ગયા. પછી પુરપાટ દોડતી બીજી ઘોડાગાડી સાથે તેમની ઘોડાગાડી અથડાઈ ગઈ ત્યારે જાણે ચમત્કાર થયો હોય એમ જિંદગી બચી ગઈ. પરંતુ સફરની એવી બધી હાડમારીઓ છતાં ચેખોવને પોતાના ફેંસલાની બાબતમાં જરાય અફસોસ ન થયો. તે મક્કમ અને બહાદુર ઇન્સાન હતા.

ચેખોવે સાખાલીન ટાપુમાં ત્રણ મહિના ગાળ્યા. તે આખા ટાપુમાં ફર્યા, દરેક કસબા અને ગામમાં ગયા, અને દરેક ઘરમાં પણ જઈ આવ્યા. તેમણે કેદીઓ તેમ જ છૂટા વસાહતીઓ સાથે વાતચીત કરી. ચેખોવે જે લોકોની સાથે વાતો કરી હતી એ લોકોનાં નામ અલગ અલગ પત્તાંમાં લખી લીધાં. સાખાલીનના રહેવાસીઓની સંખ્યા મુજબ એવા દસ હજાર પત્તાં તેમની પાસે હતાં.

ચેખોવે સાખાલીનની સફર વિશે કેટલાય લેખ લખ્યા, અને 'સાખાલીન ટાપુ' નામે એક પુસ્તક પણ લખ્યું. તેમાં તેમણે ઝારશાહી સરકાર તરફથી ત્યાં અમલમાં મૂકવામાં આવેલી સ્થાનિક પદ્ધતિની નિષ્ઠુરતાનું વર્ણન કર્યું. "સાખાલીનના દોજખ"ની યાદ લેખકના મનમાં સદા અંકિત રહી હતી, અને તેના પડઘા ચેખોવની ઘણી કૃતિઓમાં પડયા હતા.

તે દરિયામાર્ગે રશિયા પાછા ફર્યા. તેમણે હિંદુસ્તાન અને સીલોન દેશ જોયા, ઈજિપ્તના કિનારા નીરખ્યા. ગમગીન સાખાલીનની સફર પછી ઉષ્ણ કટિબંધની પ્રકૃતિ જોઈને ચેખોવને ખાસ ખુશીની લાગણી થઈ. તે મહાસાગરમાં તરતા, જહાજના આગળના ભાગમાંથી પાણીમાં ઝંપલાવતા અને પાછળના ભાગમાંથી ફગાવવામાં આવતું દોરડું પકડી લેતા. એક વાર તો પાણીમાં શાર્ક અને તેની સંગાથી માછલી નજીક આવતી નજરે પડેલી.

તેમની વાર્તા 'છોકરાઓ'ના "ચેચેવીત્સિનભાઈ" અને વોલોદ્યાને એવી દૂર સુદૂરની ભૂમિઓનું આકર્ષણ થયું હતું. ચેખોવ પોતે શાળાબાળક હતા ત્યારે તેમણે પણ

એવા દેશોનાં સ્વપ્નો જોયાં હતાં. તેમણે કંટાળાજનક જિંદગીમાંથી છટકી જવાનાં સ્વપ્નો સેવ્યાં હતાં, 'છોકરાઓ' વાર્તાના નાયકો પણ એવી જિંદગીમાંથી છટકી જવા માગતા હતા. પરંતુ ચેખોવનું બાળપણ તો એ છોકરાઓના બાળપણથી ઘણું વધારે મુશ્કેલ રહ્યું હતું.

તેમનો જન્મ આઝોવ સમુદ્રને કિનારે તાગાનરોગ નામે નાનકડા કસબામાં થયો હતો. પિતા પાવેલ યેગોરોવિચ નાના વેપારી હતા. આન્તોન અને તેમના ભાઈઓને "કામધંધો" શીખવા ઘણા કલાક દુકાનમાં ગાળવા પડતા. લેસન પણ દુકાનમાં જ કરવું પડતું. શિયાળામાં એટલી સખત ટાઢ પડતી કે ખડિયામાં શાહી જામી જતી, અને આંગળી પણ એટલી ઠરી જતી કે સરખી રીતે હલાવી ન શકાય. લેસન ખરાબ થાય એટલે નિશાળમાં માર્ક ઓછા મળતા, અને એમ બને ત્યારે બાપુ ચાબખા ફટકારતા.

દુકાનમાં બીજા બે છોકરા પણ હતા—આંદ્રૂશ્કા અને ગાવ્રૂશ્કા. તેમની જિંદગી તો એથીયે બદતર હતી: તેમને વધારે વાર અને વધારે સખત માર પડતો, દુકાનદારનાં બાળકોથી ઘણો વધારે ખરાબ ખોરાક મળતો, વળી પૂરા ઘરકામના ઢસરડા કરવા પડતા. અને સૌથી મોટી વાત—તેઓ ભણી ન શકતા, નિશાળે જવાનો અને પછી યુનિવર્સિટીમાં જવાનો ખ્યાલ પણ મનમાં આણી ન શકતા.

ચેખોવને 'વાનકા' અને 'નીંદર' વાર્તાઓ લખતી વેળા ઘણું કરીને આંદ્રૂશ્કા અને ગાવ્રૂશ્કા યાદ આવ્યા હશે.

એવી જડતાભરી અને નિરર્થક જિંદગી કેવળ મોટેરાંનાં દિલોને જ નહિ પરંતુ બાળકોનાં હૈયાંને પણ છેદી નાખતી. અજ્ઞાન તથા કંટાળાને લીધે, અને બહેતર કશું કરવાનું ન હોવાથી, સુખસગવડમાં રહેતા લોકો પણ મૂઢ અને કઠોર બની જતા, મન ખુશ કરવાની મૂર્ખાઈભરી તથા નિષ્ઠુર રીતો ઘડી કાઢતા.

રૂસી કૂપમંડૂકોની સૌથી માનીતી રીત જનાવરોને પીડવાની હતી. ચેખોવને એવા "મનોરંજન" તરફ ઊંડી નફરત હતી. તેમને નાનપણથી જ જનાવરો બહુ ગમતાં. તાગાનરોગમાં તેમણે કબૂતરો પાળ્યાં હતાં. સાખાલીનમાંથી તે જંગલી બિલાડો અને નોળિયો લઈ આવ્યા હતા. યાલ્તામાં તેમના ફળિયામાં પાળેલું સારસ નજરે પડતું.

ચેખોવને કૂતરા ખાસ ગમતા. તેમણે બે ડાક્સહુન્ટ કૂતરા ઘણા વખત સુધી રાખ્યા હતા. તેમને દવાઓનાં નામ આપવામાં આવ્યાં હતાં—'બ્રોમાઈડ' અને 'ક્વીનાઈન'. ચેખોવ કેટલીય વાર સુધી તેમની જોડે વાતચીત કરતા રહેતા, અને મહેમાનો હસીહસીને બેવડ વળી જતા.

ચેખોવે 'કશ્તાનકા' વાર્તામાં બતાવ્યું છે કે પ્રાણીઓ તરફ માનવીનું માયાળુ વલણ પ્રાણીઓ માટે તો મહત્ત્વનું છે જ, પરંતુ ખુદ માનવી માટે એથીયે વધારે મહત્ત્વનું છે.

આન્તોન પાવલોવિચ ચેખોવે વાર્તાઓ લાંબા વખત પહેલાં, એંશીથી વધારે વર્ષો પહેલાં, લખી હતી. પરંતુ તેમની કૃતિઓ આજે પણ અમારા દેશમાં તેમ જ આખી દુનિયામાં વંચાય છે અને લોકપ્રિય છે. લોકોને તેમની વાર્તાઓ ગમે છે તેનું કારણ માત્ર એટલું જ નથી કે કૃતિઓ રસપ્રદ છે, તેમાં એ બાબત પણ કારણભૂત છે કે વાર્તાઓનું વાંચન લોકોને વધારે ઉમદા, વધારે હેતાળ, અને વધારે સુંદર બનાવે છે.

ગોર્દિન